

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

โดย

ผศ. ดร. รุ่งรัศมี บุญดาว และคณะ

พฤษภาคม 2556

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง
อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

คณะผู้วิจัย

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. รุ่งรัศมี บุญดาว

ดร. อุทัย อันพิมพ์

อาจารย์วันทร์ภักดิ์ ชัยศิริฤกษ์

อาจารย์ณรงค์ศักดิ์ ชงอาษา

ดร. เหมวรรณ เหมะนัค

นายอนุรักษ์ ผิวทอง

นายณรงค์ชัย ปะทะมา

นายบุญมา วิทชาติ

นางบาง ปัสสุวรรณ

นางจันทิ คุณสมบัติ

นายสว่าง ค้างคำสี

นายอัมพร พระศรี

นายดา ไชอุ่น

นายทวี รอนใหม่

นายโชคทวี ผ่องใส

นางสาวบัวไข ทองคำพิมพ์

นางสาวรัศมี บรรเทาพล

นายสำเริง นิสนันต์

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สารบัญ

หน้า

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร.....	ก
บทคัดย่อ (ภาษาไทย).....	ข
บทคัดย่อ (ภาษาอังกฤษ).....	ค
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	4
1.3 วัตถุประสงค์.....	4
1.4 ขอบเขตการวิจัย.....	5
1.5 พื้นที่ดำเนินการวิจัย.....	5
1.6 กลุ่มเป้าหมาย.....	5
1.7 ระยะเวลา.....	5
1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ.....	6
1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ.....	6
บทที่ 2 ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	8
2.1 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง.....	8
2.2 แนวคิดหนี้สิน.....	12
2.3 แนวคิดการควบคุมค่าใช้จ่าย.....	17
2.4 แนวคิดพลังชุมชน.....	20
2.5 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.....	22
2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	31
2.7 แผนผังกรอบแนวคิดการวิจัย.....	35
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	37
3.1 ขอบเขตการศึกษาวิจัย.....	37
3.2 กระบวนการวิจัย.....	38
3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล.....	41
3.4 วิธีการดำเนินการวิจัย.....	43
3.5 วิเคราะห์ข้อมูล.....	45

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 4 ผลการวิจัย.....	46
4.1 บริบทชุมชนบ้านโนนเค็ง.....	46
4.2 การวิเคราะห์ชุมชน.....	53
4.3 สร้างความตระหนักรู้ด้วยการคืนข้อมูลสู่ชุมชน.....	69
4.4 การจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชน.....	71
4.5 สรุปผลการวิจัย.....	86
 บทที่ 5 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	87
5.1 สรุปผลการวิจัย.....	87
5.2 บทเรียนที่ได้.....	92
5.3 ปัญหา อุปสรรค.....	92
5.4 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังการวิจัย.....	93
5.5 ข้อเสนอแนะต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.....	94
 บรรณานุกรม.....	95
ภาคผนวก.....	98

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

หนี้สินของครัวเรือนเป็นตัวชี้วัดที่สะท้อนถึงภาวะการใช้จ่ายและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประชาชน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศในอนาคต ดังนั้นปัญหาหนี้สินครัวเรือนจึงเป็นสิ่งที่ต้องเฝ้าระวังอย่างใกล้ชิด เพื่อแก้ไขและป้องกันไม่ให้เป็นปัญหาลุกลามไปสู่ระบบเศรษฐกิจโดยรวม โครงการวิจัยรูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ และวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ของชุมชนในพื้นที่วิจัย มีผู้ร่วมกระบวนการวิจัยได้แก่ ทีมผู้นำชุมชน และชาวบ้านโนนเค็ง เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกต การจัดเวทีและกิจกรรมกลุ่ม การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้วิธีหาค่าร้อยละ และข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา การตรวจสอบความตรงของข้อมูล ใช้การตรวจสอบในลักษณะสามเส้า และการนำเสนอผลการวิจัยต่อที่ประชุมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ผลการวิจัยพบว่าสภาพปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งเกิดจาก หนี้สินจากสถาบันการเงินภายนอก และจากสถาบันการเงินภายในชุมชน ส่วนเหตุผลในการกู้ยืมเงินของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็ง ส่วนใหญ่เป็นการยืมมาเพื่อใช้ในการครองชีพ และการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ถัดมาคือ เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร และเพื่อซื้อสินทรัพย์ ผลการศึกษาข้อมูลชุมชนยังพบว่า รายจ่ายเป็นต้นเหตุหนึ่งแห่งการเป็นหนี้ของชุมชน จากการวิเคราะห์รายจ่ายของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมาพบว่า รายจ่ายเฉลี่ยที่มากที่สุดรายครัวเรือนคือค่าอาหาร รองลงมาคือ ค่าเช่าหนี้ ธกส. และค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารายจ่ายของครัวเรือนนับว่าสูงพอสมควร และส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สิน การศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่ารูปแบบในการแก้ปัญหาหนี้สินโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ 5 รูปแบบคือ การทำบัญชีครัวเรือน กิจกรรมศึกษาดูงาน การเพิ่มรายได้และสร้างอาชีพใหม่ การลดรายจ่าย และการเพิ่มการออม งานวิจัยนี้ได้ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้น เกิดความตื่นตัวในการลดค่าใช้จ่าย พยายามหารายได้เพิ่ม และเก็บออมมากขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดความร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้นในระหว่างทีมผู้นำชุมชนและชาวบ้านในการทำงานเพื่อส่วนรวมและพัฒนาชุมชน

บทคัดย่อ

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชน โดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ และวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR) ของชุมชนในพื้นที่วิจัย บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ผู้ร่วมกระบวนการวิจัย ได้แก่ ทีมผู้นำชุมชน และชาวบ้านโนนเค็ง เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การสังเกต การจัดเวทีและกิจกรรมกลุ่ม การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณใช้วิธีหาค่าร้อยละ และข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา การตรวจสอบความตรงของข้อมูล ใช้การตรวจสอบในลักษณะสามเส้า และการนำเสนอผลการวิจัยต่อที่ประชุมกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก ผลการวิจัยพบว่าสภาพปัญหาหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งเกิดจากหนี้สินจากสถาบันการเงินภายนอก และจากสถาบันการเงินภายในชุมชน ส่วนเหตุผลในการกู้ยืมเงินของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็ง ส่วนใหญ่เป็นการยืมมาเพื่อใช้ในการครองชีพ และการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ถัดมาคือ เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร และเพื่อซื้อสินทรัพย์ ผลการศึกษาข้อมูลชุมชนยังพบว่า รายจ่ายเป็นต้นเหตุหนึ่งแห่งการเป็นหนี้ของชุมชน จากการวิเคราะห์รายจ่ายของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมามีครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งมีรายจ่ายมากกว่า 30 รายการ ซึ่งก็มีความแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า รายจ่ายเฉลี่ยที่มากที่สุดรายครัวเรือนคือค่าอาหาร รองลงมาคือ ค่าเช่าหนี้ ธกส. และค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารายจ่ายของครัวเรือนนับว่าสูงพอสมควร และส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สิน การศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่ามีรูปแบบในการแก้ปัญหาหนี้สินโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ 5 รูปแบบคือ การทำบัญชีครัวเรือน กิจกรรมศึกษาดูงาน การเพิ่มรายได้และสร้างอาชีพใหม่ การลดรายจ่าย และการเพิ่มการออม ในความพยายามลดหนี้ของชุมชน ถ้าประเมินจากตัวเลขอาจจะยังไม่เห็นผลที่ชัดเจนนัก แต่งานวิจัยนี้ได้ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้น เกิดความตื่นตัวในการลดค่าใช้จ่าย พยายามหารายได้เพิ่ม และเก็บออมมากขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดความร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้นในระหว่างทีมผู้นำชุมชนและชาวบ้านในการทำงานเพื่อส่วนรวมและพัฒนาชุมชน

Abstract

This research studied a community debt management model in a rural village using qualitative research, quantitative research, and participatory action research. Data were collected in the village of Baan Noonkeng, Kum Khang sub-district in the Warinchamrab district of Ubon Ratchathani province by questionnaire surveys, interviews, group interviews, observations, stage arguments, and group activities. Quantitative data were analyzed by basic statistical analysis and qualitative data by reasoning and descriptive analysis. Data validity was established by triangulation and the data were presented to the data resource group. Results revealed debt problems that arose from internal and external financial institute loans. Most of the population borrowed money for living expenses, agricultural investments, children's educational expenses, and property purchases. High expenses were the cause of community debt, the highest being living expenses, paying debts to the Bank for Agriculture and Agricultural Cooperatives, and petrol. In an attempt to solve these community debt problems, the study suggested the use of 5 strategies, recording household accounts, visiting and learning from best practice communities, increasing income, decreasing expenses, and saving. The study helped the community to be more aware of its debt problems and to try to decrease its expenses, earn more income, and save. The study also helped to initiate collaborative work between the community team leader and the population of Baan Noonkeng to develop the village.

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความสำคัญของปัญหา

นับตั้งแต่ พ.ศ. 2504 ที่ประเทศไทยมีการพัฒนาภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติซึ่งเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก การขยายการเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ โดยวัดจากอัตราการเติบโตของผลผลิตมวลรวมภายในประเทศเป็นสำคัญ ทำให้การเกษตรเพื่อยังชีพเปลี่ยนไปเป็นการเกษตรเพื่อการตอบสนองความต้องการด้านเศรษฐกิจซึ่งเป็นปัจจัยผลักดันจากภายนอก ไม่ได้เกิดจากการพัฒนาภายในชุมชนเป็นหลัก วัฒนธรรมชุมชนจึงเป็นลักษณะก้ำกึ่งระหว่างวิถีชีวิตแบบเก่ากับแบบใหม่ เศรษฐกิจของชุมชนได้รับอิทธิพลจากกระแสทุนนิยมและบริโภคนิยม ซึ่งมีผลทำให้เงินเข้ามามีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน กล่าวคือ ยังมีรายได้มากยิ่งขึ้นแสดงถึงความสำเร็จของผู้คน เงินจึงกลายมาเป็นตัววัดฐานะและการยอมรับจากสังคม ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นสาเหตุทำให้เกิดช่องว่างทางรายได้ระหว่างคนรวยและคนจนเพิ่มมากยิ่งขึ้น คนจนซึ่งเป็นคนส่วนใหญ่ของประเทศมีความสามารถในการพึ่งพาตนเองได้น้อยลง รายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายที่เพิ่มขึ้น ดังจะเห็นได้จากผลการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนครั้งล่าสุดเมื่อปี 2550 ของสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าครัวเรือนที่มีหนี้สินมีร้อยละ 63.3 โดยมีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 116,681 บาท และเมื่อเปรียบเทียบกับปี 2545 ซึ่งมีหนี้สินเฉลี่ยครัวเรือนละ 82,485 บาท ซึ่งในช่วงเวลาผ่านไป 5 ปี คนไทยมีหนี้เพิ่มขึ้น 34,196 บาท ซึ่งถือว่าเป็นตัวเลขที่สูงมาก (มติชน, วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2552) หนี้สินของครัวเรือนเป็นตัวชี้วัดที่สะท้อนถึงภาวะการใช้จ่ายและความมั่นคงทางเศรษฐกิจของประชาชน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศในที่สุด ดังนั้นปัญหาหนี้สินครัวเรือนจึงเป็นสิ่งที่ต้องเฝ้าระวังอย่างใกล้ชิด เพื่อแก้ไขและป้องกันไม่ให้ปัญหาลุกลามไปสู่ระบบเศรษฐกิจโดยรวม

จากปัญหาด้านเศรษฐกิจ รายได้ไม่เพียงพอกับค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้ครอบครัวต้องแยกกันอยู่เพื่อไปหางานทำในเมืองใหญ่ คนวัยทำงานละทิ้งถิ่นฐานเหลือเฉพาะคนวัยชราและเด็ก ส่งผลให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น คุณภาพชีวิตตกต่ำ ครอบครัวแตกแยก เด็กวัยรุ่นมั่วสุม หนี้สินที่เพิ่มมากขึ้น เป็นต้น ปัญหาดังกล่าวเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนชนบททั่วประเทศที่ไทยที่ไม่สามารถปรับตัวกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศได้ โดยเฉพาะชุมชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่เกษตรกรส่วนใหญ่มีปัญหา รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายที่เพิ่มสูงขึ้น ไม่ว่าจะเป็น ราคาเคมีภัณฑ์เพื่อการเกษตร เช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช ราคาเมล็ดพันธุ์ ราคาน้ำมันสูงขึ้น แต่ราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้เกิดปัญหาหนี้สินเพิ่มพูน

จากรายงานการสำรวจความเดือดร้อนและความต้องการของประชาชน โดยการสอบถามความพึงพอใจต่อสภาพความเป็นอยู่ของประชาชน พบว่า ประชาชนในภาพรวมพึงพอใจในเรื่องสภาพเศรษฐกิจน้อยที่สุด (ร้อยละ 33.9) รองลงมา คือ รายได้และหนี้สิน (ร้อยละ 44.7) สภาพสังคม (ร้อยละ 49.2) โดยประชาชนในทุกภาคพอใจในเรื่องสภาพเศรษฐกิจในสัดส่วนที่น้อยที่สุด ทั้งนี้ ประชาชนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความพอใจต่อสภาพความเป็นอยู่ในเรื่องต่างๆ ในสัดส่วนที่สูงกว่าภาคอื่น (ยกเว้นเรื่องระบบสาธารณสุขภาค เส้นทางคมนาคม รายได้และหนี้สิน และสภาพเศรษฐกิจ) ในด้านอาชีพและการทำงาน พบว่า เรื่องที่ประชาชนประสบปัญหาความเดือดร้อน 3 อันดับแรก ได้แก่ ต้นทุนในการผลิตสูง (ร้อยละ 61.7) ขาดแคลนเงินทุนในการประกอบอาชีพ (ร้อยละ 60.3) และการทำมาหากินฝืดเคือง/ไม่มีลูกค้า (ร้อยละ 53.4) โดยประชาชนในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคใต้ ประสบปัญหาความเดือดร้อนเรื่องต้นทุนในการผลิตในสัดส่วนที่มากกว่าเรื่องอื่น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2553) ดังนั้น ปัญหาด้านเศรษฐกิจ ปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย และหนี้สินจึงเป็นปัญหาพื้นฐานของสังคมชนบทในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งนำไปสู่ปัญหาทางสังคมอื่นๆ ที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชน จึงมีความจำเป็นที่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งในภาคส่วนของหน่วยงานของรัฐ สถาบันการศึกษา หน่วยงานเพื่อพัฒนาท้องถิ่น และชาวบ้านในชุมชนต้องร่วมมือกันในการแก้ไขและบริหารจัดการหนี้สินของชุมชน

บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังประสบกับปัญหาดังกล่าว เนื่องจากบ้านโนนเค็งตั้งอยู่ใกล้กับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีที่ทำให้เกิดการพัฒนาทางด้านพื้นที่เป็นอย่างมาก และจากลงสำรวจพื้นที่ในเบื้องต้น พบว่าสภาพทางกายภาพของบ้านโนนเค็งนั้น ทิศเหนือจดกับบ้านแต่ และบ้านคำขวาง ต.คำขวาง ทิศใต้จดกับบ้านแะ ต.คำขวาง และบ้านนาแดง ต.โพธิ์ใหญ่ ทิศตะวันออกจดกับเขตพื้นที่ทหารมณฑลทหารบก 22 (เขตสนามยิงปืนทุ่งหนองหญ้าม้า) ทิศตะวันตกจดกับบ้านคำขวาง ต.คำขวาง ลักษณะภูมิประเทศ เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นดินทราย มีต้นไม้ที่มีลักษณะเป็นป่าเต็งรัง ก่อตั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2400 ในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีหนองน้ำ และป่าไม้เต็ง (Iron wood - *Dialium Cochinchinense* Pierre) จึงได้ชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโนนเค็ง” ตามชื่อของต้นไม้เต็งที่มีอยู่จำนวนมากในพื้นที่นั้น ในปัจจุบันจำนวนครวเรือนมีมากขึ้นจึงได้แบ่งคุ่มต่างๆ ออกเป็น 6 คุ่ม เพื่อสะดวกในการบริหารจัดการ ประกอบด้วย 1 คุ่มพลังสามัคคี 2 คุ่มอยู่ดีมีสุข 3 คุ่มร่วมคิดแก้ไข 4 คุ่มร่วมใจพัฒนา 5 ประชาสุขสันต์และ 6 คุ่มยึดมั่นประเพณี ชาวชุมชนก็อยู่กันอย่างมีความสุข อีกทั้งมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี และในปี พ.ศ. 2553 โนนเค็งได้ถูกยกระดับให้อยู่ในเขตเทศบาลตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น พ.ศ.2550 มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้นประมาณ 149 หลังคาเรือน มีโรงเรียน 1 แห่ง คือโรงเรียนบ้านคำขวาง เปิดสอนตั้งแต่ประถมถึงมัธยมต้น มีวัด

1 แห่ง คือ วัดบ้านหนองเค็ง มีประชากรทั้งสิ้น 583 คน ประชากรทำนาเป็นอาชีพหลัก อาชีพรองคือทำสวน เลี้ยงสัตว์ (โค กระบือ ไก่) อาชีพเสริมคือ ทำข้าวหลาม ทำเทียน น้ำมนต์ ทำขนม ปลูกไผ่ เพาะกล้วย ผลิตพันธุ์ข้าว และรับจ้างทั่วไป มีกลุ่มต่างๆที่เกิดขึ้นจากการช่วยเหลือของภาครัฐ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน กลุ่มเมล็ดพันธุ์ข้าว กลุ่มเงินล้าน กลุ่มกขคจ กลุ่มนางข้าว กลุ่มกองทุนสวัสดิการ เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านโนนเค็งยังยึดมั่นในจารีตประเพณีโดยเฉพาะประเพณีฮีตสิบสอง โดยจะปฏิบัติกันเป็นประจำในแต่ละปี และชาวบ้านโนนเค็งยังช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เคารพรักกันเสมือนหนึ่งเป็นญาติพี่น้อง และอยู่ร่วมกันอย่างสงบและสันติ แม้ว่าในชุมชนบ้านโนนเค็งจะมีการรวมกลุ่มและช่วยเหลือกันในด้านต่างๆ อยู่บ้าง แต่เนื่องจากชาวบ้านในชุมชนมากกว่าร้อยละ 80 ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำสวน และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งปัจจัยการผลิตส่วนใหญ่ต้องหาซื้อมาจากภายนอกชุมชน อาทิเช่น ปุ๋ยเคมี ยาปราบศัตรูพืช เมล็ดพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ ทำให้การลงทุนสูงในขณะที่ราคาผลผลิตที่ขายได้มีราคาไม่แน่นอน ประกอบกับผลผลิตที่จำหน่ายไม่มีการแปรรูปเพื่อเพิ่มมูลค่าผลิตภัณฑ์ ทำให้ราคาจำหน่ายต่ำ เกิดภาวะการเป็นหนี้ที่เพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ

จากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อการวิจัยชุมชนแบบมีส่วนร่วมของคณะบริหาร ศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งประกอบด้วยคณาจารย์จำนวน 15 ท่านได้ลงสำรวจพื้นที่ชุมชนบ้านโนนเค็งและร่วมประชุมกับผู้นำ แกนนำ และชาวบ้านพบว่า หมู่บ้านกำลังประสบปัญหาในด้านต่างๆ ได้แก่ ภาวะหนี้สิน รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ภัยแล้งและขาดแคลนน้ำในการเกษตร โรคพันธุ์ข้าวระบาด ผลผลิตทางการเกษตรและราคาตกต่ำ ขาดแคลนที่ทำกิน และปัญหาวัยรุ่น เป็นต้น ซึ่งแต่ละปัญหาล้วนมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงและเกี่ยวข้งกัน อาทิเช่น ผลจากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่ากว่าร้อยละ 80 ของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งมีหนี้สินที่เกิดจากกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หนี้นอกระบบ และอื่นๆ เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านต้นทุนการผลิต และค่าใช้จ่ายในการครองชีพ ที่สูงกว่ารายได้ที่หามาได้จึงต้องมีการกู้หนี้ยืมสิน แม้ชุมชนบ้านโนนเค็งได้พยายามแก้ไขปัญหาหนี้สิน เช่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อผลิตสินค้า เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำขนม และกลุ่มอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนโดยการส่งเสริมจากหน่วยงานพัฒนาชุมชน การจัดตั้งกองทุนต่างๆ เพื่อให้ความช่วยเหลือสมาชิกให้มีแหล่งในการกู้ยืมเงินเมื่อมีความเดือดร้อน และกองทุนหมู่บ้านซึ่งรัฐบาลมีวัตถุประสงค์ให้ชุมชนกู้ยืมเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน แต่ผลปรากฏว่าสิ่งที่รัฐบาลนำเสนอกลับเป็นการสร้างภาระหนี้สินให้กับประชาชนในท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากประชาชนยังไม่มี ความเข้าใจในการใช้เงินทุนเพื่อทำให้เกิดผลผลิตและมีกำไรออกเงยขึ้นจากเงินทุนที่กู้ยืมมา ประกอบกับสินค้าที่เคยผลิตได้ในชุมชนยังขาดเอกลักษณ์ไม่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภค และไม่สามารถหาตลาดรองรับได้ ทำให้กลุ่มอาชีพที่จัดตั้งขึ้นไม่มีเงินทุนหมุนเวียนในกลุ่ม ซึ่งเป็น

สาเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มล่มสลายและหายไปในที่สุด ปัจจุบันชาวบ้านที่เป็นวัยแรงงานจะออกไปรับจ้างเป็นคนงานก่อสร้าง แม่บ้าน รับจ้างทำงานบ้านในตัวเมืองอุบลราชธานีและรอบๆ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีซึ่งถือว่าเป็นแหล่งรายได้หลักของคนในชุมชน

จากปัญหาข้างต้นทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายและมีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ครอบครัวขาดความอบอุ่นส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมมากมายในหมู่บ้านเช่น ปัญหาวัยรุ่น ซึ่งมีการเลียนแบบค่านิยม การใช้ชีวิต การแต่งกายที่ไม่เหมาะสม ขาดการทำกิจกรรมรวมกลุ่มกันทำประโยชน์ต่อส่วนร่วม ความตระหนักในความรับผิดชอบร่วมของคนในชุมชนเกิดขึ้นน้อยมาก

ดังนั้นผู้นำชุมชน กลุ่มแกนนำ และชาวบ้าน ต่างตระหนักและอยากร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยเริ่มจากการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและหนี้สินก่อนเป็นอันดับแรก เพราะชุมชนเห็นว่าเศรษฐกิจและหนี้สินถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของชุมชน หากชาวบ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่มีหนี้สิน พออยู่พอกิน มีความพอเพียง ก็ไม่ต้องดิ้นรนทิ้งถิ่นฐานเพื่อไปรับจ้างแรงงานนอกชุมชน ซึ่งจะทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นและทำให้ชุมชนเกิดความภูมิใจในอาชีพและท้องถิ่นของตนเอง อันจะนำพาบ้านโนนเค็งไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในที่สุด ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้จึงต้องการค้นหารูปแบบบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งแบบมีส่วนร่วม

1.2 คำถามการวิจัย

1.2.1 คำถามหลักในการวิจัย

รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งควรมีลักษณะอย่างไร

1.2.2 คำถามย่อยในการวิจัย

1. สถานการณ์ปัญหาและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งเป็นอย่างไร
2. มีปัจจัยและเงื่อนไขอะไรบ้างที่ทำให้เกิดการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
3. ที่ผ่านมามีวิธีการในการจัดการหนี้สินอย่างไร
4. มีความรู้อะไรบ้างที่สามารถช่วยให้ครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่าย การออม และการลงทุน เพื่อลดภาระการเป็นหนี้

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง

3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้จ่าย การออม และการลงทุนของชาวบ้านในชุมชนบ้านโนนเค็ง
4. เพื่อค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ ได้แก่ บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี
2. ขอบเขตเนื้อหา
 - 2.1 การศึกษาบริบทของชุมชน
 - 2.2 การศึกษาและวิเคราะห์สถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
 - 2.3 การค้นหาทุนทางสังคมและทรัพยากรของชุมชน
 - 2.4 การค้นหาศักยภาพของชาวบ้านในชุมชน
 - 2.5 การศึกษาและวิเคราะห์เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
 - 2.6 การค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
 - 2.7 การปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน เช่น การอบรมเชิงปฏิบัติการ การดูงาน เพื่อลดค่าใช้จ่ายทั้งด้านต้นทุนการผลิต และค่าใช้จ่ายในการครองชีพ การเพิ่มรายได้ และการออม

1.5 พื้นที่ดำเนินการวิจัย บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี

1.6 กลุ่มเป้าหมาย

ชาวบ้านในชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ

1.7 ระยะเวลา 1 มกราคม ถึง 31 ธันวาคม 2554

1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1.8.1 ผลเชิงวิจัย

1. ได้ข้อมูลและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับปัจจัยในการก่อเกิดและเพิ่มพูนของหนี้สินชุมชนของบ้านโนนเค็ง
2. ได้ข้อมูลและองค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้จ่าย การออม การกู้ยืม การเพิ่มรายได้ และการลงทุนของชาวบ้านในชุมชน
3. ได้รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
4. ได้องค์ความรู้ในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน
5. เกิดกระบวนการเรียนรู้สามารถนำไปขยายผลสู่องค์กรอื่นได้

1.8.2 ผลเชิงพัฒนา

1. ชุมชนมีความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจ ลดภาระหนี้สิน
2. ชุมชนรู้วิธีการในการลดภาระค่าใช้จ่ายที่ไม่จำเป็น มีวิธีการเพิ่มรายได้ และลงทุนที่เหมาะสมกับตนเอง
3. ชุมชนเกิดความภูมิใจในอาชีพ สำนึกรักท้องถิ่น และลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม
4. ชุมชนมีการรวมกลุ่ม ร่วมคิดวิเคราะห์เพื่อแก้ปัญหาอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน

1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สิน หมายถึง กลไกและวิธีการส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมกันเพื่อร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินงาน ร่วมแก้ปัญหาเพื่อลดภาระหนี้สินในชุมชน ร่วมกำหนดทิศทางการพัฒนา และร่วมประเมินผลการดำเนินงาน
2. ชุมชนเข้มแข็ง หมายถึง การที่ชุมชนสามารถสานต่องานพัฒนาได้อย่างต่อเนื่องด้วยทรัพยากรของชุมชนที่มีอยู่ด้วยกระบวนการพึ่งตนเองก่อนที่จะรอรับความช่วยเหลือจากภายนอกซึ่งไม่ได้หมายถึงการปฏิเสธวัฒนธรรมและโลกภายนอกแต่จะรับเอามาอย่างเลือกสรร โดยตัวชี้วัดชุมชนเข้มแข็งจะใช้เกณฑ์ของกาญจนา แก้วเทพ คือ 1) ทุนบุคคลหรือทุนมนุษย์ สังเกตได้จากการเจริญเติบโตในเชิงปริมาณและคุณภาพคือจำนวนสมาชิกเพิ่มขึ้น มีการสืบทอดคนรุ่นใหม่ 2) กิจกรรมในชุมชนที่เกิดขึ้นอย่างมีคุณภาพและปริมาณและมีความต่อเนื่องขยายกิจกรรมจนเป็นเครือข่าย 3) ระบบการบริหารจัดการวัสดุ/อุปกรณ์หรือสภาพแวดล้อมทั้งปริมาณและคุณภาพอย่างยั่งยืน 4) การมีเครือข่ายของสมาชิกหรือกิจกรรมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เห็นถึงศักยภาพในการระดมทุนการประสานงานเจรจา และต่อรองกับเครือข่าย 5) สถานภาพขององค์กรชุมชนเป็นที่ยอมรับต่อองค์กรชุมชนจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง

3. ชุมชน หมายถึง บ้าน วัด โรงเรียน เทศบาลตำบลคำขวาง และหน่วยงานในพื้นที่
4. เศรษฐกิจชุมชน หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ของฐานทรัพยากร (ดิน น้ำ ป่า ฯลฯ) ระบบการผลิต ระบบการบริโภค ระบบการจัดการทุน (ทั้งที่เป็นตัวเงินและไม่ใช้เงิน) โดยอาศัยกิจกรรมกลุ่มเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาศักยภาพหรือฟื้นฟูสภาพแวดล้อม/คน/ครอบครัว/ชุมชนและอาชีพ เพื่อช่วยยกระดับการกินดีอยู่ดี และการทำมาค้าขายของชุมชนในการพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชน

บทที่ 2

ทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ผู้วิจัยได้ศึกษาทบทวนแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.1 แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง

2.1.1 ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมานานกว่า 30 ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจในปี 2540 ภายหลังวิกฤติเศรษฐกิจดังกล่าว ได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไข เพื่อให้รอดพ้น เพื่อให้ประเทศชาติและประชาชน สามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ

ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงชี้ให้เห็นถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบคุ้มกันในตัวที่ดีเพื่อป้องกันผลกระทบอันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ เพื่อให้เกิดความสมดุลและพร้อมรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี ซึ่งมีหลักพิจารณาอยู่ 5 ส่วน ดังนี้

1. **กรอบแนวคิด** เป็นปรัชญาที่ชี้แนะแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนในทางสายกลางที่ควรจะเป็น โดยมีพื้นฐานมาจากวิถีชีวิตดั้งเดิมของสังคมไทย สามารถนำไปประยุกต์ใช้ตลอดเวลา และเป็นการมองโลกเชิงระบบที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา มุ่งเน้นการรอดพ้นจากภัย และวิกฤต เพื่อความมั่นคงและความยั่งยืนของการพัฒนา

2. **คุณลักษณะ** เศรษฐกิจพอเพียงสามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการปฏิบัติตนได้ในทุกระดับ โดยเน้นการปฏิบัติบนทางสายกลาง และการพัฒนาอย่างเป็นขั้นตอน

3. **คำนิยาม** ความพอเพียงจะต้องประกอบด้วย 3 คุณลักษณะดังนี้

ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปและไม่มากเกินไปโดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น การผลิตและการบริโภคที่อยู่ในระดับพอประมาณ

ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจเกี่ยวกับระดับของความพอเพียงนั้น จะต้องเป็นไปอย่างมีเหตุผลโดยพิจารณาจากเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องตลอดจนคำนึงถึงผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้นจากการกระทำนั้นๆ อย่างรอบคอบ

การมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว หมายถึง การเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตทั้งใกล้และไกล

4. เงื่อนไขการตัดสินใจ และการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้อยู่ในระดับพอเพียงนั้น ต้องอาศัยทั้งความรู้และคุณธรรมเป็นพื้นฐาน กล่าวคือ

เงื่อนไขความรู้ ประกอบด้วย ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างรอบรู้ ผู้ใช้ต้องมีความรอบคอบที่จะนำความรู้เหล่านั้นมาพิจารณาให้เชื่อมโยงกัน เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ

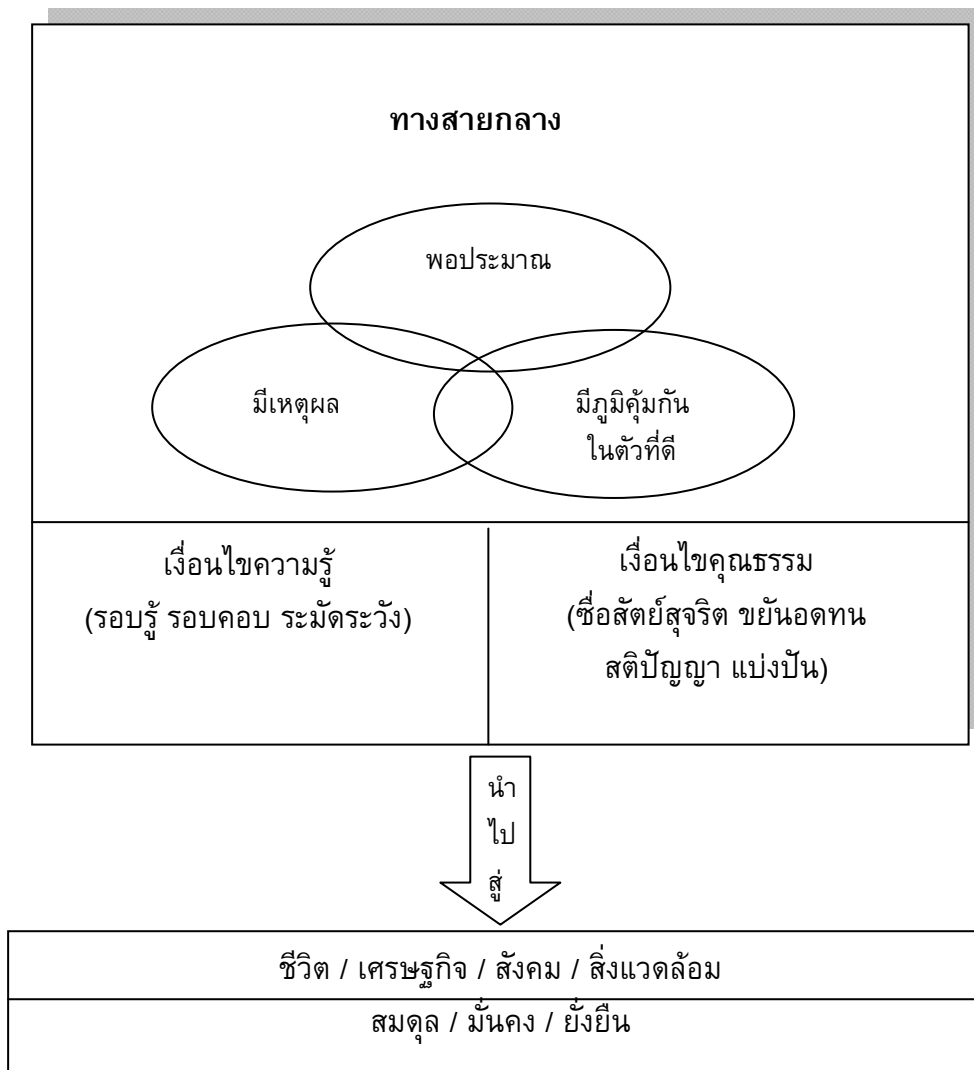
เงื่อนไขคุณธรรม ที่จะต้องเสริมสร้างประกอบด้วย มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริตและมีความอดทน มีความเพียรใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

5. แนวทางปฏิบัติ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน พร้อมรับต่อการเปลี่ยนแปลงในทุกด้าน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความรู้ และเทคโนโลยี (ประมวลและกลั่นกรองพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยได้รับพระบรมราชานุญาตให้เผยแพร่ได้)¹

จากการกล่าวถึงปรัชญาทางด้านเศรษฐกิจพอเพียงมาทั้งหมดสามารถสรุปกรอบปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงได้ดังนี้²

¹ เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล, 2549, สีสลาภรณ์ บัวสาย (บรรณาธิการ) โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, น. 8.

² อ่างแล้ว, น.9.

รูปที่ 1 แสดงกรอบปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

โดยแนวทางปฏิบัติ/ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ คือ การพัฒนาที่สมดุลและยั่งยืน³

³ อ่างแล้ว ,น. 10-11 และสมดุล หมายถึง การพัฒนาอย่างเป็นองค์รวมระหว่าง โลกาภิวัตน์ (Globalization) กับอภีวัฒน์ท้องถิ่น (Localization) ในขณะที่ ยั่งยืน หมายถึง ความพอเพียงอย่างต่อเนื่องในทุก ๆ ด้าน (จากอภิชัย พันธเสน บรรณาธิการ ใน สังเคราะห์ องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง, 2549, กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย), น.58.

2.1.2 เศรษฐกิจพอเพียงและทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ

ทฤษฎีใหม่ตามแนวพระราชดำริ อาจเปรียบเทียบกับหลักเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีอยู่ 2 แบบ คือ แบบพื้นฐานและแบบก้าวหน้า ได้ดังนี้

1. ความพอเพียงในระดับบุคคลและครอบครัว โดยเฉพาะเกษตรกร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบพื้นฐาน เปรียบเทียบได้กับทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 1 ที่มุ่งแก้ปัญหาของเกษตรกรที่อยู่ห่างไกลแหล่งน้ำ ต้องพึ่งพาน้ำฝนและประสบความเสี่ยงจากการที่น้ำมีจำนวนไม่พอเพียง โดยมีข้อสมมติว่า มีที่ดินพอเพียงในการขุดบ่อเพื่อแก้ไขปัญหาค่าความเสี่ยงเรื่องน้ำ จะทำให้เกษตรกรสามารถมีข้าวเพื่อการบริโภคและยังชีพได้ในระดับหนึ่ง และใช้ที่ดินส่วนอื่นๆ สนองความต้องการขั้นพื้นฐานของครอบครัว รวมทั้งขยายในส่วนที่เหลือเพื่อมีรายได้เป็นค่าใช้จ่ายอื่นๆ ที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ทั้งหมดนี้เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันในตัวให้เกิดขึ้นในระดับครอบครัว

2. ความพอเพียงในระดับชุมชนและระดับองค์กร เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 2 สนับสนุนให้เกษตรกรรวมพลังในรูปแบบกลุ่ม สหกรณ์ หรือเครือข่ายวิสาหกิจที่มีความพอเพียงขั้นพื้นฐานในเบื้องต้น แล้วร่วมมือกันสร้างประโยชน์ให้แก่กลุ่มและส่วนรวม บนพื้นฐานของการไม่เบียดเบียน หากแต่แบ่งปัน ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ตามกำลังความสามารถของตน เพื่อให้ชุมชนโดยรวมหรือเครือข่ายวิสาหกิจนั้นๆ เกิดความพอเพียงในวิถีปฏิบัติได้อย่างแท้จริง

3. ความพอเพียงในระดับประเทศ เป็นเศรษฐกิจพอเพียงแบบก้าวหน้า ซึ่งครอบคลุมทฤษฎีใหม่ขั้นที่ 3 ที่ส่งเสริมให้ชุมชนหรือเครือข่ายวิสาหกิจสร้างความร่วมมือกับองค์กรอื่นๆ ในประเทศ เช่น บริษัทขนาดใหญ่ ธนาคาร สถาบันวิจัย เป็นต้น อันจะเป็นประโยชน์ในการสืบทอดภูมิปัญญา แลกเปลี่ยนความรู้ เทคโนโลยี และบทเรียนจากการพัฒนาตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ทำให้ประเทศอันเป็นสังคมขนาดใหญ่ที่ประกอบด้วยชุมชน องค์กร และธุรกิจต่างๆ ที่ดำเนินชีวิตอย่างพอเพียง กลายมาเป็นเครือข่ายชุมชนพอเพียง ที่เชื่อมโยงด้วยหลักแห่งการไม่เบียดเบียน หากแต่มีการแบ่งปันและช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้ในที่สุด⁴

2.1.3 การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 เป็นต้นมา ได้บัญญัติหลักเศรษฐกิจพอเพียง อันเป็นทั้งระบบเศรษฐกิจและเป็นวิถีการดำเนินชีวิตของมนุษย์ มาเป็นปรัชญานำทางในการจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อให้ประชาชนทุกระดับเกิดความ

⁴ เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล, 2549, สีสวรรณ์ บัวสาย (บรรณาธิการ) โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, น. 11-12.

เข้าใจและนำไปใช้ได้ในชีวิตประจำวัน จึงทำให้การขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียงมีเป้าหมายหลัก เพื่อสร้างเครือข่ายแห่งการเรียนรู้ ด้วยการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้เป็นกรอบความคิด เป็นแนวทางปฏิบัติ และเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของคนไทย โดยมีวัตถุประสงค์ในอันที่จะ ปลุกฝังซึ่งการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ (Paradigm Shift) ในการดำรงชีวิตให้อยู่บนพื้นฐานของ เศรษฐกิจพอเพียง และนำไปสู่การปรับแนวทางการพัฒนาประเทศให้อยู่บนพื้นฐานเดียวกันอีกด้วย⁵

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวคิดและแนวปฏิบัติที่ดีสามารถประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน ของคนทุกระดับให้เกิดความพอเพียงในการใช้ชีวิตและการใช้จ่าย มีความพอประมาณ มี เหตุผล มีระบบคุ้มกันในตัว ซึ่งสามารถนำการใช้ในการแก้ปัญหาหนี้สินได้

2.2 แนวคิดหนี้สิน

2.2.1 ความหมายของหนี้

คำว่า “หนี้” คนทั่วไปมักจะนึกถึงเรื่อง “เงิน” ที่ฝ่ายหนึ่งให้กู้ยืม เรียกว่า “เจ้าหนี้” กับอีก ฝ่ายเป็นผู้กู้ยืมซึ่งเรียกว่า “ลูกหนี้” และนึกถึงการค้างชำระเงินกู้ยืมเหล่านั้นในรูปแบบต่างๆ ว่า “การเป็นหนี้” โดยมักจะสรุปว่าการเป็นหนี้เป็นที่มาของ “ความยากจน” “หนี้” เป็นปัญหาใหญ่ที่ คนไทยทุกคนรู้จักดี สำนักงานสถิติแห่งชาติได้สำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนไทย ปี 2554 ระบุว่า ครัวเรือนทั่วประเทศประมาณ 20 ล้านครัวเรือน พบว่าร้อยละ 55.8 เป็น ครัวเรือนที่มีหนี้สิน โดยมีจำนวนหนี้สินเฉลี่ย 134,900 บาทต่อครัวเรือน ปัญหาหนี้สินกับคน ไทยอยู่คู่กันมานาน ตั้งแต่ประเทศไทยได้ตั้งธนาคารแห่งแรกขึ้นมา และเปิดให้คนไทยไปกู้ยืม ได้ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่รัฐบาลไทยได้พยายามคิดที่จะแก้ไขภาวะเศรษฐกิจ ยกกระตือรือร้นของชาวนาให้สูงขึ้น เพื่อให้อยู่ในระบบเศรษฐกิจทุนนิยม ในครั้งนั้นรัฐบาลได้คิดแก้ไข ปัญหาคนส่วนใหญ่ที่เป็นเกษตรกร โดยจัดตั้งธนาคารการเกษตร (Agricultural Bank) ให้มีสาขา แผ่ไปในส่วนภูมิภาค เพื่อช่วยเหลือให้สินเชื่อกับชาวนาที่ยากจน และเป็นที่มาของธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธ.ก.ส. (สุมาลี โพธิพิชญ์, 2543)

ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ได้ก่อตั้งอย่างเต็มรูปแบบในปี พ.ศ.2509 เมื่อ ธนาคารแห่งนี้ก่อเกิดขึ้น คนส่วนใหญ่ในประเทศไทยซึ่งก็คือเกษตรกร ได้ไปกู้ยืมเงินจาก ธนาคารแห่งนี้จนกลายเป็นเจ้าหนี้รายใหญ่ และเป็นภาระผูกพัน ผันมาเป็นพันธสัญญาที่ เกษตรกรกลืนไม่เข้าคายไม่ออก ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมา ธ.ก.ส.หากินในนามธนาคารที่ปล่อย เงินกู้เพื่อเกษตรกร จากวารสารธ.ก.ส.เนื่องในวาระครบ 30 ปี ได้รายงานสถิติการปล่อยสินเชื่อกับ เกษตรกรได้เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วโดยในปีแรกที่มีการปล่อยกู้ (2510) ธ.ก.ส.มีเกษตรกรเป็น ลูกหนี้มากถึง 45,278 คน เป็นเงิน 121.3 ล้านบาท ลูกหนี้และหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในปลายปี 2541 ธ.ก.ส.ได้รายงานสถานการณ์หนี้สินของเกษตรกรมีจำนวนทั้งสิ้น 403,300 ล้านบาท แยก

⁵ เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล, 2549, สีลาภรณ์ บัวสาย (บรรณาธิการ) โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง. (น.15)

เป็นหนี้สินในระบบที่เกษตรกรกู้กับสถาบันการเงินจำนวน 372,100 ล้านบาท หรือร้อยละ 90 ของหนี้สินเกษตรกรทั้งหมด แยกเป็นหนี้ ธ.ก.ส.จำนวน ร้อยละ 51 ส่วนที่เหลือ ร้อยละ 49 ขึ้นอยู่กับธนาคารพาณิชย์อื่นๆ จากการสำรวจของสำนักงานกิจการสตรีฯ ปี 2550 พบว่า คราวเรือนมีหนี้สินถึง 2 ใน 3 และ ร้อยละ 14 มีปัญหาหนี้สินจำนวนมาก และจากการสำรวจของ สำนักงานสถิติแห่งชาติ (วิมุตตินันทะ, 2551) พบว่า 2 ปีที่ผ่านมาหนี้สินในครัวเรือนของ เกษตรกรเพิ่มขึ้น ร้อยละ 20 ในขณะที่รายได้ของเกษตรกรเพิ่มขึ้น ร้อยละ 8 – 12

ปัจจุบันแหล่งหนี้สินของเกษตรกรที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง คือ “กองทุนหมู่บ้าน หรือ กทบ.” กองทุนหมู่บ้านเริ่มดำเนินการมาตั้งแต่วันที่ 25 สิงหาคม 2544 ด้วยแนวคิดของนายกรัฐมนตรี ขณะนั้น คือ ดร.ทักษิณ ชินวัตร ที่เชื่อว่าปัญหาของคนจนเกิดจาก “โอกาส” ที่แตกต่างกัน การใช้หลัก “เปิดโอกาสให้เท่าเทียมกันสำหรับทุกคน” นำมาสู่ความเสียเปรียบสำหรับคนจนซึ่งเป็นผู้ ที่ด้อยโอกาสมากกว่า ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีการ “ให้แต้มต่อ” และ “เสริมกำลัง” ให้กับคนจน โครงการกองทุนหมู่บ้านจึงเกิดขึ้น

นับจาก พ.ศ.2504 ประเทศไทยได้กำหนดให้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาประเทศ ในช่วงแผนพัฒนาฉบับที่ 1 – 7 การพัฒนามีอัตราการ ขยายตัวที่สูงเนื่องจากเป็นการนำทรัพยากรที่มีอยู่มาใช้ ทำให้ทรัพยากรย่อยหลอและเสื่อมโทรม ลง ในขณะที่การพัฒนาศักยภาพของคนยังน้อย ปัญหาจากการพัฒนาดังกล่าว คือ ความขัดแย้ง ในสังคมจากความเหลื่อมล้ำของรายได้และการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่เหลืออยู่เพียง เล็กน้อยนั้นมากขึ้น รวมทั้งการพัฒนาดังกล่าวกระจุกอยู่เฉพาะพื้นที่ในเขตเมือง ไม่เกิดการ กระจายการพัฒนาสู่ชนบท ดังนั้นแผนฯ 8 – 9 จึงได้ปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์การพัฒนาใหม่ โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาคน ทั้งในฐานะผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการขับเคลื่อน กระบวนการพัฒนา และเป็นผู้ได้รับประโยชน์ หรือผลกระทบโดยตรง จึงมุ่งเน้นการพัฒนาแบบ องค์รวมที่มี “คนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา” และมีกระบวนการที่บูรณาการทุกด้านในการ เชื่อมโยงกัน ส่วนการพัฒนาเศรษฐกิจให้เป็นเครื่องมือในการพัฒนาคน ให้มีความสามารถและ ประสิทธิภาพต่อการสร้างความสุขและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นเพื่อนำไปสู่จุดมุ่งหมายของการ พัฒนาที่ยั่งยืนและความอยู่ดีมีสุขของคนไทยและสังคมไทย

จากเหตุผลดังที่กล่าวมา การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้านมีเป้าประสงค์ เพื่อเสริมสร้างสำนึก ความเป็นชุมชนและท้องถิ่น โดยชุมชนเป็นผู้กำหนดอนาคต และจัดการหมู่บ้านและชุมชนด้วย คุณค่าและภูมิปัญญาของตนเอง และเกื้อกูลประโยชน์ต่อผู้ด้อยโอกาสในหมู่บ้านและชุมชน เสริมสร้างการเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างชุมชน ราชการ เอกชน และประชา สังคม รวมถึงการกระจายอำนาจให้ท้องถิ่น และเป็นการพัฒนาประชาธิปไตยโดยพื้นฐาน โดย รัฐบาลสนับสนุนเงิน 1 ล้านบาท เพื่อเป็นกองทุนหมุนเวียนในหมู่บ้านสำหรับการลงทุนเพื่อ พัฒนาอาชีพ สร้างงานสร้างรายได้ หรือเพิ่มรายได้ หรือลดรายจ่าย การบรรเทาเหตุฉุกเฉินและ ความจำเป็นเร่งด่วน และสำหรับการนำไปสู่การสร้างกองทุนสวัสดิการที่ดีแก่ประชาชนใน หมู่บ้าน ส่งเสริมชุมชนให้มีขีดความสามารถในการบริหารจัดการกองทุนของตนเอง เสริมสร้าง

กระบวนการพึ่งพาตนเองของชุมชน ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน กระตุ้นเศรษฐกิจในระดับรากหญ้า และเสริมสร้างศักยภาพและความเข้มแข็งทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน (สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ, 2551)

ผลการดำเนินงานกองทุนมาจนถึงปัจจุบัน สุรพงษ์ สืบวงศ์ลี (2551) กล่าวว่า “เงินงบประมาณที่โอนให้หมู่บ้านละ 1 ล้านบาท ทำให้เกิดการหมุนเวียนทางเศรษฐกิจหลายรอบหรือประมาณ 6 – 7 รอบต่อปี ปีละ 1.3 – 1.4 แสนล้านบาท รวมกันเป็นเงินหมุนเวียนกว่า 7 แสนล้านบาท ขณะที่หนี้เสียเพียง ร้อยละ 4 ถือเป็นระดับที่รับได้ สำหรับการปล่อยสินเชื่อรายย่อย” และจากการรายงานของสำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ ข้อมูล ณ 30 เมษายน 2548 พบว่า กองทุนหมู่บ้านมีสมาชิกทั้งหมดประมาณ 11.6 ล้านคน มีสมาชิกกู้เงิน ร้อยละ 86.7 หรือประมาณ 10.1 ล้านคนเป็นหนี้ สมาชิกที่กู้ 1, 2, 3, 4 ครั้ง ร้อยละ 27.1, 48.6, 23.5, 0.8 ตามลำดับ และพบว่าการใช้ประโยชน์จากเงินกู้ ใช้หมุนเวียนในการประกอบอาชีพ การผลิต ค่าขายหรือบริการ ร้อยละ 81.3 บรรเทาเหตุฉุกเฉิน / ความเดือดร้อนในครัวเรือน ร้อยละ 14.5 ใช้หนี้แหล่งเงินกู้ในระบบ ร้อยละ 3.2 และอื่นๆ ร้อยละ 1.0

2.2.2 สาเหตุของการเป็นหนี้

เมื่อกล่าวถึงหนี้สินมีสาเหตุและที่มาต่างกัน หนี้สินของคนรวยก็ต่างจากหนี้สินของคนจนแต่ในที่นี้จะกล่าวถึงหนี้สินที่เกิดจากความยากจนเท่านั้น ความยากจนมีสาเหตุอย่างไร? มีความเชื่อ 2 แนวคิด ดังนี้

แนวคิดที่ 1 การเกิดมาจน แนวคิดนี้ที่ได้รับการกล่าวถึงกันมาก คือ “วงจรอุบาทว์ – จนเจ็บ” เพราะโง่ จึงจน จึงเจ็บ เพราะจนจึงโง่ และเจ็บ เพราะเจ็บ จึงโง่และจน แนวคิดนี้จะพบว่าการใช้ชีวิตของคนยากจนจะมีลักษณะเฉพาะ เช่นการบริโภคที่ปรับตัวไม่เป็น ใช้จ่ายเกินตัว ไม่รู้จักอดออม บริโภคสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์ เช่น เหล้า บุหรี่ การเล่นหวย และการพนันอื่นๆ ซื้อสินค้าเงินผ่อนหรือเป็นหนี้หลายต่อ แบบหมุนเงินใช้ไปวันๆ ทำให้เสียดอกเบี้ยสูง ภาพเหล่านี้จะเห็นชัดเจน ในการโฆษณาณรงค์เลิกเหล้า ที่สื่อให้เห็นวงจรว่า “จน – เครียด – กินเหล้า” ยิ่งจนก็ยิ่งเครียด ยิ่งเครียดก็ยิ่งกินเหล้า ยิ่งกินเหล้าก็ยิ่งจน นอกจากนี้คนจนยังมีการรวมกลุ่มน้อย และการบริหารในระดับครัวเรือน กลุ่มหรือชุมชนยังมีประสิทธิภาพน้อย การแก้ไขปัญหาต้องแก้ที่พฤติกรรมของคนจนเป็นสำคัญ

แนวคิดที่ 2 ปัญหาเชิงโครงสร้างและระบบที่ทำให้จน ดังที่ ประเวศ วะสี (2546) กล่าวถึงปัญหาเชิงโครงสร้างที่ทำให้ยากจน ดังนี้

ประการแรก โครงสร้างทางทัศนะเกี่ยวกับคนจน หมายถึง การขาดศีลธรรมขั้นพื้นฐานคือการเคารพคุณค่าความเป็นคน ในสังคมไทยไม่เห็นคุณค่าและความหมายของความเป็นคน หากเป็นคนจน เป็นทัศนะที่ปลูกฝังกันมานานแล้วในสังคมไทย ดูถูกการทำงานที่ใช้แรงงาน ดังจะเห็นได้จากคำพังเพยหรือการที่ผู้ใหญ่สอนลูกหลาน เช่นรักดีห้ามจู้ รักชั่วห้ามเสาะ ขอให้เป็น

เจ้าคนนายคน ขอให้หนึ่งกินนอนกิน ฯลฯ ทศนะเหล่านี้ฝังลึกอยู่ในจิตใจของคนและส่งผลต่อการปฏิบัติต่อคนยากจน เช่น ไม่ให้เกียรติ ไม่ให้การต้อนรับ ดูถูก ฯลฯ ทั้งที่การเคารพคุณค่าความเป็นคนนี้เป็นรากฐานของสิ่งทั้งปวง เป็นรากฐานของสิทธิมนุษยชน เป็นรากฐานของประชาธิปไตย เป็นรากฐานของการพัฒนาการศึกษา ฯลฯ ทางแก้ไข คือ การปรับโครงสร้างการศึกษาใหม่ ต้องเป็นการศึกษาที่เอาพื้นที่เป็นตัวตั้ง

ประการที่สอง โครงสร้างการพัฒนา ประเทศไทยมีโครงสร้างการพัฒนาโดยมุ่งความร่ำรวยเงินทอง มุ่งสะสมทุน โดยใช้วิธีการพัฒนาด้วยการสร้างความร่ำรวยให้คนข้างบนก่อน ด้วยหวังว่าความร่ำรวยนั้นจะตกมาสู่คนข้างล่าง ปรากฏว่าการพัฒนาแบบนี้เป็นโครงสร้างการพัฒนาที่ทำให้เกิดความยากจนมากขึ้น เพราะนำเขาเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจที่เขาขาดทุน ปลุกพืชผลใดๆ ก็ขาดทุน เป็นหนี้มากขึ้น ต้องขายทุนทางการเกษตรคือที่ดิน และขายสมบัติที่มีค่าชิ้นสุดท้ายคือขายลูกให้ไปเป็นโสเภณี ทำให้เกิดปัญหาสังคมนานัปการตามมาไม่สิ้นสุด คนรวยก็ทวีความร่ำรวยมากขึ้นเพราะมีโอกาสและมีทุนมากขึ้น ความมั่งคั่งของคนรวยที่อยู่ข้างบนไปทำลายฐานราก เมื่อฐานรากอ่อนแอคนข้างบนก็ยวบยาลงอยู่ไม่ได้เช่นกัน การแก้ไขปัญหาหนึ่งคือการเปลี่ยนแนวคิดใหม่เปลี่ยนจากความร่ำรวยเงินทองมาเป็นความร่ำรวยทุนชีวิต คือ ทุนมนุษย์ ทุนทางสังคม คือการรวมตัวทำกิจกรรมด้วยกัน ทุนทางสิ่งแวดล้อมและทรัพยากรต่างๆ ทุนทางวัฒนธรรม และทุนทางศาสนธรรม วิธีการนี้ให้ความสำคัญกับการสร้างความเข้มแข็งของฐานล่าง สร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ที่เห็นเป็นรูปธรรม คือ รัฐบาลทำเรื่องกองทุนเพื่อสังคม

ประการที่สาม โครงสร้างทางสังคม โครงสร้างของสังคมไทยเป็นแนวดิ่ง คือเป็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้มีอำนาจและผู้ไม่มีอำนาจ สังคมที่มีโครงสร้างแนวดิ่งทำให้คนมีอำนาจเอาเปรียบคนไม่มีอำนาจ คนที่ถูกเอาเปรียบก็หาทางแก้แค้น สำหรับประเทศไทยได้พยายามให้มีโครงสร้างทางสังคมเป็นแนวราบ ที่เห็นเป็นรูปธรรม คือ การส่งเสริมความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกัน เริ่มคิด เริ่มทำ ทำให้เกิดภูมิคุ้มกัน ทำให้หลุดพ้นจากความยากจน ช่วยแก้ปัญหาสังคมอื่นๆ ได้ เช่น ปัญหาโรคเอดส์ ปัญหายาเสพติด ฯลฯ สิ่งที่ต้องตระหนักคือ การรวมตัวกันของชาวบ้านเกิดขึ้นด้วยใจ ใจรัก ใจอยากจะทำงานร่วมกัน

ประการที่สี่ เรื่องสิทธิชุมชน การจัดการทรัพยากร และการทำมาหากิน วิถีชีวิตของคนไทยก่อนการปฏิรูปกฎหมายตามแนวตะวันตกนั้น มีการจัดการทรัพยากรโดยชุมชน ชุมชนใช้ทรัพยากรธรรมชาติในการดำรงชีวิต เรื่องเศรษฐกิจพอเพียงกับการมีทรัพยากรธรรมชาติเป็นเรื่องที่ไปด้วยกัน การบริหารจัดการเป็นสิทธิของชุมชน ต่อมารัฐไปปรับสิทธินี้มาจากชุมชนแล้วไปจัดการใช้อย่างไม่เป็นธรรมและไม่ยั่งยืน เป็นต้นเหตุของความยากจนและความขัดแย้ง นอกจากสิทธิในการจัดการทรัพยากรแล้วยังหมายรวมถึงสิทธิในการทำมาหากิน สิทธิในการดำรงชีวิตตามแบบวิถีชาวบ้าน ตามภูมิปัญญาของชาวบ้านและการกระจายรายได้อย่างเป็นธรรมอีกด้วย

ประการที่ห้า การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม ทุกคนควรได้อย่างที่ควรได้ ถ้าเป็นเช่นนี้คนจะช่วยกันรักษาระบบการกระจายรายได้อย่างไม่เป็นธรรมนั้น ในขณะที่คนยากจนต้องทำงานหนักแต่สุดท้ายเขาแทบไม่ได้อะไรเลย การแก้ปัญหาต้องแก้ที่ระบบการให้บริการต้องใส่หัวใจความเป็นมนุษย์ คนแข็งแรงต้องช่วยคนอ่อนแอ แนวคิดนี้ตรงข้ามกับแนวคิดตะวันตก ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการค้าเสรี การเงินเสรี เหล่านี้ล้วนแต่เป็นเรื่องของคนแข็งแรงเท่านั้นที่อยู่รอด คนอ่อนแอจะอยู่ไม่ได้

ประการที่หก โครงสร้างทางราชการ ที่เอากर्मเป็นตัวตั้งในการจัดสรรงบประมาณ เมื่อเป็นเช่นนี้จะมิงงบประมาณที่เหลือน้อย ในขณะที่ในพื้นที่ขาดแคลนงบประมาณ ถ้าเราคิดใหม่ให้มีการจัดสรรงบประมาณโดยเอาพื้นที่เป็นตัวตั้งแล้วดูว่าในพื้นที่จะทำอะไรได้บ้าง เราจะพบว่าในพื้นที่ทำทุกเรื่องตั้งแต่การรักษาฐานทรัพยากร การศึกษา เศรษฐกิจ

2.2.3 ผลกระทบจากการเป็นหนี้

ขณะนี้มีการถกเถียงกันเกี่ยวกับความเหมาะสมของการเป็นหนี้ ซึ่งคำตอบคือ “การก่อหนี้เป็นเครื่องมือทางการเงินแบบหนึ่งที่เป็นประโยชน์หากนำไปใช้ในทางที่ถูกต้อง” นี่คือการตอบของศุภวุฒิ สายเชื้อ (2546) ที่เชื่อว่าการกู้เงินมาลงทุนทำให้ไม่สูญเสียโอกาสทางธุรกิจ เพราะเริ่มต้นทำธุรกิจได้เร็วกว่าการเก็บออมเงิน และการกู้เงินมาลงทุนเพิ่มอัตราผลตอบแทนของทุน เพราะทำให้ใช้เงินลงทุนของตนเองน้อยลง กล่าวคือเงินกู้ที่ลงทุนถูกกว่าเงินทุน เพราะเงินทุนมีความเสี่ยงสูงกว่าเงินกู้ หากธุรกิจเสียหายล้มละลายขึ้นมาเจ้าของทุนจะต้องรับความเสียหายไปจนทุนหมดก่อนจึงจะเริ่มมาหักความเสียหายจากผู้ที่ให้เงินกู้ได้ แต่ปัญหามักจะเกิดขึ้นเพราะผู้ประกอบการมีความมั่นใจในธุรกิจมากเกินไป จึงต้องสร้างธุรกิจที่ใหญ่เกินไปทำให้ต้องกู้เงินมามากภาระการจ่ายดอกเบี้ยเพิ่มขึ้น ปัญหาอีกด้านหนึ่ง คือ การที่ผู้ประกอบการ “จับเสือมือเปล่า” และมีความโลภ จึงต้องการลงทุนของตนเองแต่น้อยๆ เพื่อให้ได้ผลตอบแทนต่อทุนสูง การเป็นหนี้จึงมีประโยชน์หากทำด้วยความระมัดระวังและบนข้อมูลที่ครบถ้วน “การเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก” นี่คือการเชื่อของ วิมุตตินันตะ (2551) ที่กล่าวเช่นนี้ เพราะ คนเกิดจากธรรมชาติจำเป็นอยู่เองที่ต้องเข้าใจอาศัยธรรมชาติอย่างลึกซึ้ง เพื่อพึงพาธรรมชาติอย่างผสมกลมกลืนพอเหมาะ ดิน น้ำ ลม ไฟ พลังธรรมชาติที่เราได้กินได้ใช้เปล่าๆ ไม่มีใครคอยคิดบัญชี หรือหวงต้นทุนกำไร เพียงแต่ระวังอย่าใช้เลยเถิด จนผลาญพร่า ทำลาย ต้นทุนธรรมชาติ เพราะเมื่อธรรมชาติจะลงโทษ เกิดความแห้งแล้ง ขาดแคลน แผ่นดินเป็นพิษ ฯลฯ แต่วิถีตะวันตก ระบบเศรษฐกิจที่เน้นทุนนิยม ลัทธิบริโภคนิยมต้องส่งเสริมให้กู้หนี้ยืมสินเพื่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจการผลิต ให้สนองทันตันทนาบริโภคนิยม ซึ่งบานปลายไปกับอำนาจซื้อ การสร้างหนี้ถือเป็นการให้โอกาส ส่วนคนเป็นหนี้ได้เงินไปแล้วกินใช้อย่างไร เอาไปทำทุนก่อเกิดรายได้เพิ่มพูนหรือเปล่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบทุนนิยม การกู้หนี้ยืมสิน มักจะต้องมีดอกเบี้ยหรือผลประโยชน์แลกเปลี่ยน เงื่อนผูกมัด เหล่านี้ล้วนเสี่ยงภัยทั้งผู้ให้กู้และผู้กู้ อะไรเหล่านี้ล้วนนำห่วงทั้งสิ้นเพราะเป็นเหตุแห่งทุกข์ สรุปแล้ว การเป็นหนี้เป็นบาป อุกุศล ย่อมส่งผลให้เดือดเนื้อ

ร้อนใจในภายหลัง ตลอดทั้งนี้ก็ยังมี ดอกเบี้ย นับเป็นภาระเสี่ยงภัยกับความไม่แน่นอนในการ
หามาจ่ายเงิน การเอารายได้ในอนาคตมาใช้ในปัจจุบันมักจะเกิดปัญหามากมายตามมา ดังพุทธ
ภาษิตว่า อธิมาทานํ ทุกขํ โลกํ ความเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก

2.3 แนวคิดการควบคุมค่าใช้จ่าย

2.3.1 การจัดทำบัญชีครัวเรือน

การจัดทำบัญชีครัวเรือน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการสำรวจตนเองว่ามีรายรับ รายจ่าย
และภาระหนี้สินอะไรบ้าง จำนวนเท่าใด ดังนั้นจึงไม่จำเป็นที่จะต้องจัดทำบัญชีครบทั้ง
กระบวนการ สามารถจัดทำเพียงใช้สมุดจดบันทึกการรับ การจ่าย ทั้งนี้เพื่อไม่สร้างความยุ่งยาก
ให้แก่ผู้ลงบัญชีซึ่งเป็นชาวบ้านโดยทั่วไปและเกณฑ์ที่ใช้ในการจัดทำบัญชีครัวเรือนจะใช้เกณฑ์
เงินสดโดยดูจากการรับจ่ายที่เป็นตัวเงินจริงในแต่ละวัน

นภาพร ลิขิตวงศ์ขจร (2550) กล่าวถึงวิธีการจัดทำบัญชีครัวเรือนว่าเป็นการจัดบันทึก
รายรับรายจ่ายประจำวันของครัวเรือน ดังนั้นการทำบัญชีครัวเรือนจึงมีความสำคัญ ดังนี้

1. ทำให้ทราบรายรับ รายจ่ายและหนี้สินของครัวเรือน รายรับ เป็นเงินหรือของมีค่าที่
ครัวเรือนได้รับการประกอบอาชีพหรือผลตอบแทนที่ได้รับการแลกเปลี่ยน เช่น
เงินเดือน ดอกเบี้ยจากเงินฝากธนาคาร รายได้จากการขายสิ่งของเหลือใช้ เป็นต้น หนี้สิน เป็น
เงินหรือของมีค่าที่ครัวเรือนได้รับจากแหล่งภายนอก โดยมีภาระที่ต้องชดเชยคืนในอนาคต เช่น
การกู้ยืมเงินจากธนาคาร การกู้ยืมเงินจากเพื่อนบ้านการรับเงินช่วยเหลือต่าง ๆ ที่ต้องใช้คืน
ภายในระยะเวลาที่กำหนด การซื้อเงินผ่อน การเช่าซื้อและการซื้อสินทรัพย์เป็นเงินเชื่อ เป็นต้น
รายจ่าย เป็นเงินหรือของมีค่าที่จ่ายออกไปเพื่อให้ได้สิ่งของหรือบริการ เช่น ค่าเช่าบ้าน ค่าน้ำ
ค่าไฟฟ้า ค่าอาหาร เป็นต้น

2. ทำให้ทราบว่าครัวเรือนมีเงินคงเหลือเท่าใดในแต่ละวัน

3. นำข้อมูลมาใช้ในการบริหารจัดการเงิน จัดลำดับ ความสำคัญของรายจ่าย และ
วางแผนการใช้จ่าย ว่ารายจ่ายใดมีความจำเป็น รายจ่ายใดไม่มีความจำเป็นสามารถตัดออกได้

บัญชีครัวเรือนสามารถจัดทำได้หลายรูปแบบแต่อย่างน้อยต้องมีการบันทึกข้อมูลรายรับ
และรายจ่าย ปกติเป็นตาราง 5 ช่อง ประกอบด้วย ช่องแรกวันเดือนปีเพื่อบันทึกวันที่เกิด
รายการนั้น ช่องที่สองรายการ เพื่อบันทึก เหตุการณ์ ช่องที่สามรายรับ เพื่อบันทึกจำนวนเงินที่
ได้รับ ช่องที่สี่รายจ่าย เพื่อบันทึกจำนวนเงินที่จ่ายออกไป และช่องสุดท้ายยอดคงเหลือ เป็นช่อง
สรุปยอดเงินคงเหลือในแต่ละวัน กรณีครัวเรือนมีการกู้ยืม หรือก่อหนี้สินจากแหล่งเงินภายนอก
การทำบัญชีครัวเรือนตามรูปแบบตาราง 5 ช่องข้างต้น อาจแสดงข้อมูลได้ไม่ชัดเจน ดังนั้น

เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและมีประโยชน์ในการตัดสินใจ อาจเพิ่มช่องบันทึกข้อมูลอีกหนึ่งช่อง เพื่อบันทึกรายการเกี่ยวกับหนี้สินที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นการก่อหนี้หรือการชำระหนี้

ข้อผิดพลาดในการจัดทำบัญชีครัวเรือน อาจเกิดจากการเข้าใจผิดในรายการบัญชี เช่น เข้าใจรายการหนี้สินว่าเป็นรายรับ ทำให้ไม่มีการกันเงินไว้จ่ายชำระ ดังนั้นการที่ครัวเรือนยืมเงินจากแหล่งอื่นเพื่อมาจับจ่ายใช้สอยในครัวเรือน ถึงแม้ว่าเป็นการรับเงินเข้ามาในครัวเรือน แต่รายการดังกล่าวไม่จัดว่าเป็นรายรับ เนื่องจากครัวเรือนมีภาระต้องใช้เงินต้นพร้อมด้วยดอกเบี้ยอีกจำนวนหนึ่ง หากครัวเรือนเข้าใจและบันทึกเป็นรายรับ อาจทำให้บริหารเงินผิดพลาด ดังนั้นเมื่อรับเงินประเภทใดก็ตามที่มีเงื่อนไขต้องคืนเงินภายในระยะเวลาที่กำหนด ไม่ว่าจะเป็นมีหรือไม่มีดอกเบี้ยก็ตาม ต้องแสดงจำนวนเงินนั้นเป็นหนี้สินที่ต้องชำระ เช่นการรับเงินจากโครงการแปลงสินทรัพย์เป็นทุนเงินรับดังกล่าวเป็นรายรับหรือเป็นหนี้สิน บางคนอาจบอกว่า เป็นทุนแสดงว่าเป็นรายรับ แต่ความจริงรายการดังกล่าวเป็นการก่อหนี้ เนื่องจากเงินรับดังกล่าวไม่ใช่เงินให้เปล่าหรือเงินบริจาค แต่เป็นเงินที่ต้องชำระคืนภายในระยะเวลาที่กำหนด ดังนั้นเป็นการก่อหนี้โดยการนำสินทรัพย์ไม่มีตัวตนมาเป็นหลักทรัพย์ในการค้ำประกันเงินกู้ ส่วนข้อผิดพลาดอื่น อาจเกิดจากการเขียน การบวกหรือการลบจำนวนเงินผิด อาจเกิดจากการลืมนับรายการบัญชี ปัญหาดังกล่าวแก้ไขโดยการกระหนาบระหว่างยอดเงินคงเหลือในบัญชีครัวเรือนกับเงินสดและเงินฝากธนาคารที่ครัวเรือนมีอยู่จริง กรณียอดเงินคงเหลือเท่ากับยอดเงินสดรวมกับเงินฝากของครัวเรือน แสดงว่าการจัดทำบัญชีถูกต้อง แต่ในกรณีที่ทั้งสองยอดไม่เท่ากัน อาจเกิดความผิดพลาดในการบันทึกบัญชี หรือเงินสดของครัวเรือนเกิดการสูญหาย

การบริหารจัดการเงินเป็นการจัดการให้เกิดความสมดุลระหว่างรายรับและรายจ่าย ครัวเรือนควรมีรายรับมากกว่ารายจ่าย หากรายรับน้อยกว่ารายจ่าย ครัวเรือนต้องทำการกู้ยืมเงินมาใช้จ่าย การกู้ยืมช่วยแก้ปัญหาได้เพียงช่วงระยะสั้น ๆ แต่อาจเป็นการสร้างปัญหาในอนาคต ถ้ารายรับน้อยกว่ารายจ่ายเป็นประจำ ครัวเรือนก็จะมีหนี้สินพอกพูนขึ้น ภาระหนี้สินที่ต้องชำระคืนทั้งเงินต้นและดอกเบี้ยก็จะเพิ่มขึ้นตามระยะเวลาการกู้ยืม ทำให้เป็นปัญหาที่แก้ยาก การแก้ปัญหาที่มั่นคงและถูกต้องสามารถทำได้ 3 วิธี คือ

1. การหาทางเพิ่มรายรับ เช่นการใช้เวลาว่างในการผลิตหรือแปรรูปสินค้าเพื่อนำไปจำหน่าย การปลูกผักสวนครัวเพื่อนำไปจำหน่าย เป็นต้น
2. การตัดรายจ่ายที่ไม่จำเป็นนอกจากการใช้จ่ายของครัวเรือน รายจ่ายที่ไม่จำเป็นเช่น รายจ่ายเกี่ยวกับการพนัน สุรา รายจ่ายฟุ่มเฟือย รายจ่ายการสังสรรค์ที่มากเกินไป เป็นต้น
3. การลดรายจ่ายที่จำเป็นลง เช่น การเดินทางโดยใช้การเดินเท้าหรือการปั่นจักรยาน แทนการใช้รถยนต์ ช่วยลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและทำให้สุขภาพแข็งแรง การปลูกผักสวน

ครัวไว้ทานเอง ช่วยลดรายจ่ายค่าอาหารของครัวเรือน นอกจากนั้นผักสวนครัวที่ปลูกเองยังมีคุณภาพดีและปลอดภัยจากสารเคมี เป็นต้น

2.3.2 การออม

เงินออม หมายถึง ส่วนของรายได้ที่เหลืออยู่ หรือที่กันเอาไว้ไม่นำมาใช้จ่ายในการบริโภคอุปโภค ในขณะปัจจุบัน โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อเก็บไว้ใช้จ่ายในยามเจ็บป่วย เมื่อมีเหตุฉุกเฉินเกิดขึ้นหรือเมื่อแก่ชรา หรือเพื่อใช้จ่ายในกิจการอื่นใดที่สมควร ส่วนของรายได้ทั้งหมดที่ไม่ได้นำมาใช้จ่ายและเก็บเอาไว้ก็นับเป็นเงินออมได้ทั้งหมด แต่ถ้าพูดถึงเงินออมในลักษณะที่เก็บเอาไว้เฉย ๆ จะไม่ใช่เงินออมในความหมายทางเศรษฐศาสตร์

เงินออมทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง ส่วนของรายได้ที่ได้มีการใช้จ่ายบริโภคอุปโภค และเงินจำนวนนั้นได้นำไปลงทุน เพื่อเพิ่มผลผลิตในระบบเศรษฐกิจด้วย แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้ที่ทำการออมเงิน จะต้องเข้าไปจัดการลงทุนทำการผลิตสิ่งใดสิ่งหนึ่งขึ้น ผู้ที่ทำการออมกับผูกลงทุนไม่จำเป็นจะต้องเป็นบุคคลคนเดียวกัน และโดยปกติจะไม่ใช่มุบุคคลเดียวกันด้วย ในความหมายนี้ เพียงแต่หมายถึง เงินที่ออมไว้นั้น ต้องพร้อมที่จะนำไปลงทุนประกอบธุรกิจได้ โดยจะผ่านระบบการเงินของประเทศ หรือสถาบันการเงินอื่นใดก็ได้ ดังนั้น พอสรุปได้ว่า เงินออม ตามความหมายทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง บรรดาเงินฝากในธนาคาร หรือในสถาบันการเงินอื่น ๆ เช่น บริษัทเงินทุน บริษัทเครดิตฟองซิเอร์ บริษัทประกันชีวิตที่ประชาชนนำไปฝาก และจำนวนเงินส่วนที่ประชาชนนำไปซื้อหุ้นของกิจการต่าง ๆ (หลักทรัพย์) หรือแม้แต่ส่วนของเงินที่เอกชน นำออกให้กู้ยืมเป็นส่วนตัว (ไม่รวมการกู้ยืมเพื่อการบริโภค) ซึ่งจะเห็นว่า จำนวนเงินออมเหล่านี้ ยังคงหมุนเวียนเปลี่ยนมืออยู่ในระบบเศรษฐกิจส่วนรวม มิได้สูญหาย เพราะสถาบันการเงินที่รับฝากเงินออม ก็จะนำเงินดังกล่าวออกให้กู้ยืมผู้กู้ยืมเงินลงทุนก็จะเข้าดำเนินธุรกิจซื้อปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในการผลิต เป็นรายได้ไปสู่เจ้าของปัจจัยการผลิต ซึ่งนำมาใช้จ่ายเพื่อการบริโภคส่วนหนึ่ง และเหลือเก็บออมไว้อีกส่วนหนึ่งการหมุนเวียนของเงินออมมีลักษณะเป็นวงจรเช่นนี้ต่อ ๆ ไป ซึ่งต่างกับกรณีที่มีการเก็บเงินไว้กับตัวเองเฉย ๆ ไม่นำออกใช้จ่าย จำนวนเงินส่วนที่เก็บไว้นี้จะหลุดลอยออกไปจากระบบเศรษฐกิจโดยสิ้นเชิงไม่กลับเข้ามาหมุนเวียนในระบบเศรษฐกิจอีก จนกว่าจะได้มีการใช้จ่ายสิ่งใดสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น การเก็บเงินในลักษณะนี้ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Hoarding ไม่ใช่ Saving

การออมทรัพย์ (Saving) คือ การประหยัดทรัพย์หรือการประหยัดเงินนั่นเอง ทำอย่างไรจึงจะประหยัดทรัพย์ได้ และการประหยัดทรัพย์ ในแง่ของเศรษฐกิจจะเกิดผลดีอย่างไร คำตอบที่คนส่วนมากเข้าใจกันก็คือ การเก็บเงินส่วนหนึ่งของรายได้ไว้ ไม่นำมาใช้สอย และจะนำมาใช้จ่าย เมื่อถึงความจำเป็น เป็นการประหยัดเงิน แต่ความหมายของการออมทรัพย์ในทางเศรษฐศาสตร์ อาจแตกต่างกันบ้างดังจะได้อธิบายต่อไป การรู้จักใช้จ่าย เพื่อการบริโภค

อย่างรอบคอบและสมเหตุสมผล จะเป็นการยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้สูงขึ้น ได้ชื่อว่า เป็นผู้รู้จักใช้จ่ายอย่างประหยัด ใช้จ่ายเงินเป็นและเหมาะสมกับการดำรงชีวิตแก่ตนเอง แต่ถ้าไม่ยอมใช้จ่ายทรัพย์สิน หรือเงินเพื่อประโยชน์ตนเอง และครอบครัวเลย ก็จะกลายเป็นคนตระหนี่ถี่เหนียวมากเกินไป เช่น บางคนใส่เสื้อผ้าครั้งแล้วครั้งเล่าจนสกปรกมาก จึงจะยอมซัก เพราะกลัวเปลืองน้ำและผงซักฟอก ถ้าคนเรารู้จักใช้จ่ายทรัพย์สิน หรือเงินเป็นก็เท่ากับว่า คนนั้นได้ยืดเวลาในการใช้เงินจำนวนนั้นออกไป เช่น แม่บ้านเคยใช้แก๊สหุงต้ม 1 ถังใน 1 เดือน แต่ถ้าแม่บ้านคอยดูแลการปิดเปิดไม่ให้แก๊สรั่วไหลโดยเปล่าประโยชน์ก็สามารถยืดเวลาการซื้อแก๊สถึงใหม่ได้การยืดเวลาใช้แก๊สออกไป เท่ากับเป็นการยืดเวลาการใช้เงินออกไปด้วย ถือว่าส่วนที่ไม่ต้องเสียนั้นเป็นเงินออมและการยืดเวลาการใช้เงินเป็นการออมทรัพย์สิน

คำจำกัดความของการออมทรัพย์สิน คือ การยืดเวลาใช้เงินออกไป และก่อให้เกิดเงินออมขึ้นได้ การออมทรัพย์สิน เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศ เพราะการออมเป็นปัจจัยหนึ่งที่กำหนดความสามารถในการลงทุนของประเทศ ซึ่งจะส่งผลต่อการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระยะยาว หากประเทศมีการลงทุนสูงกว่า การออมอย่างต่อเนื่อง ย่อมแสดงว่าระบบเศรษฐกิจกำลังใช้ทรัพยากรมากกว่าที่มีอยู่ ทำให้ขาดดุลบัญชีเดินสะพัด ต้องกู้ยืมเงินจากต่างประเทศมาแก้ปัญหา ถ้ามีมากเกินไปอาจกระทบกับเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจได้

การออมทรัพย์สินของไทยอยู่ในอัตราที่ไม่ต่ำเมื่อเปรียบเทียบกับมาตรฐานสากล แต่มีแนวโน้มลดลงเหลือเพียง 17-20 เปอร์เซ็นต์ เนื่องจากในช่วงระยะเวลาที่ประสบวิกฤตเศรษฐกิจ ทุกครัวเรือนมีภาระต้องใช้จ่าย แม้อัตราดอกเบี้ยจะลดลง แต่การฝากเงินกับธนาคารเป็นรูปแบบการออมที่ครัวเรือนส่วนใหญ่นิยมมากที่สุด ซึ่งเป็นสัดส่วนสูงถึง 86 เปอร์เซ็นต์ ของเงินออมในภาคครัวเรือนทั้งหมด การเป็นผู้ออม (Savers) ของคนไทย ส่วนใหญ่ยังไม่อยู่ในฐานะนักลงทุน (Investors) อาจเป็นเพราะไม่มีความรู้ทางการเงิน ในระบบเศรษฐกิจที่มีการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า ทุกคนล้วนต้องสัมผัสกับเงินในฐานะสื่อกลางของการแลกเปลี่ยน (Medium of Exchange) ตั้งแต่เกิดจนตาย โดยในช่วงชีวิตของคนเรานั้น ทุกคนจะเรียนรู้การใช้จ่ายเงินอย่างมีเหตุผลและถูกต้อง ซึ่งจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ในระยะแรก เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ซึ่งผู้ออมสามารถเรียนรู้ได้จากประสบการณ์ในชีวิตประจำวันและพัฒนาได้ตามวงจรการเรียนรู้ด้านการเงิน

2.4 แนวคิดพลังชุมชน (Community Empowerment)

พลังชุมชนเป็นกระบวนการที่สร้างความเข้าใจตนเองอย่างถ่องแท้และสร้างความมั่นใจให้กับตนเอง เป็นการเปลี่ยนพลังทางสังคมเศรษฐกิจ (Socioeconomic power) จากกลุ่มไปสู่ผู้อื่น หรือเป็นการสร้างกลุ่มขึ้นมาใหม่ ดังนั้นพลังชุมชน หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการกระทำ ดังนี้

1. การตัดสินใจ
2. การกระตุ้นให้สมาชิกมีส่วนร่วม
3. การจัดการทรัพยากรท้องถิ่น
4. การประสานงาน/ติดต่อกับองค์กรอื่นๆ

พลังชุมชนมีลักษณะในด้านต่างๆ หลายด้านด้วยกัน ได้แก่ ทางด้านกายภาพ (Physical) ทางด้านเชาว์ปัญญา (Intellectual) ทางด้านเศรษฐกิจ (Economic) ทางด้านการเมือง (Politic) และทางด้านวัฒนธรรม (Culture) ในแต่ละด้านมีรายละเอียดดังนี้

1. ทางด้านกายภาพ (Physical) เกี่ยวข้องกับการสร้างอิทธิพล การใช้กำลังบังคับ
2. ทางด้านเชาว์ปัญญา (Intellectual) เกี่ยวข้องกับการให้ความรู้และการศึกษา
3. ทางด้านเศรษฐกิจ (Economic) เกี่ยวข้องกับการมีรายได้เพิ่มขึ้น หรือมีรายได้สูงขึ้น
4. ทางด้านการเมือง (Politic) เกี่ยวข้องกับการควบคุมผู้อื่นโดยใช้อำนาจทางการเมือง
5. ทางด้านวัฒนธรรม (Culture) เกี่ยวข้องกับการเคารพผู้มีอาวุโส การใช้ระบบอุปถัมภ์

Schufftan (1996) กล่าวว่าพลังชุมชนเป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องซึ่งทำให้คนสามารถเข้าใจ สามารถยกระดับชีวิตตนเองและใช้ความสามารถของตนควบคุมและมีอำนาจเหนือชีวิตตนเองได้ พลังชุมชนเปิดโอกาสให้พวกเขามีทางเลือกและความสามารถที่จะเลือก รวมทั้งควบคุมทรัพยากรที่พวกเขาต้องการปรับปรุงคุณภาพชีวิต ซึ่งพลังชุมชนจะเกี่ยวข้องกับกระบวนการประเมิน - การวิเคราะห์ - การกระทำ (Assessment – Analysis – Action Process) ภายในชุมชน นอกจากนี้พลังชุมชนยังเกี่ยวข้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชน (Community Development Approaches) ด้าน การให้บริการ (service delivery) การสร้างความสามารถ (capacity building) การส่งเสริมสนับสนุน (advocacy) และการเคลื่อนไหวทางสังคม (social mobilization)

การให้บริการจะเน้นการกระทำโดยตรงที่เยียวยาสภาพการพัฒนาที่เลวร้าย (maldevelopment) โดยจัดเตรียมโครงสร้างการให้บริการที่ประชาชนได้รับประโยชน์ในทุกๆ ด้าน เช่น ด้านสุขภาพ การศึกษา การเกษตร เป็นต้น

การสร้างความสามารถ เป็นการยกระดับความรู้และการตระหนัก (awareness) เพื่อใช้ความสามารถของตนเองจากระบบที่สนับสนุนเพื่อแก้ไขสาเหตุของการพัฒนาที่เลวร้าย การสร้างความสามารถจะทำให้เข้าใจกระบวนการตัดสินใจได้มากขึ้น การติดต่อสื่อสารในระดับต่างๆ มีประสิทธิภาพมากขึ้น เกิดการตัดสินใจ และมีความเชื่อมั่นในการจัดการชีวิตของตน

การสนับสนุน เป็นกระบวนการการพัฒนาความสมานฉันท์และการกำหนดนโยบายในการพัฒนาเพื่อนำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้

การเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นการมีส่วนร่วมในกระบวนการประเมิน – การวิเคราะห์ – การกระทำ ของประชาชน ซึ่งเน้นที่สาเหตุเบื้องต้นของความเลวร้ายของการพัฒนาในการพยายามที่จะส่งเสริมพลังอำนาจที่มีอยู่ การต่อสู้เพื่อเรียกร้องสิทธิและการได้รับอำนาจในการควบคุมทรัพยากรที่ต้องการ

การเคลื่อนไหวทางสังคมมีจุดมุ่งหมายที่จะเคลื่อนย้ายทรัพยากร มีการกำหนดความต้องการที่เป็นรูปธรรม มีเครือข่ายการทำงาน และมีการสร้างพันธมิตรของกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ยั่งยืนและมีประสิทธิภาพ

Wright และ Nelson (1995) ระบุว่าพลังชุมชนมักเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม (participation) และอำนาจ (power) ดังนั้นพลังชุมชนจึงเกี่ยวข้องกับความคิดที่ว่าเป็นการให้อำนาจหรือความสามารถแก่บุคคลเพื่อให้บุคคลนั้นเรียนรู้ศักยภาพตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับความเห็นของ Cook (อ้างใน Ugbomeh 2001) ที่กล่าวว่าพลังชุมชนเกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจในระดับที่ต่างกันคือภายในตัวบุคคลระหว่างประชาชน และระหว่างกลุ่ม ความสอดคล้องกันในลักษณะเช่นนี้จึงเป็นไปได้ สามประเด็นคือ ประเด็นที่หนึ่งพลังในระดับบุคคล ทำให้บุคคลมีความสามารถมากขึ้นที่จะทำให้ชีวิตเขาประสบความสำเร็จในสิ่งที่เขาพยายาม ประเด็นที่สองพลังของบุคคลจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มที่เขาเป็นสมาชิก และประเด็นที่สามการสร้างพลังของบุคคลจะส่งผลต่อการสร้างพลังชุมชนของกลุ่ม

Tengland (2008) กล่าวว่า แนวคิดพลังชุมชนใช้กันแพร่หลายมากในสาขาต่างๆ เช่น การส่งเสริมสุขภาพ สังคมสงเคราะห์ การพยาบาล การศึกษา จิตวิทยาและสุขภาพจิต จิตบำบัด และงานพัฒนา การใช้แนวคิดพลังชุมชนนั้นมีมุมมองเป็นสองแนวทาง คือพลังชุมชนในฐานะเป้าหมาย (goal) และพลังชุมชนในฐานะกระบวนการ (process) พลังชุมชนในฐานะเป้าหมายนั้นคือการควบคุมที่มีอำนาจเหนือการกำหนดคุณภาพชีวิตของบุคคล ส่วนพลังชุมชนในฐานะกระบวนการคือการสร้างความสัมพันธ์เชิงอาชีพในที่ที่บุคคลหรือชุมชนควบคุมกระบวนการการเปลี่ยนแปลง การกำหนดทั้งเป้าหมายและกระบวนการรวมทั้งวิธีการ (means) ที่ใช้

จากที่กล่าวมาทั้งหมดจะเห็นได้ว่าพลังชุมชนเป็นเรื่องของบุคคล ความสามารถและศักยภาพของบุคคลในการกำหนดและตัดสินใจ ควบคุม หรือมีอำนาจเหนือในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเขาเอง

2.5 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดที่ใช้กันมากในการพัฒนาเพราะถือว่าเป็นหัวใจของการพัฒนาชุมชน ในการแก้ปัญหาหานี้สินชุมชนที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล การเข้ามามีส่วนร่วมของ

ชาวบ้านในชุมชนเพื่อร่วมคิด ร่วมแก้ปัญหา และร่วมพัฒนานั้นเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง การมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้นอาจเป็นการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) การมีส่วนร่วมของชุมชน (community participation) การมีส่วนร่วมของท้องถิ่น (local participation) การมีส่วนร่วมของสตรี (woman participation) และการมีส่วนร่วมของเมือง (urban participation)

การมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่เป็นการพัฒนาที่มาจากข้างล่าง (bottom up approach) โดยเน้นให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาในลักษณะของการร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตัดสินใจ การมีส่วนร่วมจึงถือได้ว่าเป็นการพัฒนาที่เป็นทางเลือก (alternative development) ซึ่งเป็นแนวคิดการพัฒนาที่ให้ความสำคัญกับประชาชน โดยปรากฏในงานวิชาการที่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในฐานะรูปแบบของการพัฒนาต่างๆ เช่น การพัฒนาแบบอื่น (another development) การพัฒนาที่ประชาชนเป็นศูนย์กลาง (people-centered development) การพัฒนาที่เป็นการเข้าร่วม (counter development) หรือ การพัฒนาที่มีส่วนร่วม (participatory development) (Oakley et al, 1991 : 2)

2.5.1 ความหมายของการมีส่วนร่วม

นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้

Narayan (1995) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในฐานะกระบวนการอาสาสมัครโดยประชาชน รวมทั้งการด้อยโอกาสในด้านรายได้ บทบาททางเพศ (gender) ชชาติพันธุ์หรือการศึกษาที่มีอิทธิพลหรือควบคุมการตัดสินใจซึ่งกระทบต่อพวกเขา ดังนั้นแก่นแท้ของการมีส่วนร่วมคือการใช้สิทธิ ใช้เสียงและทางเลือกของคนจน

Rocheleau and Slocum (1995) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมว่าเหมือนกับการพัฒนาที่อ้างถึงความแตกต่างของสิ่งต่างๆ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าใครเป็นคนนิยาม ใครเป็นคนใช้ และอะไรคือจุดจบ ที่ไหน เมื่อไร และอย่างไร การมีส่วนร่วมเป็นวิธีที่จะนำไปสู่จุดหมาย เป็นจุดหมายที่ผู้ริเริ่มเชื่อว่าดีที่สุดหรือมีความจำเป็น นั่นคือต้องมีการกระตุ้นให้เกิดการมีส่วนร่วม ดังนั้นวิธีการนี้มุ่งให้ประชาชนมีส่วนร่วมแม้ว่าจะได้รับผลประโยชน์น้อย ยิ่งไปกว่านั้นการมีส่วนร่วมเป็นจุดจบในตัวของมันเอง นั่นคือการมีส่วนร่วมเพื่อตนเอง ในบางกรณีการมีส่วนร่วมมีจุดประสงค์ของมันเองในระยะแรก ดังนั้นผู้ที่เข้าร่วมสามารถกำหนดเป้าหมายของตนเองได้ และทำตามเป้าหมายในระยะที่สอง ส่วน Wright และ Nelsen (1995) กลับมองการมีส่วนร่วมในฐานะวิธีการที่จะทำให้โครงการบรรลุจุดหมายโดยมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น

The World Bank (1994 อ้างใน McCracken and Narayan ; 1998) ให้ความหมายการมีส่วนร่วมในฐานะกระบวนการซึ่งผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholders) มีอิทธิพลและมีส่วนร่วมในการควบคุมการสร้างสรรค์การพัฒนา การตัดสินใจและทรัพยากรซึ่งส่งผลกระทบต่อพวกเขา

อย่างไรก็ตามรูปแบบที่สำคัญของการมีส่วนร่วมเริ่มจากการแบ่งปันข่าวสารและวิธีการให้คำปรึกษาซึ่งเป็นกลไกความร่วมมือและการสร้างพลังที่ทำให้ผู้มีส่วนได้เสียมีอิทธิพลและการควบคุมมากขึ้น

Cohen และ Uphoff (1979) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมถูกพิจารณาในฐานะการเข้าร่วมของประชาชนในกิจกรรมการพัฒนาชนบท เช่น การเข้าร่วมในกระบวนการตัดสินใจ (involvement in decision - making process) ว่าควรทำอะไรและอย่างไร การเข้าร่วมในการดำเนินการโครงการ (involvement in program implementation) โดยการอุทิศทรัพยากรต่างๆทั้งที่เป็นแรงงานและสิ่งของเพื่อใช้ในองค์กรหรือกิจกรรม การเข้าร่วมในการแบ่งปันผลประโยชน์ (involvement in benefit sharing) จากโครงการ และการเข้าร่วมในการประเมินผลโครงการ (involvement in program evaluation)

Poudyal and Weber (1993) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ โดยพวกเขาบอกว่ากิจกรรมที่แตกต่างกันในแต่ละขั้นตอนนั้นเป็นวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วม ดังนั้นการมีส่วนร่วมจึงเกี่ยวข้องกับขั้นตอนการตัดสินใจ (decision - making stage) ขั้นตอนการดำเนินการ (implementation stage) ขั้นตอนการแบ่งปันผลประโยชน์ (benefit - sharing stage) และขั้นตอนการประเมินผล (evaluation stage) หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าการมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับงานที่แตกต่างกันในแต่ละประเภท โดยเรียงลำดับจากการสนับสนุนความคิดเพื่ออุทิศแรงงานในการดำเนินงาน การแบ่งปันผลประโยชน์และการประเมินผล

เช่นเดียวกับ Vincent (1993) ที่กล่าวว่าการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องส่งผลต่อสมาชิกในกลุ่มถ้ากลุ่มนั้นยังคงอยู่ ในโครงการพัฒนาประชาชนสามารถเข้าร่วมตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มต้นจนกระทั่งขั้นตอนสุดท้ายดังนี้

1. การเข้าร่วมในการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย (Participation in identifying target population) ในหมู่บ้านที่มีความแตกต่างกันทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ผลประโยชน์และปัญหา พวกเขาสามารถเข้าร่วมในการกำหนดกลุ่มเป้าหมายที่จะได้ประโยชน์จากการเข้าร่วม

2. การเข้าร่วมในการวางแผนโครงการ (Participation in planning the project) ประชาชนควรเข้าร่วมตั้งแต่การเริ่มต้นการวางแผน พวกเขาควรร่วมแสดงความคิดเห็นเสี่ยงสะท้อนจากความคิดเห็นของพวกเขาควรมีอิทธิพลต่อการวางแผนโครงการ ตัวประชาชนเองเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติเหมาะสมที่สุดในการกำหนดและลำดับความสำคัญของปัญหาของพวกเขาเองเพื่อที่จะหาสาเหตุและแนวทางแก้ไข

3. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Participation in decision – making) ต้องมีกลไกที่เหมาะสมที่จะทำให้เกิดการตัดสินใจที่สมานฉันท์ (decision consensus) เพราะประชาชนที่เข้าร่วมมีความแตกต่างกันทางด้านความคิด เศรษฐกิจ และสังคม

4. การมีส่วนร่วมในการตรวจสอบติดตามและการประเมินผล (Participation in monitoring and evaluation) ประชาชนควรตรวจสอบติดตามและประเมินผลกิจกรรมการพัฒนาค้นหาข้อดีข้อเสีย เพื่อนำมาปรับปรุงพัฒนาและแก้ไขต่อไป

Abbott (1995) ได้กล่าวถึงธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของชุมชนว่าเกี่ยวข้องกับทุกด้านของการพัฒนาไม่ว่าการศึกษา สุขภาพ การอนุรักษ์ทรัพยากร การเกษตร หรือความสะอาด ซึ่งเป็นการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในโลกปัจจุบันทำให้ประสิทธิผลและความหมายของการมีส่วนร่วมของชุมชนคือ รากฐานของความมั่นคงของทั้งปัจเจกบุคคลและรัฐ การเข้าใจอย่างถ่องแท้ในธรรมชาติของการมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็นศูนย์กลางของการค้นหาสันติภาพ ความยุติธรรมในสังคม และประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเกี่ยวข้องกับประเด็นสังคม การเมือง และผลประโยชน์

จากความหมายและแนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมที่กล่าวมาข้างต้น สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมหมายถึงการเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนาทุกด้านโดยสมัครใจของประชาชนในฐานะผู้มีส่วนได้เสีย โดยเข้าร่วมตั้งแต่ขั้นตอนเริ่มต้นจนกระทั่ง ขั้นตอนสุดท้าย

2.5.2 หลักการพื้นฐานของการมีส่วนร่วม

การพัฒนาที่ประสบความสำเร็จนั้นมักเกิดจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนา ดังนั้นการคำนึงถึงหลักพื้นฐานของการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งสำคัญที่นักพัฒนาควรตระหนัก นรินทร์ชัย (2547 : 14 – 15) กล่าวถึงหลักการพื้นฐานสำคัญของการมีส่วนร่วมที่ควรคำนึง 10 ประการ ดังนี้

1. เชื่อว่ามนุษย์ต่างมีความคิดและมีศักดิ์ศรีเท่าเทียมกัน
2. เชื่อว่าทุกคนไม่ได้ชั่วตั้งแต่เกิด เหตุที่เขายากจนนั้นไม่ใช่เกิดจากกรรมเก่า
3. มนุษย์มีความสำคัญไม่น้อยไปกว่าเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้ เพราะมนุษย์ต้องมีส่วนร่วมคิด ร่วมรับรู้ หรือเข้าใจในเทคโนโลยีที่จะนำมาใช้อย่างเพียงพอ จึงจะเกิดประโยชน์เท่าที่ควร
4. เชื่อว่าชุมชนมักมีภูมิปัญญาที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของตนในระดับหนึ่ง บางเรื่องที่ชุมชนยึดถือจึงต้องค่อยๆ ให้ปรับตัวผสมผสานกับวิทยาการภายนอก
5. มนุษย์มีความสามารถพัฒนาชีวิต ความเป็นอยู่ของตนให้ได้ ถ้าได้รับโอกาสในการร่วมคิด ร่วมเข้าใจ และร่วมจัดการ (active partner) เทคโนโลยีอย่าง

เหมาะสม การที่มนุษย์บางกลุ่มปฏิเสธเทคโนโลยีอย่างสิ้นเชิงนั้น เป็นไปตามระดับการเข้าใจเทคโนโลยีนั้นอย่างถูกต้องหรือไม่ และมีกลวิธีปรับความเข้าใจนั้นมาสู่ระดับที่แต่ละฝ่ายยอมรับได้เพียงใด ซึ่งต้องให้ได้รับโอกาสที่จะเข้าใจ และยอมปรับให้เหมาะสมกับตนเอง

6. การมีส่วนร่วมยังมีเพิ่มขึ้น เมื่อมีสภาพที่เหมาะสมต่อไปนี้

1. ประชาชนต้องถึ้นรู้สึกว่าเขาได้ควบคุมโชคชะตาของตนเอง แทนที่จะเป็นคนนอกที่เขาไม่รู้จัก หรือไม่เข้าใจ ที่บอกว่ามาช่วยเขา แต่ไม่ได้ช่วยอย่างจริงจัง
 2. ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีอิสรภาพ ได้รับความเสมอภาคและได้รับรับความจริงจังให้ เข้ามามีส่วนร่วม ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะเกิดขึ้นอย่างแท้จริงบุคคลต้องไม่ถูก บังคับให้เข้าร่วม และทุกคนต้องได้รับความเท่าเทียมในการเข้าร่วม รวมทั้ง โครงการต้องให้ความจริงจังด้วย
 3. ผู้ที่จะเข้าร่วมต้องมีความสามารถพอที่จะมีส่วนร่วมด้วยได้ กิจกรรมเฉพาะ เช่น การแพทย์ การก่อสร้างอาคารสูง การทหาร ฯลฯ ต้องการผู้เข้าร่วมที่มีความสามารถ หากประชาชนทั่วไปเข้าร่วมอาจไม่ได้ผล หรืออาจเกิดความเสียหาย
 4. มีการสื่อสารสองทางเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลอย่างถูกต้องและสมบูรณ์ ถ้าผู้มีส่วนร่วมได้รับข้อมูลไม่ถูกต้องและครบถ้วน หรือสื่อสารไม่ดีพอ ทำให้ไม่เข้าใจดีพอว่าโครงการทำให้เกิดผลดี ผลเสียอย่างไร และอาจนำไปสู่การไม่ยอมรับโครงการ
 5. ประชาชนมีส่วนร่วมรับทราบ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจในโครงการตั้งแต่เริ่มต้น จะทำให้ต้องการเข้าร่วมกับโครงการมากยิ่งขึ้น เพราะจะเกิดผลดียิ่งขึ้นกว่าการที่จะให้ร่วมด้วยบางช่วงหรือเข้าร่วมช้าไป
 6. ประชาชนมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่โครงการและต่อโครงการนั้น ๆ และเต็มใจที่จะมีส่วนร่วมด้วย
 7. การมีส่วนร่วมนั้นต้องไม่ทำให้ประชาชนเสียค่าใช้จ่ายมากเกินไป ผลตอบแทนที่เขาประเมินว่าจะได้รับ
 8. เมื่อเข้ามามีส่วนร่วมแล้วจะไม่กระทบกระเทือนสถานภาพในหน้าที่การงาน หรือทางสังคมให้ลดน้อยลง
 9. มีกลวิธีแลกเปลี่ยนข่าวสารระหว่างโครงการ และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเป็นอย่างดีโดยใช้เทคนิคแลกเปลี่ยนข่าวสาร เช่น การจัดเวทีประชาคม การจัดประชุม สัมมนา แผ่นพับ จดหมายข่าว ผลิตรายการวีดิทัศน์ เป็นต้น
7. เชื่อว่าตนเองแตกต่างกับชาวบ้าน และชาวบ้านก็แตกต่างกัน ดังนั้นการมีส่วนร่วมจะเอาใจเราฝ่ายเดียวไม่ได้
8. อาจใช้การมีส่วนร่วมในหลายรูปแบบ เช่น

- (1) รูปแบบโดยตรง คือมีส่วนร่วมโดยตัวบุคคลแต่ละคน
- (2) ประชาชนก่อตั้งองค์กรหรือกรขึ้นมามีส่วนร่วม
- (3) ให้มีตัวแทนเข้ามามีส่วนร่วมโดยอ้อม

การใช้การมีส่วนร่วมรูปแบบใดขึ้นอยู่กับบริบทในแต่ละพื้นที่

- 9.ไม่มีสิ่งใดได้มาฟรี ต้องมีการแลกเปลี่ยน เสียไปเพื่อจะได้มา
- 10. การมีส่วนร่วมต้องนึกถึงใจผู้อื่น ไม่ใช่เอาแต่ใจเราฝ่ายเดียว

2.5.3 การมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นวิธีการ (means) และในฐานะที่เป็นเป้าหมาย (ends)

ในโครงการพัฒนาการมีส่วนร่วมมักถูกมองว่าเป็นทั้งวิธีการ(means)และเป้าหมาย (ends) การแยกแยะว่าการมีส่วนร่วมเป็นวิธีการหรือเป้าหมายในโครงการพัฒนาจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้เพื่อที่จะได้ทราบถึงผลประโยชน์ที่คาดหวังจากโครงการพัฒนา

การมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นวิธีการเป็นการใช้การมีส่วนร่วมเพื่อให้บรรลุซึ่งวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายที่คาดหวังได้ โดยให้ความสำคัญกับผลของการมีส่วนร่วมตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้มากกว่าการกระทำของการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นวิธีการมักปรากฏในโครงการพัฒนาของรัฐ การมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นวิธีการเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ผู้ถูกกระทำ (passive) ส่วนการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นเป้าหมายนั้นเป็นการมองการมีส่วนร่วมในฐานะที่เป็นกระบวนการซึ่งเป็นการส่งเสริมความสามารถของประชาชนให้เข้าร่วมโครงการโดยตรง การมีส่วนร่วมในฐานะเป้าหมายจึงเป็นรูปแบบของการมีส่วนร่วมที่ผู้กระทำ (active) หรือพลวัต (dynamic) ที่เป็นตัวกลางของประชาชนในการที่มีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนา (Oakley et.al., 1991 : 7-8)

อย่างไรก็ดีในโครงการพัฒนาการมีส่วนร่วมเป็นได้ทั้งวิธีการและเป้าหมาย หรืออาจเป็นเพียงแค่วิธีการหรือเป้าหมายอย่างใดอย่างหนึ่ง

ใครคือผู้เข้าร่วม

ผู้เข้าร่วมในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาต่างๆ มักเป็นผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder) เช่น คนจน คนด้อยโอกาสในสังคม คนรากหญ้า(grassroots people) คนชายขอบ(marginal man) ฯลฯ การให้นิยามผู้เข้าร่วมในลักษณะดังกล่าว เป็นการนิยามที่กว้างและอาจทำให้เกิดความสับสนได้

Cohen และ Uphoff (1979) แบ่งผู้เข้าร่วมออกเป็น 4 ประเภท ซึ่งครอบคลุมและเข้าใจง่าย โดยผู้เข้าร่วมทั้ง 4 ประเภทมีดังนี้

1. คนในท้องถิ่น (local residents) เป็นคนกลุ่มใหญ่และมีความแตกต่างหลากหลาย เช่น ชาวนา ผู้หญิง เยาวชน คนชรา เด็ก ฯลฯ
2. ผู้นำท้องถิ่น (local leaders) เป็นผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่มต่าง ๆ เป็นต้น
3. เจ้าหน้าที่ของรัฐ (government personnel) คือ เจ้าหน้าที่ของรัฐที่เป็นผู้ที่มีหน้าที่รับผิดชอบและเกี่ยวข้องกับโครงการ การมีส่วนร่วมของเขาจะเกี่ยวข้องกับการส่งเสริม สนับสนุน ควบคุมหรือขัดขวางกิจกรรมของโครงการ
4. เจ้าหน้าที่ชาวต่างประเทศ (foreign personnel) ในกรณีที่โครงการได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานหรือองค์กรต่างประเทศ

ดังนั้น การมีส่วนร่วมนั้นควรให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมไม่ว่าจะเป็นคนในท้องถิ่น ผู้นำท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ของรัฐ และเจ้าหน้าที่ชาวต่างประเทศ(ถ้ามี) เพราะจะทำให้กิจกรรมการพัฒนาประสบความสำเร็จและบรรลุวัตถุประสงค์

2.5.4 รูปแบบของการมีส่วนร่วม

การที่คนจะเข้าร่วมในกิจกรรมการพัฒนานั้น ปัจจัยสำคัญคือประโยชน์ที่พวกเขาได้รับ หากพวกเขาได้รับผลประโยชน์พวกเขามักจะเข้าร่วม ในทางตรงกันข้ามหากไม่ได้รับผลประโยชน์พวกเขามักจะไม่เข้าร่วม แต่ในขณะเดียวกันแม้ไม่ได้รับผลประโยชน์ พวกเขาก็ยินดีเข้าร่วม ดังนั้นถ้าแบ่งรูปแบบของการมีส่วนร่วม สามารถแบ่งได้ 2 รูปแบบดังนี้

1. การกระทำล่วงหน้า (proactive) เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่ว่าจะได้รับผลประโยชน์หรือไม่ก็ตาม แต่ก็เข้าร่วม นั่นคือเข้าร่วมแม้ว่าจะไม่ได้รับผลประโยชน์
2. การตอบสนอง (reactive) เป็นการมีส่วนร่วมในลักษณะที่ได้รับผลประโยชน์เท่านั้น จึงจะเข้าร่วม นั่นคือถ้าไม่มีผลประโยชน์จะไม่เข้าร่วม เป็นการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (participation in benefit)

Cohen และ Uphoff (1979) กล่าวถึงการมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ว่า

มีผลประโยชน์อยู่ 3 ประเภท คือ

1. ผลประโยชน์ที่เป็นวัตถุ (material benefit) ซึ่งอยู่ในรูปของการบริโภคเพิ่มขึ้น การมีรายได้เพิ่มขึ้น
2. ผลประโยชน์ทางสังคม (social benefits) เป็นผลประโยชน์ที่ได้รับในลักษณะของสาธารณูปโภค เช่น ประปา ถนน
3. ผลประโยชน์ส่วนบุคคล (personal benefits) เป็นผลประโยชน์ที่อยู่ในรูปของความภาคภูมิใจในตนเอง อำนาจทางการเมือง และความสามารถหรือศักยภาพ

2.5.5 อุปสรรคของการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมมักประสบกับปัญหาและอุปสรรคต่างๆ ทำให้การมีส่วนร่วมไม่ประสบความสำเร็จ Oakley, et. al. (1991 : 10-14) แบ่งอุปสรรคของการมีส่วนร่วมเป็น 3 ด้านใหญ่ๆ ดังนี้

1. อุปสรรคทางด้านโครงสร้าง (Structural Obstacles)

อุปสรรคทางด้านโครงสร้างในที่นี้หมายถึงสิ่งแวดล้อมทางการเมือง (Political environment) ของแต่ละท้องถิ่นที่ไม่เหมือนกัน ย่อมส่งอิทธิพลต่อระดับของการเข้าร่วมของประชาชนในท้องถิ่น สิ่งแวดล้อมทางการเมืองดังกล่าวอาจเกิดขึ้นในกรณีดังนี้

อุดมการณ์ของรัฐบาลที่ต้องการคงการสั่งการหรือการตัดสินใจได้ที่รัฐมากกว่าการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาต่างๆ ที่รัฐดำเนินการ ในกรณีนี้ย่อมไม่มีการมีส่วนร่วมที่แท้จริงเกิดขึ้น

ระบบการรวมอำนาจไว้ที่ศูนย์กลาง (centralization) กรณีนี้รัฐไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ทุกอย่างอยู่ที่การบริหารจัดการและการตัดสินใจโดยรัฐ

ระบบกฎหมาย ถ้าระบบกฎหมายไม่เอื้อต่อการเปิดโอกาสให้คนมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมย่อมไม่สามารถเกิดขึ้นได้

โครงการพัฒนาที่คนรากหญ้าเข้าไม่ถึง เท่ากับเป็นการกั้นคนรากหญ้าออกจากโครงการพัฒนา ไม่เกิดการมีส่วนร่วม

นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวข้องกับอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ อาจทำให้เกิดความขัดแย้งระหว่างรัฐและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งเป็นอุปสรรคสำหรับการมีส่วนร่วม

2. อุปสรรคทางการบริหาร (Administrative obstacles)

การบริหารที่เป็นการรวมศูนย์ (centralized administration) เป็นอุปสรรคสำคัญของการมีส่วนร่วม เพราะผู้บริหารย่อมมีทัศนคติเชิงลบต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน

3. อุปสรรคทางด้านสังคม (Social obstacles)

สิ่งที่เป็อุปสรรคทางด้านสังคมที่เป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม ได้แก่ ความแตกต่างทางด้านสังคมเศรษฐกิจและวัฒนธรรมที่ได้รับการปลูกฝัง ความรู้สึกที่ไม่อิสระ หากประชาชนให้ท้องถิ่นมีความรู้สึกที่ไม่อิสระ การมีส่วนร่วมย่อมเกิดขึ้นได้ยาก เพราะพวกเขารู้สึกว่าตกอยู่ภายใต้การพึ่งพาหรืออำนาจของผู้อื่น

ความแตกต่างทางด้านสังคมเศรษฐกิจ ประชาชนในท้องถิ่นของประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลาย มักมีความแตกต่างกันทางด้านฐานะ ศาสนา ชาติพันธุ์ ฯลฯ ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วม

วัฒนธรรมที่ได้รับการปลูกฝัง ประชาชนในแต่ละท้องถิ่นย่อมมีวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน ซึ่งวัฒนธรรมดังกล่าวมักได้รับการปลูกฝังสืบทอดกันต่อมา เช่น บทบาทของผู้หญิงในการพัฒนาโดยเฉพาะในชนบทผู้หญิงมีบทบาทในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาน้อยกว่าผู้ชาย ทั้งนี้ เพราะวัฒนธรรมและค่านิยมในสังคมกำหนดบทบาทของผู้หญิงให้เป็นผู้ตาม และมีหน้าที่เลี้ยงลูกดูแลบ้าน แต่อย่างไรก็ตามสิ่งนี้สามารถแก้ไขได้โดยการให้การศึกษาแก่ผู้หญิงให้มากขึ้น

2.5.6 ประเด็นเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเป็นแนวคิดของการพัฒนาที่เริ่มขึ้นในช่วงปี 1970 และได้รับการยอมรับและใช้กันอย่างแพร่หลายในการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามการมีส่วนร่วมมีข้อโต้แย้งเชิงบวกจากนักวางแผนและนักพัฒนาว่ามีประโยชน์มากสำหรับโครงการพัฒนา ประเด็นดังกล่าวเกี่ยวข้องกับประสิทธิภาพ(efficiency) ประสิทธิภาพ(effectiveness) การพึ่งตนเอง(Self-reliance) การครอบคลุม(coverage) และความยั่งยืน(sustainability) ซึ่ง Oakley, et.al. (1991) ได้กล่าวถึงรายละเอียดของประเด็นดังกล่าวไว้ดังนี้

ประสิทธิภาพ(efficiency)

ในการมีส่วนร่วมทรัพยากรถูกใช้อย่างมีประสิทธิภาพเพราะประชาชนมีความรู้ ทักษะ และความรับผิดชอบในการเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาและนอกจากนี้โครงการพัฒนาต่างๆ ยังให้ประโยชน์กับประชาชนที่เข้าร่วมด้วย

ประสิทธิผล(effectiveness)

การมีส่วนร่วมเปิดโอกาสให้ประชาชนมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจ การบริหารโครงการ การเพิ่มพูนความรู้และทักษะ รวมทั้งการใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นผลจากการมีส่วนร่วม ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ากิจกรรมที่ประชาชนร่วมนั้นมีประสิทธิผล

การพึ่งตนเอง(Self-reliance)

การมีส่วนร่วมช่วยลดความรู้สึกที่ว่ามีอิสระ ส่งเสริมการตระหนักเกี่ยวกับตนเอง (self-awareness) ความเชื่อมั่น และทำให้ประชาชนสามารถแก้ปัญหาได้ด้วยตนเอง ซึ่งลักษณะดังกล่าวคือความสามารถในการพึ่งตนเอง

การครอบคลุม (Coverage)

การมีส่วนร่วมเป็นการขยายการครอบคลุมของโครงการพัฒนาโดยเฉพาะโครงการพัฒนาของรัฐมักจำกัดจำนวนผู้เข้าร่วม แต่การมีส่วนร่วมทำให้ประชาชนทุกคนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในโครงการพัฒนาและได้รับประโยชน์จากโครงการพัฒนาด้วย

ความยั่งยืน (Sustainability)

โครงการพัฒนามักล้มเหลวหรือสิ้นสุดลงในระยะแรกของโครงการพัฒนา การมีส่วนร่วมช่วยแก้ปัญหาในสถานการณ์ดังกล่าว การมีส่วนร่วมทำให้โครงการพัฒนาดำเนินต่อไปได้

2.6 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

รพีพร คำชุม (2550) ได้ศึกษา ความรู้ความเข้าใจในการจัดทำบัญชีครัวเรือน กรณีศึกษา เกษตรกรในเขตอำเภอเมือง จังหวัดน่าน พบว่า ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่ยังมีการจัดทำบัญชีครัวเรือนอยู่ ปัญหาที่พบในการจัดทำบัญชีครัวเรือนมากที่สุด คือ ไม่ได้บันทึกอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ไม่มีเวลาและไม่สามารถจดจำรายการรับจ่ายที่เกิดขึ้นในแต่ละวันได้ รวมถึงการติดตามผลการบันทึกบัญชีครัวเรือนของเจ้าหน้าที่ที่ไม่มีความสม่ำเสมอ สอดคล้องกับปราณี เนมิตและคณะ (2552) ที่ได้ศึกษา อิทธิพลของสื่อประชาสัมพันธ์ที่มีผลต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรในเขตอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ พบว่า สาเหตุที่เกษตรกรไม่จัดทำบัญชีครัวเรือนคือไม่มีเวลาในการจัดทำ สุคนธ์ เหลืออิงคะสุต (2551) ศึกษา ความสัมพันธ์ของความรู้ความเข้าใจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริกับการบันทึกบัญชีครัวเรือนของประชาชนในเขตพื้นที่ ตำบลหนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี พบว่า ประชาชนมีการบันทึกบัญชีอยู่ในระดับบางครั้ง และมีความเห็นด้วยในเรื่องการจัดทำบัญชีครัวเรือนแต่ประชาชนมีความไม่แน่ใจในประเด็นที่ว่า การจดบันทึกบัญชีครัวเรือนมีปัญหามาก และการไม่ทำบัญชีครัวเรือนก็สามารถเก็บออมได้ สอดคล้องกับสุพรรณิ ต่อนับ (2551) ที่ได้ศึกษา การทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในจังหวัดเชียงใหม่ พบว่า เกษตรกรร้อยละ 63.4 ไม่มีประสบการณ์ในการทำบัญชีครัวเรือนมาก่อน ทุกคนได้รับการสนับสนุนจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรในการทำบัญชีครัวเรือน ได้รับแจกสมุดบัญชีครัวเรือน และได้รับการสอนทำบัญชีครัวเรือนจากพนักงานธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เกษตรกรร้อยละ 57.3 ใช้เวลาช่วงกลางคืนในการทำบัญชี โดยใช้บ้านเป็นสถานที่จัดทำบัญชี เกษตรกรร้อยละ 32.8 ทำบัญชีครัวเรือน 3 ครั้ง/สัปดาห์ และร้อยละ 63.4 เข้าใจหลักการทำบัญชีจากการเข้าอบรมแต่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ เกษตรกรมีความเห็นด้วยอย่างยิ่งต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนแต่มีปัญหาคือขาดความเข้าใจในการทำบัญชีครัวเรือนและขาดการช่วยเหลือแนะนำจากเจ้าหน้าที่เมื่อมีปัญหาในการทำบัญชี ในขณะที่มยุรี กิมวงนสง (2551) ได้ศึกษา ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรสาขาบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่จะเป็นผู้จดบันทึกบัญชีครัวเรือนเอง โดยจดบันทึกบัญชีรายรับ – รายจ่าย เฉพาะรายการใหญ่ ๆ เท่านั้น ทำการจดสัปดาห์ละครั้งและไม่มีการสรุปยอดรวมของจำนวนเงินที่ได้รับและจ่ายไปในแต่ละวัน แต่จะสรุปในตอนสิ้นเดือน พบว่าเกษตรกรจะมีรายรับมากกว่ารายจ่ายเมื่อทำการสรุปยอดและมีเงินออมแต่จะไม่มีการทบทวนรายจ่ายที่จดไว้ เกษตรกรส่วนใหญ่ไม่สามารถแยกออกกระหว่างรายจ่ายที่จำเป็นกับไม่จำเป็นจำเป็นหรือรายจ่ายฟุ่มเฟือย สำหรับปัญหาของการจัดทำบัญชีเกษตรกรเห็นว่าการทำบัญชีครัวเรือนเป็นภาระนอกจากนี้ยังไม่เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการบันทึกบัญชีครัวเรือนและไม่สามารถบันทึกรายการได้เนื่องจากมีปัญหาในการเขียนหนังสือ จัตรมณี กลางสวัสดิ์ (2552) ได้ศึกษา

การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการเงินของประชาชนที่จัดทำบัญชีครัวเรือน กรณีศึกษาในเขตพื้นที่ ตำบลอ่างทอง อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร พบว่า ผู้ผ่านการอบรมการจัดทำบัญชีครัวเรือนมีพฤติกรรมออมของเพิ่มขึ้นร้อยละ 25.9 ไม่มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมร้อยละ 71.5 และลดลงร้อยละ 2.5 สำหรับพฤติกรรมการกู้ยืมเพิ่มขึ้นร้อยละ 13.9 เท่าเดิมไม่เปลี่ยนแปลงร้อยละ 78.1 และลดลงร้อยละ 8.1 ทั้งนี้ประชาชนมีทัศนคติเห็นด้วยว่าการเรียนรู้การจัดทำบัญชีครัวเรือนมีประโยชน์ การสนับสนุนกันในชุมชน และการประชุมหารือในเรื่องการจัดทำบัญชีครัวเรือนทำให้เก็บออมได้มากขึ้นและทำให้ไม่กู้ยืมหรือกู้ยืมน้อยลง แต่เมื่อเปรียบเทียบกับพฤติกรรมกับทัศนคติพบว่าด้านการออมทิศทางเป็นบวกและทัศนคติมีผลต่อพฤติกรรมการออมแต่ทัศนคติดังกล่าวไม่มีผลต่อพฤติกรรมการกู้ยืม

ลลนา โสมะนะวัฒน์ (2541) ศึกษาเรื่องการรวมกลุ่มและศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชนชนบทในภาคเหนือ ผลการศึกษาพบว่ากลไกการรวมกลุ่มมี ผู้นำ การมีส่วนร่วมของสมาชิก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรชุมชน การพึ่งตนเอง การเรียนรู้ และผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการรวมกลุ่ม การรวมกลุ่มในชุมชนมีศักยภาพในการแก้ปัญหาชุมชนด้านการเกษตร แก้ปัญหานี้สิน ปัญหารายได้และราคาผลผลิตตกต่ำ ปัญหาการจากแคลนข้าวสำหรับบริโภคในชุมชน ปัญหาการถูกกดขี่และเอร็ดเอาเปรียบ ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและบุคคลในชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เนื่องจากชุมชนสามารถใช้กลุ่มเป็นกลไกวิเคราะห์และจัดการกับปัญหาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

กฤติยา ชัยศิริ (2546) ศึกษาความเป็นชุมชนเข้มแข็งในตำบลบางพระ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าตรรชนที่ใช้อธิบายความเข้มแข็งของตำบลบางพระทั้ง 4 กลุ่ม คือ 1) การมีส่วนร่วมในชุมชน 2) สถานภาพทางสังคม 3) การเรียนรู้ของชุมชน และ4) บทบาทขององค์กรบริหารส่วนตำบลต่อการพัฒนา สามารถอธิบายความเข้มแข็งของในตำบลบางพระได้ประมาณร้อยละ 51 ซึ่งแสดงว่าชุมชนมีความเข้มแข็งในระดับต่ำ งานวิจัยนี้มีข้อเสนอสำหรับการวิจัยครั้งต่อไปว่าการมีส่วนร่วม และการเรียนรู้ขององค์กรบริหารส่วนตำบลสามารถอธิบายความเข้มแข็งของชุมชนได้ดีกว่าตัวแปรอื่นๆ ดังนั้นจึงอาจศึกษาตัวแปรทั้งสองในเชิงคุณภาพและอาจพิจารณาแปรอื่นๆ เพิ่มเติม เช่น การพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิต ซึ่งอาจเป็นตัวแปรที่สามารถใช้เป็นตรรชนในการอธิบายความเข้มแข็งของชุมชนได้ดียิ่งขึ้น

ญาณิศา สารอินตา (2547) ศึกษาการรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพของสตรี : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มเครือข่ายสิ่งทอ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ พบว่าหลังจากที่มีการรวมกลุ่มกันแล้วสมาชิกมีระดับการพัฒนาอาชีพที่ดีทั้งด้านการตลาด ด้านการผลิต และด้านการเงิน มีรายได้ที่แน่นอน มีอาชีพเสริมที่มั่นคง สามารถพึ่งตนเองได้ในระดับหนึ่ง และพึงพอใจในความสามารถของตนเอง การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพสตรีจึงประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง โดยเฉพาะการ

รวมกลุ่มกันเป็นกลุ่มขนาดเล็ก ซึ่งจะมีการทำกิจกรรมร่วมกันภายในกลุ่มตลอด มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกด้วยกันเป็นอย่างดี ส่วนการรวมกลุ่มขนาดใหญ่ไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร

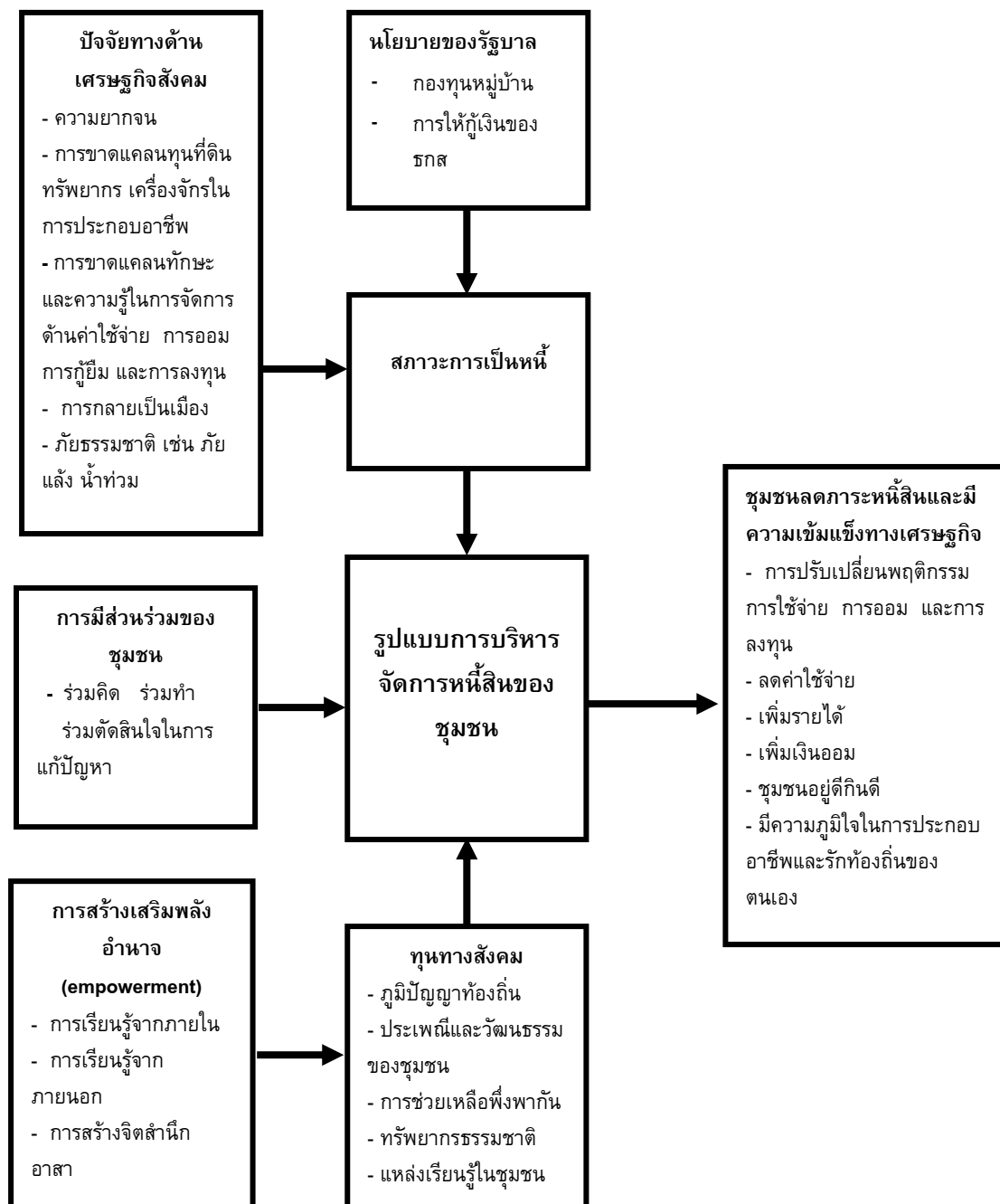
ภูซังค์ กนิษฐวาด (2548) ศึกษาการบริหารจัดการสวัสดิการชุมชนโดยเครือข่ายองค์กรชุมชน : กรณีศึกษาเครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่นในโครงการ SIF Me Menu 5 พบว่าขนาดของเครือข่ายส่วนใหญ่เป็นขนาดเล็ก การมีส่วนร่วมของสมาชิกอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ปัจจัยการมีส่วนร่วมของสมาชิกเครือข่ายมีความสัมพันธ์กับการบริหารจัดการทั้ง 6 ด้าน คือ ด้านการวางแผน ด้านการจัดองค์กร ด้านขับเคลื่อนดำเนินงาน ด้านการประสานงาน ด้านการควบคุมกำกับดูแล และด้านการจัดการงบประมาณ นอกจากนี้ยังพบว่าปัจจัยการจัดรูปแบบการช่วยเหลือ มีความสัมพันธ์กับการบริหารจัดการเฉพาะบางด้าน คือ ด้านการดำเนินงาน ด้านการประสานงาน ด้านการควบคุม ด้านการจัดการงบประมาณ และปัจจัยสนับสนุนของพี่เลี้ยงมีความสัมพันธ์กับการบริหารจัดการเฉพาะด้านการวางแผนเพียงด้านเดียว

วิลาวัลย์ กิตติโกสินทร์ (2548) ศึกษาการรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาของชุมชนชนบท : กรณีศึกษากลุ่มฅาปนกิจบ้านก่อเอ้ ตำบลก่อเอ้ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ พบว่ากลุ่มฅาปนกิจในชุมชนเป็นกลุ่มที่เกิดจากการรวมตัวของสมาชิกทุกคนรอบครัวในชุมชนเป็นกลุ่มที่ดำรงไว้ด้วยความร่วมมือ และคงไว้ซึ่งสถาบันครอบครัว/ชุมชน โดยมีพื้นฐานมาจากวัฒนธรรมดั้งเดิม มีวัดเป็นศูนย์กลาง และดำเนินกิจกรรมต่างๆในด้านสังคม เน้นเรื่องของสวัสดิการสังคมของชุมชน ส่งเสริมการสื่อสารเรียนรู้และแลกเปลี่ยนความรู้ใหม่ การดำเนินงานภายในกลุ่มขึ้นอยู่กับความไว้วางใจและความคุ้นเคยตามระบบความสัมพันธ์ในลักษณะเครือข่าย โดยมีผู้นำการมีส่วนร่วมของสมาชิก ภูมิปัญญาท้องถิ่น ทรัพยากรชุมชน ระบบเครือข่าย ศักยภาพชุมชน การพึ่งตนเอง การเรียนรู้ และผลประโยชน์ เป็นกลไกสำคัญในการรวมกลุ่ม รูปแบบการรวมกลุ่มไม่ชัดเจนและไม่มีการกำหนดไว้เป็นลายลักษณ์อักษร มีการออกระเบียบข้อบังคับสำหรับให้สมาชิกถือปฏิบัติ แนวคิดและลักษณะการรวมกลุ่มฅาปนกิจในชุมชนมาจากเรื่องของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน บทบาทชายหญิง ประเพณี วัฒนธรรม ความเชื่อ ระบบการผลิตของชุมชน การเรียนรู้จากชุมชนอื่น และการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ มีผู้นำตามธรรมชาติ ชิงชุมชนเป็นผู้ริเริ่มจัดตั้งกลุ่ม โดยรับเอาแนวคิดและรูปแบบการตั้งกลุ่มจากภายนอกชุมชนมาขยายผลให้สมาชิกในชุมชนตัดสินใจเลือกเก็บ ซึ่งชาวบ้านเองก็คำนึงถึงด้านการรองรับและรักษาประเพณีอันดีงามของชุมชนในอันที่จะนำไปสู่การพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน เพื่อเสริมสร้างความสามัคคีภายในชุมชน ที่สำคัญคือ เป็นการสร้างสวัสดิการไว้ให้ครอบครัว ช่วยให้สมาชิกกลุ่มมีเงินสำรองไว้ใช้ในกรณีที่สมาชิกถึงแก่ความตาย การรวมกลุ่มฅาปนกิจในชุมชนบ้านโนนใหญ่มีศักยภาพในการพัฒนาและแก้ปัญหาในด้านหนี้สินของคนในชุมชน ปัญหารายได้ของชุมชน ปัญหาความขัดแย้งในชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเข้มแข็งและบุคคลในชุมชนมีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดี

ดีขึ้นเนื่องจากชุมชนสามารถใช้กลุ่มเป็นกลไกวิเคราะห์และจัดการปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยชุมชนมีความตระหนักถึงความสำคัญและคุณค่าของการรวมกลุ่มรวมพลังของตนเองในการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่างๆภายในชุมชน และขยายขีดความสามารถของกลุ่มเพื่อออกไปต่อรองกับภายนอกและการที่ชุมชนดำรงอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง เกิดจากสิ่งสำคัญคือ รูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับโลกภายนอกที่มีความเท่าเทียม เลือกรับ รู้เท่าทัน อำนาจประโยชน์ต่อกันและกันนั่นเอง

ปริญญ์ สิงห์เรือง (2551) ศึกษาเรื่องชุมชนเข้มแข็ง : กรณีศึกษากองบ้านดอนหมู ตำบล ขามเปี้ย อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี พบว่ากระบวนการสร้างสร้างชุมชนเข้มแข็ง ของบ้านดอนหมู เกิดจากการที่ชุมชนได้เริ่มคิดกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่โดยความร่วมมือของคนในชุมชน ใช้ขนบธรรมเนียมประเพณี ระบบเครือญาติที่แน่นแฟ้น การนับถือผู้อาวุโส และภาวะผู้นำเป็นตัวขับเคลื่อนให้เกิดกิจกรรมและสามารถดำเนินกิจกรรมต่างๆสำเร็จ กลุ่มกิจกรรมที่ดำเนินการคือ ธนาคารข้าว ป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ โรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ และโรงสีชุมชน โดยกลุ่มกิจกรรมทั้ง 5 กลุ่ม มีผู้นำที่มีศักยภาพดำเนินการและมีชาวชุมชนเข้าร่วมด้วยความเต็มใจ ได้รับทุนสนับสนุนทั้งจากภายในและภายนอก มีการช่วยเหลือกันภายในกลุ่มและเป็นเครือข่ายกับภายนอก นอกจากนี้กลุ่มกิจกรรมทั้ง 5 กลุ่ม ยังได้รับการยอมรับจากภายนอก ได้รับรางวัล และเป็นแหล่งศึกษาดูงานจากชุมชนอื่นๆ

2.7 แผนผังกรอบแนวคิดการวิจัย

คำอธิบายกรอบแนวคิดการวิจัย

สถานะการเป็นหนี้ของชุมชนเกิดจาก ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจสังคมของชุมชน (ความยากจน การขาดแคลนทุนที่ดิน ทรัพยากร เครื่องจักรในการประกอบอาชีพ การขาดแคลนทักษะและความรู้ในการจัดการด้านค่าใช้จ่าย การออม การกู้ยืม การลงทุน การกลายเป็นเมือง ภัยธรรมชาติ เช่น ภัยแล้ง น้ำท่วม) และนโยบายของรัฐบาล (การจัดตั้งกองทุนหมู่บ้าน และการให้กู้ยืมเงินของ ธกส.) ในการค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ของชาวบ้านโนนเค็ง เพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน จำเป็นต้องอาศัยการผสมผสานความรู้ ท้องถิ่น ได้แก่ ทุนทางสังคมซึ่งเป็นทุนเดิมของชุมชนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น ประเพณีและ วัฒนธรรมท้องถิ่น ทรัพยากร และแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ดังนั้น กระบวนการเสริมสร้างพลัง อำนาจ (Empowerment) จึงต้องประกอบด้วย 1) การเรียนรู้จากภายในหรือการเรียนรู้ตนเอง เพื่อให้ชาวบ้านได้ค้นพบตนเอง 2) การเรียนรู้จากภายนอก เพื่อให้ชาวบ้าน มีความรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และมีมุมมองที่กว้างขึ้น 3) การส่งเสริมให้เป็นผู้ที่มีจิตสำนึกอาสา เพื่อให้ชาวบ้าน รู้จักเสียสละเพื่อส่วนรวม ร่วมกันแก้ปัญหาหนี้สินของชุมชน และประการ สุดท้ายการมีส่วนร่วมของชุมชน ชุมชนต้องร่วมคิด ร่วมทำ และร่วมตัดสินใจในการแก้ปัญหา จะทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันของชาวบ้านในชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหาหนี้สินและ เศรษฐกิจได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

บทที่ 3

วิธีการดำเนินการวิจัย

การวิจัยในครั้งนี้ มุ่งศึกษาและหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นกรณีศึกษา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นหลัก โดยมีรายละเอียดและขั้นตอนการดำเนินงาน ดังนี้

3.1 ขอบเขตการศึกษาวิจัย

3.1.1 ขอบเขตประชากรและกลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยในครั้งนี้ คือ ชาวบ้านในชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 50 คน ที่มีความต้องการแก้ปัญหาหนี้สิน ลดค่าใช้จ่าย หรือเพิ่มรายได้ เพื่อให้ชีวิตมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

3.1.2 ขอบเขตพื้นที่

ในการวิจัยครั้งนี้ นักวิจัยได้เลือกใช้พื้นที่เป้าหมาย คือ บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นพื้นที่วิจัยด้วยเหตุผลที่ว่าบ้านโนนเค็งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังประสบกับปัญหาหนี้สิน ประกอบกับบ้านโนนเค็งตั้งอยู่ใกล้กับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มีลักษณะเป็นพื้นที่กึ่งเมือง กึ่งชนบท จึงทำให้มีการเปลี่ยนแปลงในด้านกายภาพและสังคมอย่างรวดเร็ว ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดผลกระทบต่อค่านิยม วิธีการทำมาหาเลี้ยงชีพ และค่าครองชีพที่เพิ่มสูงขึ้น ขณะเดียวกันก็พบว่าบ้านโนนเค็งมีกลุ่ม องค์กร วัฒนธรรม และประเพณี ซึ่งน่าจะเป็นทุนทางสังคมที่จะสามารถนำไปใช้ในการขับเคลื่อนงานวิจัยในครั้งนี้ได้

3.1.3 ขอบเขตเนื้อหา

การวิจัยในครั้งนี้มีขอบเขตเนื้อหาในการศึกษา คือ การศึกษาบริบทของชุมชน การศึกษาและวิเคราะห์สถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง การค้นหาทุนทางสังคมและทรัพยากรของชุมชน การค้นหาศักยภาพของชาวบ้านในชุมชน การศึกษาและวิเคราะห์เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง การค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง และการปฏิบัติการเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สิน เช่น การอบรมเชิงปฏิบัติการ การดูงาน เพื่อลดค่าใช้จ่ายทั้งด้านต้นทุนการผลิต และค่าใช้จ่ายในการครองชีพ การเพิ่มรายได้ และการออมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน

3.1.4 ขอบเขตระยะเวลา

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย 1 ปี เริ่มดำเนินการ 1 มกราคม ถึง 31 ธันวาคม 2554

3.2 กระบวนการวิจัย

3.2.1 การค้นหาโจทย์วิจัย

สืบเนื่องจากการฝึกอบรมเชิงปฏิบัติการเพื่อการวิจัยชุมชนแบบมีส่วนร่วมของคณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งประกอบด้วยคณาจารย์จำนวน 15 ท่านได้ลงสำรวจพื้นที่ชุมชนบ้านโนนเค็งและร่วมประชุมกับผู้นำ แกนนำ และชาวบ้านพบว่า หมู่บ้านกำลังประสบปัญหาในด้านต่างๆ ได้แก่ ภาวะหนี้สิน รายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย ภัยแล้ง และขาดแคลนน้ำในการเกษตร โรคพืชข้าวระบาด ผลผลิตทางการเกษตรและราคาตกต่ำ ขาดแคลนที่ทำกิน และปัญหาวัยรุ่น เป็นต้น ซึ่งแต่ละปัญหาล้วนมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงและเกี่ยวข้งกัน อาทิเช่น ผลจากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่ากว่าร้อยละ 80 ของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งมีหนี้สินที่เกิดจากกู้ยืมเงินกองทุนหมู่บ้าน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร หนี้นอกระบบ และอื่นๆ เนื่องจากมีค่าใช้จ่ายในด้านต่างๆ ทั้งด้านต้นทุนการผลิต และค่าใช้จ่ายในการครองชีพ ที่สูงกว่ารายได้ที่หามาได้จึงต้องมีการกู้หนี้ยืมสิน แม้ชุมชนบ้านโนนเค็งได้พยายามแก้ไขปัญหานี้สิน เช่น การจัดตั้งกลุ่มอาชีพเพื่อผลิตสินค้า เช่น กลุ่มทอผ้า กลุ่มทำขนม และกลุ่มอาชีพต่างๆ เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้ให้กับชุมชนโดยการส่งเสริมจากหน่วยงานพัฒนาชุมชน การจัดตั้งกองทุนต่างๆ เพื่อให้ความช่วยเหลือสมาชิกให้มีแหล่งในการกู้ยืมเงินเมื่อมีความเดือดร้อน และกองทุนหมู่บ้านซึ่งรัฐบาลมีวัตถุประสงค์ให้ชุมชนกู้ยืมเพื่อใช้ในการประกอบอาชีพเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน แต่ผลปรากฏว่าสิ่งที่รัฐบาลนำเสนอกลับเป็นการสร้างภาระหนี้สินให้กับประชาชนในท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากประชาชนยังไม่มี ความเข้าใจในการใช้เงินทุนเพื่อทำให้เกิดผลผลิตและมีกำไรออกเงยขึ้นจากเงินทุนที่กู้ยืมมา ประกอบกับสินค้าที่เคยผลิตได้ในชุมชนยังขาดเอกลักษณ์ไม่เป็นที่ต้องการของผู้บริโภค และไม่สามารถหาตลาดรองรับได้ ทำให้กลุ่มอาชีพที่จัดตั้งขึ้นไม่มีเงินทุนหมุนเวียนในกลุ่ม ซึ่งเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้กลุ่มล่มสลายและหายไปในที่สุด ปัจจุบันชาวบ้านที่เป็นวัยแรงงานจะออกไปรับจ้างเป็นคณงานก่อสร้าง แม่บ้าน รับจ้างทำงานบ้านในตัวเมืองอุบลราชธานีและรอบๆ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีซึ่งถือว่าเป็นแหล่งรายได้หลักของคนในชุมชน

จากปัญหาข้างต้นทำให้ชาวบ้านในชุมชนมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่ายและมีหนี้สินเพิ่มพูนขึ้นเรื่อยๆ ครอบครัวยากลำบากความอบอุ่นส่งผลให้เกิดปัญหาสังคมมากมายในหมู่บ้านเช่น ปัญหาวัยรุ่นมั่วสุม ซึ่งมีการเลียนแบบค่านิยม การใช้ชีวิต การแต่งกายที่ไม่เหมาะสม ขาดการทำกิจกรรมรวมกลุ่มกันทำประโยชน์ต่อส่วนร่วม ความตระหนักในความรับผิดชอบร่วมของคนในชุมชนเกิดขึ้นน้อยมาก

ดังนั้นผู้นำชุมชน กลุ่มแกนนำ และชาวบ้าน ต่างตระหนักและอยากร่วมกันแก้ไขปัญหา โดยเริ่มจากการแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจและหนี้สินก่อนเป็นอันดับแรก เพราะชุมชนเห็นว่า เศรษฐกิจและหนี้สินถือว่าเป็นรากฐานที่สำคัญของชุมชน หากชาวบ้านมีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่มีหนี้สิน พออยู่พอกิน มีความพอเพียง ก็ไม่ต้องดิ้นรนทั้งถิ่นฐานเพื่อไปรับจ้างแรงงานนอกชุมชน ซึ่งจะทำให้ครอบครัวมีความอบอุ่นและทำให้ชุมชนเกิดความภูมิใจในอาชีพและท้องถิ่นของตนเอง อันจะนำพาบ้านโนนเค็งไปสู่การเป็นชุมชนเข้มแข็งพึ่งตนเองได้ในที่สุด ด้วยเหตุนี้งานวิจัยนี้จึงต้องการค้นหารูปแบบบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งแบบมีส่วนร่วม

3.2.2 การค้นหาทีมวิจัย

นักวิจัยใช้วิธีการค้นหาทีมวิจัย ได้แก่ การจัดเวทีชี้แจงทำความเข้าใจกับชุมชนเกี่ยวกับงานวิจัยพร้อมหาอาสาสมัครไปด้วย ซึ่งการจัดเวทีในครั้งนี้เป็นการเปิดตัวงานวิจัยในพื้นที่ให้ผู้นำ แกนนำ และชาวบ้านบ้านโนนเค็งได้รับรู้ว่ามีการทำงานวิจัยเรื่องรูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินในพื้นที่และเปิดโอกาสให้ผู้สนใจสมัครเข้าร่วมทำงานวิจัยด้วย ซึ่งผลจากการเปิดเวทีนี้ ทำให้ได้แกนนำ และชาวบ้านมาร่วมเป็นทีมวิจัย จำนวน 13 คน รวมกับทีมวิจัยวิชาการ เป็นจำนวนรวมทั้งสิ้น 18 คน

3.2.3 การสร้างทีมวิจัย

นักวิจัยมีกระบวนการในการสร้างทีมวิจัย ดังนี้

1. จัดประชุมแบ่งบทบาทหน้าที่และวางแผนการทำงานร่วมกัน เป็นกิจกรรมแรกที่นักวิจัยทำหลังจากได้ทีมวิจัยมาแล้ว ซึ่งในระยะแรกที่ทีมวิจัยจะมองภาพไม่ออกว่าบทบาทของตนเองคืออะไร แม้ว่านักวิจัยจะพยายามอธิบายให้ฟังแล้วก็ตาม แต่หลังจากการลงพื้นที่ไปได้สักระยะหนึ่ง ทีมวิจัยจึงเริ่มเข้าใจขึ้น สำหรับบทบาทหน้าที่ได้ร่วมกันกำหนด มีดังนี้ ร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรม ประสานงานกับกลุ่มเป้าหมายเพื่อให้เข้าร่วมกิจกรรม ดูแลและจัดการเรื่องสำคัญต่างๆ ในการจัดกิจกรรม เช่น เตรียมอุปกรณ์ อาหาร และสถานที่ ร่วมจัดกิจกรรมตามแผนที่วางไว้ร่วมกัน ร่วมสรุปบทเรียนและประเมินผลการดำเนินงาน เข้าร่วมเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับโครงการวิจัยอื่นๆ ร่วมนำเสนอรายงานผลการดำเนินงานวิจัย เข้าร่วมการอบรมพัฒนาศักยภาพที่โหนดพีเลียงเป็นผู้ดำเนินการ
2. ประชุมวางแผนงานก่อนการจัดกิจกรรมทุกครั้ง นักวิจัยได้ประสานนัดหมายประชุมทีมวิจัยก่อนการจัดกิจกรรมทุกครั้งเพื่อทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ รายละเอียดของกิจกรรมร่วมกัน หลังจากนั้น ก็จะปรึกษารื้อหรือเรื่องการจัดการ และแบ่งงานกันทำ

3. ประชุมสรุปบทเรียนการทำงาน หลังจากการทำกิจกรรมเสร็จ นักวิจัยและทีมวิจัยจะนัดหมายกันเพื่อประชุมสรุปบทเรียนและประเมินผลกิจกรรมทุกครั้ง ซึ่งการสรุปบทเรียนจะช่วยให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้การทำงาน

4. การอุดหนุนชุมชน เวลาทำกิจกรรม นักวิจัยจะส่งอาหารจากกลุ่มแม่บ้านในชุมชน เพื่อให้ชาวบ้านมีรายได้

5. การพาทีมวิจัยไปร่วมเวทีนำเสนอรายงานความก้าวหน้าและเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ จะทำให้ทีมวิจัยเกิดความรู้สึกถึงความเป็นทีมเป็นอย่างมาก เพราะเห็นพื้นที่อื่นก็มาเป็นทีมเหมือนกัน นอกจากนี้ยังเป็นการปลูกฝังในตัวของทีมวิจัยให้อยากประสบความสำเร็จในการดำเนินงานในพื้นที่เหมือนพื้นที่อื่นๆ

3.2.4 การจัดเวที

3.2.4.1 รูปแบบของเวที

การวิจัยในครั้งนี้ได้ใช้การจัดเวทีเป็นเครื่องมือหลักในการทำงานซึ่งในการออกแบบเวทีได้พิจารณาจากกลุ่มเป้าหมายที่เข้าร่วม วัตถุประสงค์ ผลลัพธ์ที่ต้องการให้เกิด และปัจจัยที่จะส่งผลให้เวทีประสบความสำเร็จ ซึ่งงานวิจัยชิ้นนี้ได้ใช้ด้วยกัน 2 รูปแบบ ดังนี้

- 1) เวทีแกนนำ เป็นเวทีสำหรับแกนนำในชุมชน โดยวัตถุประสงค์เพื่อให้แกนนำได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ พูดคุย เล่าสู่กันฟังถึงปัญหาต่างๆในชุมชน และการแก้ปัญหาในการประกอบอาชีพ
- 2) เวทีรวม เป็นเวทีที่มีผู้เข้าร่วมที่หลากหลายทั้งในชุมชน และนอกชุมชน เวทีนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสื่อสารการทำงานวิจัยกับแกนนำ และชุมชน อาทิเช่น การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับงานวิจัยให้แก่ชุมชน การตรวจสอบข้อมูลโดย การนำเสนอผลการวิจัยสู่ชุมชน

3.2.4.2 ขั้นตอนและกระบวนการในจัดเวที

การจัดเวทีทั้ง 2 แบบ ทีมวิจัยได้ใช้ขั้นตอนและกระบวนการที่เหมือนกัน ดังนี้

- 1) ประชุมทีมวิจัยเพื่อร่วมกันกำหนดวัน เวลาและสถานที่ในการจัดกิจกรรมและร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายของกิจกรรมก่อนการดำเนินการทุกครั้ง
- 2) ออกแบบเวทีตามเป้าหมายและวัตถุประสงค์ที่ได้วางไว้ร่วมกัน พร้อมทั้ง จัดทำกำหนดการ และแบ่งงานกันทำ เช่น คนส่งข่าวให้ผู้เข้าร่วม คนประสานเรื่องอาหาร สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ สำหรับใช้จัดกิจกรรม คนเป็นพิธีกร คนลงทะเบียน คนบันทึกภาพ คนเป็นวิทยากร เป็นต้น

3) ประสานงานผู้เกี่ยวข้องในกิจกรรม

4) ประสานสถานที่ใช้ในการจัดกิจกรรม ซึ่งทีมวิจัยมักเลือกใช้ที่ประชุมกลางบ้าน หรือที่ทำการผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชน

5) หลังจากเสร็จจากการจัดกิจกรรม ทีมวิจัยจะมีการสรุปบทเรียนการทำงานร่วมกันเพื่อนำบทเรียนที่ได้ไปใช้ในการจัดกิจกรรมในครั้งต่อไป

3.2.4.3 การสรุปบทเรียน

นักวิจัยได้จัดประชุมสรุปบทเรียนหลังจากทำกิจกรรมเสร็จสิ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างกระบวนการการเรียนรู้ให้กับทีมวิจัยและตัวนักวิจัยเอง วิธีการที่นำมาใช้ คือ ได้มีการกำหนดประเด็นหรือหัวข้อในการสรุปบทเรียนออกเป็น 3 ส่วน คือ ส่วนแรก เป็นการนำเอาวัตถุประสงค์มาเป็นตัวตั้งแล้วช่วยกันประเมินผลว่าการจัดกิจกรรมในครั้งนี้บรรลุวัตถุประสงค์หรือไม่ อย่างไร ส่วนที่สอง ให้ทีมวิจัยเล่าความรู้ที่ได้ออกมาว่าพวกเขาประทับใจอะไรในกิจกรรมนี้ เพราะอะไร ส่วนสุดท้าย ให้ทีมวิจัยดึงสิ่งที่เขาได้เรียนรู้ออกมาเป็นบทเรียน

3.3 วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.3.1 เครื่องมือและการเก็บข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) เป็นหลักในการทำวิจัย เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมและเกิดความตระหนักรู้อันจะนำไปสู่การปรับตัวและเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิต ประกอบด้วย

3.3.1.1 เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์ที่สุด สามารถตอบโจทย์วิจัยได้ อีกทั้งชุมชนจะได้เห็นรูปแบบและเครื่องมือในการจัดการกับหนี้สินของตนเอง ผู้วิจัยจึงต้องใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ประกอบด้วย

- 1) แบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลคร่าวๆ ประกอบด้วย รายรับ รายจ่าย สินทรัพย์ และหนี้สิน
- 2) แบบสัมภาษณ์ (Deep Interview) เพื่อเก็บข้อมูลในเชิงลึกเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้รายจ่าย แนวทางในการจัดการกับหนี้สิน และข้อเสนอแนะ
- 3) แบบรายงานกิจกรรม (Activities Report) ใช้สำหรับบันทึกว่าวัตถุประสงค์ กระบวนการ และผลในการจัดกิจกรรมแต่ละครั้งเพื่อป้องกันการหลงลืม
- 4) แบบสังเกต (Observation) เป็นการเก็บรายละเอียดที่เกิดขึ้นระหว่างการวิจัย ทั้งการบันทึกการสังเกตแบบมีส่วนร่วม และแบบไม่มีส่วนร่วม อันจะได้ข้อมูลมาเพื่อประกอบการอธิบายและการตีความผลการวิจัย

5) การสนทนากลุ่มย่อย เพื่อเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้ซึ่งกันและกันระหว่างกลุ่มศึกษาและผู้วิจัย นอกจากนี้ยังเป็นการตรวจสอบและยืนยันความถูกต้องของข้อมูล

3.3.1.2 การสร้างเครื่องมือ

การวิจัยในครั้งนี้ มีขั้นตอนการสร้างเครื่องมือ ดังนี้

- 1) นักวิจัยศึกษาหลักการและวิธีการสร้างเครื่องมือจากเอกสาร แนวคิด ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
- 2) นักวิจัยศึกษาตัวอย่างเครื่องมือจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ปัญหาหนี้สินชุมชน
- 3) ทีมวิจัยเข้าร่วมการอบรมการสร้างเครื่องมือที่จัดโดยโหนดพีเลี้ยงเพื่อได้แนวทางการจัดทำเครื่องมือ
- 4) ประชุมทีมวิจัยเพื่อทำความเข้าใจวิธีการสร้างเครื่องมือ และร่วมกันกำหนดเนื้อหา และประเด็นที่จะนำมาสร้างเครื่องมือ
- 5) ทีมวิจัยร่วมกันจัดทำร่างเครื่องมือ และส่งให้โหนดพีเลี้ยง อาจารย์ที่ปรึกษาช่วยตรวจสอบความถูกต้องและครบถ้วนของเครื่องมือ
- 6) ทีมวิจัยนำเครื่องมือที่ผ่านการตรวจสอบและปรับปรุงตามคำแนะนำของโหนดพีและอาจารย์ที่ปรึกษาไปทดลองฝึกซ้อมใช้ในการเก็บข้อมูล
- 7) ทีมวิจัยนำเครื่องมือไปใช้ในการเก็บข้อมูลกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ แล้วกลับมาประชุมทีมเพื่อสรุปผลการใช้เครื่องมือ ปัญหาอุปสรรคในการใช้เครื่องมือเพื่อปรับปรุงเครื่องมืออีกครั้งเพื่อนำไปใช้จริง

3.3.1.3 วิธีการเก็บข้อมูล มีดังนี้

- 1) การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth Interview) ใช้สำหรับเก็บข้อมูลบริบทชุมชน เช่น การก่อตั้งหมู่บ้าน วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ นอกจากนี้ ใช้เก็บข้อมูลของครัวเรือนและข้อมูลอาชีพ ปฏิทินกิจกรรม
- 2) การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) ใช้สำหรับเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ข้อมูลโครงการพัฒนาในชุมชน ข้อมูลศักยภาพของชุมชน และข้อมูลอาชีพ รายรับ รายจ่ายในชุมชน
- 3) การใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) เพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลครัวเรือน รายรับ รายจ่าย สินทรัพย์ และหนี้สิน
- 4) การจัดเวที ใช้สำหรับเก็บข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ข้อมูลศักยภาพของชุมชน ข้อมูลสภาพปัญหาของชุมชน และข้อมูลความต้องการของชุมชน ในการพัฒนาอาชีพ การลดรายจ่าย การเพิ่มรายได้ และแก้ปัญหาหนี้สิน
- 5) การสังเกต ใช้เก็บข้อมูลระหว่างการดำเนินกิจกรรม และขณะเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน
- 6) การทำแผนที่ชุมชน ใช้ในการเก็บข้อมูลสภาพทางกายภาพของชุมชน ซึ่ง

ประกอบด้วย ลักษณะการตั้งบ้านเรือน ร้านค้า ทรัพยากรธรรมชาติ และสถานที่สำคัญต่างๆในชุมชน

7) การบันทึกภาพและเสียงด้วยเครื่องบันทึกแล้วนำมาถอดเป็นข้อความ

3.3.1.4 แหล่งข้อมูล ได้แก่

- 1) เอกสาร แนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ตำรา อินเทอร์เน็ต ใช้เป็นแนวทางในการจัดทำพัฒนาโจทย์วิจัย กรอบแนวคิดการวิจัย และการสร้างเครื่องมือ
- 2) ผู้รู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นผู้ให้ข้อมูลบริบทชุมชน วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ และข้อมูลการเปลี่ยนแปลงของชุมชน
- 3) ชาวบ้านในชุมชน เป็นผู้ให้ข้อมูลรายรับ รายจ่าย สิทธิทรัพย์ และหนี้สินของครัวเรือน
- 4) ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เป็นผู้ให้ข้อมูลบริบทชุมชน ปัญหาทั่วไปของชุมชน การเปลี่ยนแปลงของพื้นที่

3.3.1.5 การเก็บข้อมูลของทีมวิจัย

หลังจากอบรมเชิงปฏิบัติการการทำเครื่องมือและฝึกซ้อมการเก็บข้อมูลแล้ว ทีมวิจัยได้มีการแบ่งทีมออกเป็น 2 ลักษณะ คือ ทีมวิชาการและทีมชุมชน เนื่องจากมีปัญหาเรื่องเวลาว่างไม่ตรงกัน และเพื่อให้การทำงานสะดวกขึ้น โดยแบ่งการเก็บข้อมูลออกเป็น 4 ทีม ทีมที่ 1 ไปสัมภาษณ์ คือ ผู้เฒ่า ผู้แก่ และภูมิปัญญาเพื่อเก็บข้อมูลส่วนที่ 1 บริบทชุมชน ส่วนทีมที่ 2 เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามเก็บคุ่มที่ 1 และ 2 ส่วนทีมที่ 3 เก็บข้อมูลคุ่มที่ 3 และ 4 ทีมที่ 4 เก็บข้อมูลคุ่มที่ 5 6 และ 7 และหลังจากได้ข้อมูลมาแล้ว ทีมวิจัยได้นัดหมายกันเพื่อนำข้อมูลมาจัดหมวดหมู่ เรียบเรียง การประมวลผลข้อมูล และการนำเสนอข้อมูล

3.4 วิธีการดำเนินการวิจัย แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้

3.4.1 ระยะที่ 1 ระยะเตรียมการ ดำเนินการ ดังนี้

1.1 ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน และเก็บรวบรวมข้อมูลทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับสภาพหนี้สิน ค่าใช้จ่าย รายได้ การออม และสถานภาพทางเศรษฐกิจของชุมชนบ้านโนนเค็ง

1.2 พัฒนาโจทย์วิจัยร่วมกับชุมชนบ้านโนนเค็ง ซึ่งประกอบด้วย ผู้นำชุมชน แกนนำ และชาวบ้าน เพื่อจัดทำโครงการเสนอต่อ สกว.

1.3 จัดประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการ แก่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในบ้านโนนเค็งและหาอาสาสมัครเพื่อร่วมเป็นทีมวิจัย โดยการรับสมัครครอบครัวที่มีความต้องการบริหารจัดการหนี้สิน หลังจากนั้น ทีมวิจัยแบ่งบทบาทหน้าที่และวางแผนการทำงานร่วมกัน

1.4 ทีมวิจัยร่วมกันออกแบบเครื่องมือเพื่อใช้ในการเก็บข้อมูลภาพรวมเศรษฐกิจชุมชน รายได้ รายจ่าย หนี้สิน การออมและการลงทุน และข้อมูลเชิงลึกด้านพฤติกรรมของ

ชาวบ้านในการใช้จ่าย การหารายได้ การออม การกู้ยืม หนี้สิน และการลงทุน พร้อมแบ่งกลุ่มกันลงเก็บข้อมูล จากผู้ให้ข้อมูลที่ทีมวิจัยเป็นผู้คัดเลือกร่วมกัน ซึ่งข้อมูลที่จะเก็บประกอบด้วย

1.4.1 ข้อมูลสถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชน เช่น ค่าใช้จ่ายด้านต่างๆ รายได้ การออม การกู้ยืม หนี้สิน การลงทุน ข้อมูลศักยภาพชุมชน ซึ่งจะเป็นข้อมูลในระดับชุมชน โดยใช้แบบสอบถามด้วยการให้นักศึกษาและทีมวิจัยชุมชนซึ่งผ่านการอธิบายวิธีการเก็บข้อมูลจากทีมวิจัยที่เป็นนักวิชาการแล้วทำการเก็บข้อมูลปฐมภูมิ และทุติยภูมิ ประกอบกับการสัมภาษณ์ และการจัดสนทนากลุ่มย่อย

1.4.2 ข้อมูลเชิงพฤติกรรมของชาวบ้านในการใช้จ่าย การหารายได้ การออม การกู้ยืม และการลงทุน เพื่อให้ทราบว่าชาวบ้านใช้จ่ายอะไรบ้าง เป็นจำนวนเงินเท่าไร ชาวบ้านมีวิธีการหารายได้อย่างไร เป็นจำนวนเท่าไร มีการออมเท่าใด มีการกู้ยืมเงินจากแหล่งไหน เพื่อวัตถุประสงค์อะไร เป็นจำนวนเงินเท่าใด และมีวิธีการลงทุนกับเงินทุนที่กู้ยืมมาอย่างไร ซึ่งจะเป็นข้อมูลจากกลุ่มอาสาสมัครบริหารจัดการหนี้สิน โดยใช้แบบสอบถามด้วยการให้นักศึกษาและทีมวิจัยชุมชนเก็บข้อมูล และใช้วิธีการสัมภาษณ์เจาะลึกในระดับครัวเรือน เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์ปัญหา

1.4.3 ข้อมูลบริบทชุมชน เพื่อให้ทราบถึงบริบทของชุมชนและทุนเดิมของชุมชน โดยภาพรวม

1.5 จัดอบรมเชิงปฏิบัติการการเก็บข้อมูลแก่ทีมวิจัย และฝึกซ้อมการเก็บข้อมูลก่อนลงปฏิบัติการจริง โดย

1.5.1 อบรมการเก็บข้อมูลให้กับอาสาสมัครนักศึกษาและชาวบ้าน

1.5.2 แบ่งทีมวิจัยชุมชนออกเป็น 3 – 4 กลุ่ม และร่วมกันจัดเก็บข้อมูลโดยใช้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกที่ได้ร่วมกันออกแบบไว้

1.6 ทีมวิจัยร่วมกันเก็บรวบรวมข้อมูล จากแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก และการจัดสนทนากลุ่มย่อย แล้วนำมาช่วยกันนำมาเรียบเรียง จัดหมวดหมู่ เพื่อเตรียมนำมาวิเคราะห์ข้อมูล

1.7 วิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์เจาะลึก

1.8 นำข้อมูลมาวิเคราะห์และตรวจสอบร่วมกันในทีมวิจัย

1.9 จัดเวทีเพื่อคืนข้อมูลสู่ชุมชนให้ชาวบ้านเห็นภาพโดยรวมของชุมชนทั้งในอดีต ปัจจุบัน สิ่งเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ตลอดจนปัญหาและสาเหตุ แลกเปลี่ยนความรู้ แสดงความคิดเห็น ร่วมกันค้นหาสิ่งดีๆ ที่มีอยู่ในชุมชนบ้านโนนเค็ง และร่วมกันกำหนดทิศทางหาแนวทางในการแก้ไขปัญหา เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความเข้มแข็งร่วมกัน รวมทั้งหาครอบครัวอาสาสมัครบริหารจัดการหนี้สินในหมู่บ้านโนนเค็ง

3.4.2 ระยะที่ 2 ระยะปฏิบัติการ

2.1 จัดกิจกรรมเติมเต็มความรู้แก่ทีมวิจัยและชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาหนี้สินของชุมชน อาทิ เช่น

2.1.1 ศึกษางานนอกพื้นที่

- ศึกษางานในพื้นที่ชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการลดต้นทุน น้ำยาล้างจาน สบู่ แชมพู ปู่ย การผลิตปุ๋ย และยากำจัดศัตรูพืชชีวภาพ รวมทั้งของใช้ในชีวิตประจำวัน

- ศึกษางานชุมชนเข้มแข็ง บ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี เพื่อให้ชาวบ้านเห็นตัวอย่างชุมชนที่ประสบความสำเร็จ

2.1.2 ฝึกอบรมให้ความรู้กับชาวบ้านในประเด็นที่ยังขาดความรู้ อาทิเช่น

- การจัดทำบัญชีครัวเรือนเพื่อให้ชาวบ้านทราบว่าเรามีค่าใช้จ่ายอะไรบ้าง มีรายได้เข้ามาเท่าใด เหลือสำหรับการเก็บออมหรือไม่

- การเพิ่มรายได้ เช่น การอบรมการทำอาชีพเสริมให้ชาวบ้าน เช่น การปลูกเห็ด การแปรรูปอาหาร เพื่อให้ชาวบ้านได้รู้จักอาชีพอื่นๆ ที่น่าสนใจ เพิ่มมูลค่าสินค้า และสามารถเพิ่มรายได้ให้ครัวเรือนได้

- หลักการออมทรัพย์และการลงทุน เพื่อให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการออมเงินที่ทำได้และเลือกวิธีการออม และลงทุนทางการเงินอย่างมีประสิทธิภาพ

2.2 จัดเวทีหาอาสาสมัครกลุ่มครอบครัวบริหารจัดการหนี้สิน

2.3 นำแผนปฏิบัติการที่ร่วมกันกำหนดไว้สู่การปฏิบัติการในพื้นที่จริง โดยการทดลองปฏิบัติจริงครั้งที่ 1

2.4 ประชุมกลุ่มรวมเพื่อสรุปผลการปฏิบัติงานและปรับปรุงแก้ไข

2.5 นำแผนปฏิบัติการและกิจกรรมที่ปรับปรุงแก้ไขแล้วเพื่อทดลองปฏิบัติการครั้งที่ 2

2.6 ประชุมสรุปผลการปฏิบัติการกลุ่มครอบครัวอาสาสมัครบริหารจัดการหนี้สินครั้งที่ 2

3.4.3 ระยะที่ 3 สรุปและประเมินผล

3.1 จัดเวทีสรุปและประเมินผลการดำเนินงานวิจัย

3.2 เขียนรายงานฉบับสมบูรณ์

3.5 วิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์เจาะลึก ใช้วิธีดังต่อไปนี้

3.5.1 ข้อมูลเชิงปริมาณ ใช้วิธีหาค่าร้อยละ

3.5.2 ข้อมูลเชิงคุณภาพ ใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

บทที่ 4

ผลการวิจัย

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลที่ได้จากแบบสอบถามสมาชิกชุมชน การสัมภาษณ์เจาะลึกผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญทั้งผู้นำที่เป็นทางการและผู้นำที่ไม่เป็นทางการ ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องและมีบทบาทสำคัญในชุมชน รวมทั้งการศึกษาจากเอกสารต่างๆ สามารถนำเสนอผลการศึกษาวิจัยได้ดังนี้

4.1. บริบทชุมชนบ้านโนนเค็ง

4.1.1 ประวัติของหมู่บ้านโนนเค็ง

บ้านโนนเค็งก่อตั้งเมื่อประมาณปี พ.ศ. 2400 โดยมีครอบครัวนายคุณ กับครอบครัวญาติมิตร รวมกัน 11 ครอบครัว ได้อพยพมาจากหมู่บ้านคำขวาง เพื่อหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเดิม จนกระทั่งมาถึงบริเวณทุ่งหญ้า ซึ่งมีหนองน้ำ และป่าไม้เค็ง (*Iron wood - Dialium cochinchinense* Pierre) ที่อุดมสมบูรณ์ จึงได้ตัดสินใจตั้งบ้านเรือนขึ้น และแยกกันอยู่เป็น 4 คุ่ม คือ คุ่มที่ 1 คุ่มหนองเค็ง มี 4 ครอบครัว คุ่มที่ 2 คุ่มหนองหว่า มี 3 ครอบครัว คุ่มที่ 3 คุ่มหนองเปือย มี 2 ครอบครัว และคุ่มที่ 4 คุ่มหนองไผ่ มี 2 ครอบครัว จากนั้นจึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโนนเค็ง” ตามชื่อของต้นเค็งที่มีอยู่จำนวนมากในพื้นที่นั้น ในปัจจุบันจำนวนครัวเรือนมีมากขึ้นจึงได้แบ่งคุ่มต่างๆ ออกเป็น 6 คุ่ม เพื่อสะดวกในการบริหารจัดการ ประกอบด้วย 1 คุ่มพลังสามัคคี 2 คุ่มอยู่ดีมีสุข 3 คุ่มร่วมคิดแก้ไข 4 คุ่มร่วมใจพัฒนา 5 ประชาสุขสันต์และ 6 คุ่มยึดมั่นประเพณี ชาวชุมชนก็อยู่กันอย่างมีความสุข อีกทั้งมีจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นทุกปี และในปี พ.ศ. 2553 โนนเค็งได้ถูกยกระดับให้อยู่ในเขตเทศบาลตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี ตามพระราชบัญญัติการปกครองท้องถิ่น พ.ศ.2550

4.1.2 ข้อมูลพื้นฐานบ้านโนนเค็ง

1. ที่ตั้งและอาณาเขตติดต่อ

บ้านโนนเค็งตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี อยู่ห่างจากตัวอำเภอวารินชำราบไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ระหว่างเส้นทางไปอำเภอพิบูลมังสาหารกับอำเภอเดชอุดม ประมาณ 13 กิโลเมตร และมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ จดกับ บ้านแต่ และบ้านคำขวาง ต.คำขวาง

ทิศใต้ จดกับ บ้านแฮ ต.คำขวาง และบ้านนาตง ต.โพธิ์ใหญ่

ทิศตะวันออก จดกับ เขตพื้นที่ทหารมณฑลทหารบก 22 (เขตสนามยิงปืนทุ่งหนองหญ้าม้า)

ทิศตะวันตก จดกับ บ้านคำขวาง ต.คำขวาง

2. ลักษณะภูมิประเทศ

บ้านโนนเค็ง เป็นพื้นที่ราบลุ่ม ส่วนใหญ่เป็นดินทราย มีต้นไม้ที่ลักษณะป่าเต็งรัง มี 3 ฤดูกาล คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว

3. จำนวนประชากร

- จำนวนครัวเรือน 149 ครัวเรือน
- จำนวนประชากรทั้งสิ้น 583 คน จำแนกเป็น ประชากรชาย จำนวน 314 คน และ ประชากรหญิง จำนวน 269 คน

4. สภาพทั่วไปของหมู่บ้าน

- พื้นที่อยู่อาศัย 1,753 ไร่
- พื้นที่ทำนา 1,368 ไร่
- พื้นที่ทำไร่ 115 ไร่
- พื้นที่ทำสวน 300 ไร่
- พื้นที่ป่าชุมชน มี 4 แห่ง ประกอบด้วย
 - 1) ดอนปู่ตา 1 (ด้านทิศใต้) จำนวน 30 ไร่
 - 2) ดอนปู่ตา 2 (ด้านทิศตะวันตกหมู่บ้าน) จำนวน 10 ไร่
 - 3) ป่าช้าเด็ก จำนวน 5 ไร่
 - 4) ป่าช้าผู้ใหญ่ จำนวน 20 ไร่
- แหล่งน้ำสาธารณะมี 4 แห่ง ประกอบด้วย 1) หนองสิม จำนวน 2 ไร่ 2) หนองกลาง จำนวน 40 ไร่ 3) หนองขอนดอก จำนวน 2 ไร่ และ 4) หนองไฮ จำนวน 2 ไร่
- โรงเรียน 1 แห่ง คือโรงเรียนบ้านคำขวาง เปิดสอนตั้งแต่ประถมถึงมัธยมต้น
- วัด 1 แห่ง คือ วัดบ้านหนองเค็ง มีพื้นที่ 8 ไร่ มี พระภิกษุ 3 รูป
- หอกระจายข่าว 1 แห่ง
- ประปาหมู่บ้าน 2 แห่ง

4.1.3 ข้อมูลด้านการบริหาร

การพัฒนาหมู่บ้านได้พัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง ภายใต้การบริหารของผู้นำซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านหลายคน ประกอบด้วย

1. นายคุณ ดวงดี	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2400 - 2460
2. นายบุญ ดวงดี	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2460 - 2472
3. นายอ่อน ทองคำพิมพ์	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2472 - 2485
4. นายสีดา ศรีสรรค์	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2485 - 2500
5. นายยศ ศรีสรรค์	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2500 - 2504
6. นายคำตา คุณสมบัติ	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2504 - 2528
7. นายสอน ปะทะมา	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2528 - 2532
8. นายแปลง ทองคำพิมพ์	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2532 - 2548
9. นายบุญลุด อุทัยกร	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2548 - 2553
10. นายณรงค์ชัย ปะทะมา	ดำรงตำแหน่งระหว่างปี พ.ศ. 2553 – ปัจจุบัน

สำหรับการจัดการบริหารชุมชน บ้านโนนเค็งอยู่ในเขตพื้นที่การหางานของเทศบาลตำบลคำขวาง ซึ่งได้ยกฐานะจากองค์การบริหารส่วนตำบลเป็นเทศบาลตำบลเมื่อปี 2554 โดยแบ่งการบริหารออกเป็น 2 ส่วน คือฝ่ายปกครอง และฝ่ายบริหาร ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ประกอบด้วย

1. ฝ่ายปกครอง โดยมีนายณรงค์ชัย ปะทะมา เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีนายโชคทวี ผ่องใส และนายบุญมา วิทชาติ เป็นผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และนายชาติ ประทุมย์ เป็นกำนันประจำตำบล ในด้านการปกครองได้มีการแบ่งการบริหารในรูปแบบของคณะกรรมการหมู่บ้าน ประกอบด้วย

1	นายบุญดี อิงมัน	ประธานกรรมการ
2	นายโชคทวี ผ่องใส	รองประธานกรรมการ
3	นายทองดี มะณีรัตน์	กรรมการ
4	นายไพโรจน์ คุณสมบัติ	กรรมการ
5	นายสมพงษ์ แสงพันธ์	กรรมการ
6	นายประสิทธิ์ จันท์พวง	กรรมการ
7	นายอนุรักษ์ ผิวทอง	กรรมการ
8	นายบุญมา วิทชาติ	กรรมการ
9	นายรวมพล มะลิ	กรรมการ
10	นายดา ไยอุ่น	กรรมการ
11	นายคำภา เชื้อแก้ว	กรรมการ
12	นางอนิตา โสภาสินธุ	กรรมการ
13	นางอรุณ ทองคำพิมพ์	กรรมการ
14	นายกำพล มะณีรัตน์	กรรมการ
15	นายสมจิตร ปัดนา	กรรมการ
16	นายนำแดง ด้วงคำสี	กรรมการ
16	นายเอี้ยง อุดหนุน	กรรมการ
18	นายคำผอง โทถม	กรรมการ
19	นางละอองสี กิต่วน	กรรมการ
20	นางสมร ม่านทอง	กรรมการ
21	นายทะนงศักดิ์ ปะทะมา	กรรมการ
22	นายวสันต์ เจริมรัตน์	กรรมการ
23	นายวาสนา สีสันต์	กรรมการ
24	นายคำภา ด้วงคำสี	กรรมการ
25	นายตั้ง สมภักดี	กรรมการ
26	นายเวียงชัย คุณสมบัติ	กรรมการ
27	นายลำไผ่ ภูมิธา	กรรมการ

28 นายทวี รอนใหม่

กรรมการและเลขานุการ

29 นายกุศล ไชยมี

กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

นอกจากนั้นยังพบว่าชุมชนได้มีการแบ่งพื้นที่ของชุมชนออกเป็นกลุ่ม เพื่อสะดวกในการทำงานเพื่อส่วนรวม เช่น การพัฒนา การเรียกเก็บเงินในกิจกรรมต่างๆ การไปทำบุญที่วัด (การถวายอาหารเพล) หรือกิจอื่นของชุมชน โดยได้แบ่งออกเป็น 6 กลุ่ม ประกอบด้วย

กลุ่มที่ 1 กลุ่มพลังสามัคคี รายชื่อหัวหน้ากลุ่ม นายบุตดี อิงมัน

กลุ่มที่ 2 กลุ่มอยู่ดีมีสุข รายชื่อหัวหน้ากลุ่ม นายขุน ปัสสุวรรณ

กลุ่มที่ 3 กลุ่มรวมคิดแก้ไข รายชื่อหัวหน้ากลุ่มนายอนุรักษ์ ผิวทอง

กลุ่มที่ 4 กลุ่มร่วมใจพัฒนา รายชื่อหัวหน้ากลุ่มนางละอองสี กิด้วน

กลุ่มที่ 5 ประชาสุขสันต์ รายชื่อหัวหน้ากลุ่มนางสมร ม่านทอง

กลุ่มที่ 6 ยึดมั่นประเพณี รายชื่อหัวหน้ากลุ่มนายคำผอง โทถม

2. ด้านการบริหาร เทศบาลตำบลคำขวางได้แบ่งพื้นที่การบริหารออกเป็น 2 เขต แต่ละเขตมีสมาชิกสภาเทศบาล 6 คน คือ เขตที่ 1 ประกอบด้วย 1) นายบัวกัน คุณสมบัติ 2) นายสมาน พรหมบุตร 3) นายสุพล บรรพบุตร 4) นายมนัส มะลีจันทร์ 5) นางจรรุวรรณ พิลาสันต์ และ 6) นายสมพงศ์ แสงวงพันธ์ และนาย เขต 2 ประกอบด้วย 1) นายวิชัย ปรีดา 2) นายสมคิด สิงสารี 3) นายคำภา สิงขารี 4) นายคำมี ชินนะลี 5) นายพงษ์สิทธิ์ สีหะนันท์ และ 6) นายอดิศักดิ์ ทองไทย ปัจจุบันมีนายเพิ่มวิทย์ ประทุมพันธ์ เป็นนายกเทศมนตรี

1. บุญเข้ากรรม

เป็นพิธีกรรมทางศาสนา ซึ่งพระจะทำการปลงอาบัติ เป็นเวลา 15 วัน ในช่วงนี้พระจะไม่ออกบิณฑบาต และชาวบ้านจะได้นำอาหารไปถวายที่วัด เมื่อก่อนจะมีชาวบ้านให้ความสนใจเข้าร่วมทำพิธีกรรมนี้ค่อนข้างมาก แต่ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนไป การเข้าร่วมของคนในหมู่บ้านจึงมีน้อยลง

2. บุญคูณลาน

เมื่อก่อนมี ปัจจุบันไม่มีแล้ว หลังฤดูกาลเก็บเกี่ยวชาวบ้านต่างกรีบขาย จึงไม่มีการทำแล้วในปัจจุบัน

3. บุญข้าวจี

วัตถุประสงค์เพื่อให้ชาวบ้านได้มาพบปะสังสรรค์กัน พุดคุยกัน ปัจจุบันสังคมเปลี่ยนไป จึงไม่มีแล้ว

4. บุญมาฆะบูชา

เพื่อให้คนไปทำบุญที่วัด ปัจจุบันยังดำเนินกิจกรรมอยู่ ชาวบ้านให้ความสำคัญ

5. บุญผะเหวด หรือบุญมหาชาติ

ทางวัดจะมีการบอกกล่าวไปยังวัดต่าง ๆ เพื่อให้พระมาร่วมงาน มีการแห่กันหลอน มีการบริจาคทาน นับเป็นการทำบุญใหญ่ของชาวบ้านจะมีการเตรียมงานล่วงหน้า 2-3 วัน มีการตกแต่งผ้าผะเหวดเชิญพระเชิญพระอุปคุต มาปกปักรักษา มีการสืบทอดให้รุ่นลูกหลานได้รับรู้ มีการเทศสอนชาวบ้าน มีการถวายปัจจัยให้กับพระ ซึ่งในอดีตจะมีชาวบ้านมาทำบุญแล้วนอนค้างที่วัด แต่ปัจจุบันความเจริญ การเดินทางสะดวกสบายจึงไม่มีการนอนพักค้างคืนที่วัด และพระจะเทศน์ในช่วง ตี 1-2

6. บุญสงกรานต์

มีพิธีเอาพระลงและสงน้ำ ประมาณ 15 วัน มีการตบปะทาย ก่อเจดีย์ทรายเพื่อสร้างความมั่นใจให้กับคนในชุมชน มีการรดน้ำดำหัวขอพรจากผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน ซึ่งในกิจกรรมช่วงเช้าจะทำบุญตักบาตร สวดอนิจจาให้ผู้ล่วงลับไปแล้ว สงน้ำกระตูกจากนั้นจะเอาพระขึ้นในวันเนา มีการแห่ดอกไม้เข้าวัด ตบปะทาย 5 จุรอบหมู่บ้านตามหลักหมู่บ้าน จากการดำเนินกิจกรรมพบว่าคนในชุมชน ทั้งเด็ก และผู้ใหญ่ให้ความร่วมมือดี

7. บุญบั้งไฟ และบุญเลี้ยงปู่ตา

จากแนวทางของประเพณีนี้ก็เพื่อที่จะแจ้งบอกกล่าวพระอินทร์ และเทวดาก่อนการทำการทำนาเพื่อขอฟ้าขอฝน ให้น้ำทำอุดมสมบูรณ์ ในอดีตบั้งไฟจะทำกันเองแต่ปัจจุบันซื้อมาจากบ้านคำลือชา เนื่องจากสะดวกดี ไม่เสียเวลา และส่วนใหญ่จะทำในวันเลี้ยงปู่ตา ชาวบ้านจะจัดพร้อมกัน โดยชาวบ้านนำของไปถวายซึ่งจะมีเฒ่าจ้ำ (ผู้นำทางพิธีกรรม) เป็นผู้นำในการดำเนินกิจกรรม ทุกครัวเรือนจะมีส่วนร่วม ในประเพณีนี้ถ้าหากคนที่เข้ามาอยู่ในชุมชนใหม่จะต้องแจ้งให้เฒ่าจ้ำทราบ เพื่อจะได้บอกกล่าวกับปู่ตาเพื่อความเป็นสิริมงคลในชีวิต และหากผู้ใดได้กระทำความผิดก็ต้องแจ้งให้ปู่ตาทราบเช่นกัน จากการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาพบว่าชุมชนยังให้

ความสำคัญกับกิจกรรมนี้ และหากมีสิ่งของสูญหายก็จะมีผลเสียหายและหากผู้ใดกระทำความผิดก็จะต้องมาขอขมาที่ศาลปู่ตาเพื่อจะได้มีความสุขในการดำเนินชีวิต

8. บุญเบิกบ้านหรือบุญข้าชะ

คือการทำบุญกลางบ้าน เพื่อให้เกิดความร่มเย็น เป็นสุข ให้กับคนในหมู่บ้าน จัดความข้าวไร่ออกจากหมู่บ้าน จากการดำเนินการที่ผ่านมาพบว่ามี การสวดมนต์เย็น 3 ค่ำติดต่อกัน (สวดมงคล) มีการใช้ทราย และหินกรวดเล็กๆ ในพิธีกรรมตอนที่สวด เหมือนการทำน้ำมนต์ มีการโยนสายสิญจน์ไปทั่วครัวเรือน สำหรับในตอนเช้าของวันที่ 4 จะทำบุญเลี้ยงพระ แล้วเอาหินกรวด ทรายไปโรย หว่านตามบ้านเพื่อขจัดสิ่งชั่วร้ายออกจากบ้านเรือน

9. บุญเข้าพรรษา

เป็นช่วงฤดูการทำนา จะมีพระจำพรรษาอยู่ที่วัด 3 รูป ชาวบ้านจะมาทำบุญแต่ไม่นอนที่วัด เนื่องจากวัดอยู่ติดกับบ้าน การเดินทางสะดวกสบาย อีกทั้งไม่มีคนเฝ้าบ้าน กลัวทรัพย์สินหาย ปกติพระจะสวดมนต์ และเทศน์ในตอนเย็นก่อน 6 โมงเย็น เมื่อสวดมนต์เสร็จชาวบ้านก็กลับเข้าไปนอนที่บ้าน

10. บุญข้าวประดับดิน

จะทำในวันแรม 14 ค่ำ เดือน 9 ของทุกปี มีการทำบุญสังฆทาน กินเผือก กินมัน เดิมชาวบ้านจะไปขุดเอง แต่ทุกวันนี้จะไปซื้อหาที่ตลาด และจะไปนิมนต์พระจากวัดต่างๆ มาร่วมงาน คนในหมู่บ้านจะให้ความร่วมมือดี แต่บ้านอื่นจะมาน้อย

11. บุญข้าวสาก

จะทำในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 และมีการทำสังฆทานที่วัด

12. บุญออกพรรษา

จัดในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 ของทุกปี ชาวบ้านให้ความร่วมมือดีทุกครัวเรือน

13. บุญกฐิน

ทำหลังจากออกพรรษา จะเริ่มจากแรม 1 ค่ำ เดือน 11 จนกระทั่งก่อนหมดเดือน 12 จะเลือกวันที่สะดวก ซึ่งจะมี 2 แบบ คือ กฐินส่วนตัว ชาวบ้านจะมีส่วนร่วมน้อย (30%) หากเป็นกฐินรวมจะมีชาวบ้านมาร่วมมากทุกครัวเรือน

14. ลอยกระทง

ทำในเดือน 12 ยังมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยชาวบ้านจะไปลอยที่หนองสิม หนองกลาง หนองโสก และที่ม.อุบลฯ

กล่าวโดยสรุป ในการศึกษาประเพณีวัฒนธรรม ถือเป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งในการวิจัย ที่ผู้วิจัยต้องการชี้ให้เห็นถึงกิจกรรมที่เกิดขึ้นในชุมชน อันจะเป็นตัวเริ่มต้นของรายจ่าย ซึ่งทุกครัวเรือนมีการจ่ายและจ่ายด้วยความเต็มใจเนื่องจากสมาชิกเชื่อว่าการทำบุญหรือการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามเอาไว้ถือเป็นหน้าที่ของชาวชุมชนทุกคน เพื่อสืบทอดให้ลูกหลานได้เป็นแนวปฏิบัติต่อไป การที่จะดำรงอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุขใช้ว่าจะทำมาหากินอย่างเดียว ชุมชนจะต้องมีประเพณีและวัฒนธรรมร่วมกัน เพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคน

ในชุมชน เพื่อจะได้มาทำกิจกรรมร่วมกัน และจากการเข้าร่วมกิจกรรม และประเพณีของชุมชนของทีมวิจัย ได้พบว่าชุมชนโนนเค็งได้มีกิจกรรมและประเพณีอีสานที่ค่อนข้างจะอนุรักษ์และถ่ายทอดสู่ลูกหลานได้ดี จึงนับได้ว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง หากแต่ในบางประเพณียังมีกิจกรรมของรายจ่ายที่จัดว่าเป็นรายจ่ายที่ฟุ่มเฟือยเป็นรายจ่ายที่เป็นอบายมุข ดังนั้นหากได้สร้างตระหนักรู้ให้เกิดขึ้นกับชาวชุมชนจึงนับว่าจะเป็นการสร้างคุณค่าของประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามให้สืบทอดต่อไป

4.2 การวิเคราะห์ชุมชน

ในกระบวนการวิจัยรูปแบบการจัดการหนี้สินของชุมชนโนนเค็ง เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการที่ผู้วิจัยได้ให้ความสำคัญกับชุมชนเป็นอย่างมากในการดำเนินกิจกรรม ทั้งกระบวนการคิด วิเคราะห์ การออกแบบ ตลอดจนทั้งกิจกรรมที่ต้องดำเนินการ เพื่อสร้างและเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เป็นนักวิจัยอย่างแท้จริง อันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของตนเองได้อย่างยั่งยืน โดยทีมวิจัยจะเป็นฝ่ายหนุนเสริมทางด้านวิชาการ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ สนับสนุนงบประมาณในการเรียนรู้ การถอดบทเรียน และการวิเคราะห์ข้อมูลอันจะนำไปสู่การขยายผลต่อไป ดังนั้น ในการที่จะได้ข้อมูลมาซึ่งการขยายผลและเผยแพร่ ทีมวิจัยจึงได้ใช้เครื่องมือที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นแบบสอบถาม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกต ซึ่งในการเก็บรวบรวมข้อมูลมีทั้งนักวิจัยชุมชนเป็นผู้เก็บ ทีมวิจัย และนักศึกษาที่เป็นผู้ช่วยวิจัยเก็บข้อมูล จากนั้นจึงนำไปสู่การรายงานผลต่อไป

4.2.1 ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มศึกษา

ในการทำวิจัยชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่นักวิจัยจะต้องมีข้อมูลพื้นฐานในระดับบุคคลและสมาชิกของชุมชน นอกเหนือจากบริบทโดยรอบของชุมชนแล้ว เพื่อจะได้นำมาเป็นฐานคิดที่จะเชื่อมโยงในการวางแผนการทำงานต่อไป โดยเฉพาะข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำไปสู่การตอบโจทย์วิจัย และจากข้อมูลในด้านของการประกอบอาชีพพบว่า อาชีพเกษตรกรรมนับเป็นพื้นฐานของคนในชุมชน ซึ่งมีทั้งการปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล พืชสมุนไพร และเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่พื้นเมือง เป็ด หมู ควาย เป็นต้น นับเป็นความหลากหลายและความถนัดของแต่ละบุคคล และเมื่อพิจารณาถึงอาชีพหลักของสมาชิกของชุมชน พบว่า กว่าร้อยละ 68 ประกอบอาชีพการทำนาเป็นหลัก (101 ครัวเรือน) นอกจากนั้นจะมีอาชีพรองและเสริมคือรับจ้างทั่วไป คิดเป็นร้อยละ 32 ของจำนวนครัวเรือน (48 ครัวเรือน) และเมื่อวิเคราะห์อาชีพและรายได้ของชุมชนพบว่า สมาชิกชุมชนจะมีรายได้จากนอกภาคการเกษตรสูงกว่าในภาคเกษตรถึง 3.5 เท่า หรือคิดเป็นรายได้ในภาคการเกษตร เท่ากับ 29,925.84 บาท/ครัวเรือน และนอกภาคเกษตร เท่ากับ 111,636.24 บาท/ครัวเรือน

อย่างไรก็ตาม เพื่อให้เห็นบริบทของสมาชิกและชุมชนมากขึ้น ทีมวิจัยได้วิเคราะห์ผลการศึกษาจากแบบสอบถามที่เก็บโดยทีมวิจัยและผู้ช่วยนักวิจัย จากสมาชิกชุมชน จำนวน 56 คนครัวเรือน เพื่อให้เห็นถึงข้อมูลส่วนบุคคลและสภาพปัญหาในการดำเนินชีวิต ดังตารางที่ 4.3 ตารางที่ 4.3 ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม

ปัจจัยส่วนบุคคล	จำนวน	ร้อยละ
เพศ		
ชาย	28	50.0
หญิง	26	46.4
ไม่ตอบ	2	3.6
อายุ		
น้อยกว่า 31 ปี	4	7.1
31 – 34 ปี	3	5.4
35 – 40 ปี	6	10.7
41 – 45 ปี	8	14.3
46 – 50 ปี	9	16.1
51 – 55 ปี	12	21.4
56 – 60 ปี	5	8.9
61 – 65 ปี	3	5.4
66 – 80 ปี	6	10.7
ระดับการศึกษา		
ประถมศึกษา	39	69.6
มัธยมศึกษาตอนต้น	8	14.3
มัธยมศึกษาตอนปลาย	3	5.4
ปวช.	1	1.8
ปวส.	3	5.4
ไม่ตอบ	2	3.6

จากตาราง 4.3 พบว่าผู้แทนครัวเรือนที่ตอบแบบสอบถาม เป็นเพศชายมากที่สุด จำนวน 28 ราย คิดเป็นร้อยละ 50 และเพศหญิงจำนวน 26 ราย คิดเป็นร้อยละ 46.4 ส่วนใหญ่มีอายุอยู่ระหว่าง 51 – 55 ปี จำนวน 12 ราย คิดเป็นร้อยละ 21.4 รองลงมา มีอายุอยู่ระหว่าง 46 – 50 ปี จำนวน 9 ราย คิดเป็นร้อยละ 16.1 ถัดมา มีอายุอยู่ระหว่าง 41 – 45 ปี จำนวน 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.3 ผู้ตอบแบบสอบถามส่วนใหญ่มีระดับการศึกษาในระดับประถมศึกษา

จำนวน 39 ราย คิดเป็นร้อยละ 69.6 รองลงมา มีระดับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 8 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.3 ถัดมา มีระดับการศึกษาในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย และ ปวส. มีจำนวนเท่ากันคือ 3 ราย คิดเป็นร้อยละ 5.4

4.2.2 อาชีพของชุมชน

ชุมชนบ้านโนนเค็งเป็นชุมชนชนบทที่อยู่ไม่ไกลจากตัวเมืองอุบลราชธานีและอำเภอรือเสาะไม่มากนัก แต่มีความเป็นชนบทค่อนข้างสูง ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากที่อยู่อาศัยและที่ดินทำกินส่วนใหญ่อยู่ในเขตพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม ใกล้กับเขตทหารและยังไม่มีเอกสารสิทธิ์ ดังนั้นการพัฒนาในด้านปัจจัยโครงสร้างพื้นฐานจากหน่วยงานภาครัฐจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ถนนหนทางและไฟฟ้ายังไม่ค่อยทั่วถึง วิธีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชนยังดำเนินกิจกรรมด้วยความเรียบง่าย อยู่กันอย่างเป็นพี่เป็นน้อง การแข่งขันกันในชุมชนไม่สูงนัก นับเป็นชุมชนที่ยังมีความเป็นวัฒนธรรมอีสานค่อนข้างสูงกว่าชุมชนอื่นๆ โดยรอบ

การประกอบอาชีพของคนในชุมชนโนนเค็งส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีทั้งการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ และรับจ้างทั่วไป ในด้านการปลูกพืชพบว่า สมาชิกส่วนใหญ่คิดเป็นร้อยละประมาณ 70 ประกอบอาชีพการทำนา ปลูกข้าวเหนียวพันธุ์ กข. 6 และข้าวเจ้าพันธุ์หอมดอกมะลิ 105 และพันธุ์ กข.15 เป็นหลัก ส่วนใหญ่จะเก็บไว้สำหรับการบริโภคในครอบครัว และขายบ้าง ส่วนการปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ผล และยางพารา ซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจตัวใหม่ของชุมชน ปัจจุบันชุมชนมีการตื่นตัวในการปลูกค่อนข้างมาก เนื่องจากการเจริญเติบโตค่อนข้างดี อีกทั้งมีตลาดรับซื้อผลผลิตที่แน่นอน สำหรับในด้านปศุสัตว์ พบว่า มีการเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลาย เช่น การเลี้ยงไก่พื้นเมือง เนื่องจากสภาพพื้นที่ของหมู่บ้านยังมีความอุดมสมบูรณ์ด้านทรัพยากรป่าไม้ค่อนข้างมาก อีกทั้งชุมชนมีบ้านที่อยู่กันอย่างกระจัดกระจายไม่แออัดจึงมีความเหมาะสมต่อการเลี้ยงไก่พื้นบ้าน และเปิดเป็นอย่างมาก จึงทำให้มีการเลี้ยงเกือบทุกหลังคาเรือน ทั้งนี้เพื่อการบริโภคเป็นหลัก แต่ก็มียูบ่างที่จำหน่ายเป็นไก่เนื้อป้อนตลาด เพื่อสร้างรายได้ให้กับตนและครอบครัว นอกจากนี้ยังพบว่าในหมู่บ้านมีการเลี้ยงไก่กระทง (Boiler) ซึ่งเป็นการเลี้ยงแบบมีพันธสัญญา (Contract Faming) จำนวน 1 ฟาร์ม คือ คุณโชคทวี ผ่องใส ซึ่งก็สามารถยืนหยัดอยู่ได้ภายใต้วิกฤตการณ์ด้านเศรษฐกิจมาหลายรอบ ตั้งแต่ปี 2539 เป็นต้นมา จนกระทั่งสามารถมีวิถีชีวิตที่ดีขึ้นตามลำดับ

ในด้านปศุสัตว์นั้น นอกจากจะเลี้ยงเปิดและไก่แล้ว สมาชิกชุมชนยังได้มีการเลี้ยงปลาดุกในบ่อพลาสติกที่มีขนาดของบ่อกว้าง x ยาว ประมาณ 2 x 3 เมตร บริเวณพื้นที่ว่างรอบๆ บ้าน ส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงในโครงการหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียงตามโครงการของกระทรวงมหาดไทย ซึ่งก็นำมาเป็นอาหารภายในครัวเรือนเป็นหลัก ส่วนใหญ่ที่ไม่ขายเนื่องจากวัฒนธรรมการบริโภคปลาดุกเลี้ยงของคนในชุมชนไม่เป็นที่นิยมมากนัก จึงไม่สามารถนำไปขายได้ มีการเลี้ยงหมูจืด นอกจากนั้นยังพบว่าหมู่บ้านนี้มีควาย (กระบือ) เป็นจำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสมาชิกชุมชนมีโรงงานการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ที่มีต้นทุนต่ำชั้นเยี่ยมอยู่ในชุมชน อีกทั้งยัง

เป็นเสมือนธนาคารเงินฝากเคลื่อนที่ซึ่งจะถอนเมื่อไหร่ก็ได้ การเลี้ยงส่วนใหญ่เป็นการเลี้ยงแบบปล่อยตามที่สาธารณะและที่นาของตนเองในช่วงหลังฤดูกาลเก็บเกี่ยว สำหรับในช่วงฤดูฝนจะนำไปเลี้ยงบริเวณทุ่งหนองหญ้าซึ่งเป็นเขตของทหาร ในด้านการปรับปรุงพันธุ์นั้นชาวบ้านจะไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ดังจะเห็นได้จากลักษณะของตัวควายจะไม่ค่อยโตมากนัก เนื่องจากไม่ได้มีการเปลี่ยนพ่อพันธุ์ที่มาจากที่อื่น ซึ่งส่วนใหญ่จะคัดเอาตัวผู้ที่เกิดจากภายในฝูงซึ่งมีลักษณะเลือดชิด และไม่ค่อยแข็งแรงเท่าที่ควร

อย่างไรก็ตาม ในการประกอบอาชีพของสมาชิกบ้านโนนเค็งดังที่กล่าวไปแล้วนั้น ยังพบว่ายังมีอาชีพอื่นอีกที่น่าสนใจ ซึ่งทีมวิจัยได้ลงพื้นที่เพื่อวิเคราะห์ร่วมกับนักวิจัยชุมชน เพื่อจะให้เห็นกิจกรรมที่หลากหลายยิ่งขึ้นอันจะนำไปสู่การวิเคราะห์รายได้และรายจ่ายของสมาชิกดังนี้

4.2.2.1 การปลูกไผ่ ไผ่ไผ่จัดเป็นไม้เอนกประสงค์ที่ชุมชนปลูกโดยทั่วไป ไผ่ไผ่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้หลายอย่าง เช่น ใช้ในการจักสานตะกร้า ไซ หวด สุ่ม ฯลฯ การทำรั้ว การทำโรงเรือนสัตว์ การนำหน่อไผ่มาเป็นอาหาร หรือการนำไผ่ไผ่ล่อมาทำข้าวหลาม สำหรับไผ่ไผ่ที่ปลูกในชุมชนมีค่อนข้างหลากหลายพันธุ์ เช่น ไผ่ใหญ่ หรือไผ่สีสุก ไผ่บง ไผ่ตง ไผ่สร้าง ไผ่พร ไผ่รวก และไผ่เลี้ยง เป็นต้น

สำหรับการปลูกเป็นอาชีพ พบว่า มีสมาชิกชุมชนจำนวน 2 รายที่ปลูกไผ่เป็นอาชีพ และจากการสนทนากับพ่อสมประสงค์ สุวรรณภูม หนึ่งในสมาชิกที่ปลูกไผ่ ได้เล่าให้ฟังว่า “....ในอดีตตนไม่มีความรู้เรื่องการปลูกไผ่เลย เพียงแต่อาศัยความรู้จากการดูแลต้นไม้ชนิดอื่นๆ พอเลิกจากการเลี้ยงวัวนม จึงหันมาสนใจเรื่องปลูกไผ่ไผ่ ซึ่งคิดว่าคงไม่ใช่เรื่องที่ยากนัก สำหรับการปลูกและวิธีการดูแลรักษา คงจะไม่ต้องไปหาอาหารมาให้กินเหมือนเลี้ยงโคนม...” อีกทั้งเราเห็นคุณค่าประโยชน์ที่จะกลับมาสู่ชุมชน เช่น นำไปปรุงเป็นอาหารต่างๆ

ไผ่ไผ่ที่ปลูกไว้เป็นไผ่เลี้ยงหวานสีทอง ประมาณ 8 ไร่ ไผ่พันธุ์นี้ชอบความชื้นสูง ดันสูง อีกทั้งต้องการแสงอาทิตย์มาก ไม่ชอบน้ำขัง เพราะถ้าน้ำขังตาของหน่อไผ่จะเน่าตายได้

■ วิธีการปลูก

- ขุดหลุมให้ลึกประมาณ 50 เซนติเมตร
- นำพันธุ์หน่อไผ่ที่เตรียมไว้ ใส่หลุม
- กลบดิน พร้อมเอาหญ้าคลุม(หญ้าแห้ง) รดน้ำให้เรียบร้อย

■ วิธีการดูแลรักษา

- ใส่ปุ๋ยคุณภาพดี(ใส่ปุ๋ยชีวภาพ)ไม่ใช่เคมี

การใส่ปุ๋ยที่ดีมีคุณภาพ 3-4 เดือนก็ได้หน่อไผ่มาประกอบอาหารแต่ถ้าปุ๋ยไม่มีคุณภาพ ระยะเวลาที่จะได้หน่อไผ่หรือไผ่จะแตกหน่อก็ประมาณ 1 ปี

4.2.2.2 การทำเทียน ในการทำเทียนมงคล หรือเทียนเวียนหัวของคุณศิริลักษณ์ ผิวทอง อายุ 44 ปี ซึ่งอยู่บ้านเลขที่ 163 หมู่ 4 มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งสิ้น 5 คน เป็นแรงงาน 2 คน

อาชีพหลักคือทำเทียน ซึ่งเป็นอาชีพ/ภูมิปัญญาที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นพ่อ และได้สืบทอดต่อมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบัน หากนับระยะเวลาก็ประมาณ 20 ปี อาชีพเสริมคือทำนา แต่ก็ปลูกข้าวเหนียว กข. 6 ไว้พอกินในครอบครัว สำหรับชนิดเทียนที่ผลิต ได้แก่ เทียนชัย (สมโภชพระ) ขายราคา 1,500 บาท/เล่ม เทียนชัยขวา 2 เล่มราคา 15,000 บาท เทียนน้ำมันดี ซึ่งจะใช้ขี้ผึ้งแท้ในการผลิต ราคาขาย ประมาณ 15 บาท/เล่ม ถ้าหากเป็นขี้ผึ้งธรรมชาติ ราคา 2 บาท/เล่ม สำหรับขั้นตอนในการผลิตนั้น คุณศิริลักษณ์ ได้อธิบายว่าเป็นเรื่องที่ไม่ยาก ก่อนอื่นต้องเตรียมอุปกรณ์ต่างๆ ดังนี้

วัสดุอุปกรณ์ ประกอบด้วย ขี้ผึ้ง ฝ้ายดิบ กระดาษแก้วโป๊ว สีผสมเนื้อเทียน(สีเหลือง)

อุปกรณ์ ประกอบด้วย ถ่าน (เชื้อเพลิง) เตา ปิ๊บ กระบวยตัก กะลั่งมั่ง มีด

ประเภทเทียนที่ทำ ขี้ผึ้งแท้ (รังผึ้ง) 250 บาท/ก.ก. ขี้ผึ้งธรรมชาติ (ไขปลาวาฬ) 50

บาท/กก. และถ้าหากจะผลิตเทียนชัยจะต้องดำเนินการ ดังนี้

- 1) เตรียมเทียนเหนียวไมโคร 2 แผ่น/เทียน 1 ปี๊บ (แล้วแต่ความเหนียว) ราคา 100 บาท/แผ่น
- 2) ขี้ผึ้งแท้ 2.5 กก.
- 3) ฝ้ายดิบ 2 ชีด (ความยาว 180 ซม./เส้น)

วิธีการผลิต

- 1) ตัดเทียนใส่ปี๊บนำมาต้มจนเทียนละลาย ใช้เวลาในการต้มประมาณ 30 นาที จากนั้นยกลงและนำมาพักไว้ให้เย็น (ไม่ต้องกวน)
- 2) เทน้ำเทียนใส่กะลั่งมั่ง นำฝ้ายมาจุ่ม แล้วใช้มือสางให้เป็นรูปตามขนาดที่ต้องการ จากนั้นนำมาตากให้เย็น
- 3) ใส่เทียนนำมาจุ่มน้ำเทียน 1 ครั้ง แล้วนำมาตากไว้ ก่อนไปใส่เป็นต้นเทียน
- 4) นำต้นเทียนที่ได้มาห่อกระดาษแก้วขาว จากนั้นนำมาแพ็คเป็นชุดเพื่อเตรียมส่งขาย

การตลาด จากที่ผ่านมานำไปขายส่งตามร้านขายสังฆภัณฑ์ในพื้นที่ อำเภอเมือง

อุบล อำเภอวารินชำราบ อำเภอโขงเจียม อำเภอบุณฑริก และอำเภอมหาชนะชัย จังหวัดยโสธร

ปัญหาที่พบในการดำเนินงาน พบว่าในกระบวนการผลิตมีต้นทุนการผลิตที่สูง ขาดความรู้ในด้านการพัฒนาวัตกรรมการผลิต (อุปกรณ์ แบรินด์สินค้า) ขาดแรงงานช่วงที่มีการสั่งสินค้าเป็นจำนวนมาก (จ้างชาวบ้านในหมู่บ้าน)

4.2.2.3 การทอเสื่อ สำหรับอาชีพการทอเสื่อแม่จันทิ คุณสมบัติ อายุ 65 ปี มีสมาชิกในครัวเรือนทั้งสิ้น 2 คน คือนายบัวสอน คุณสมบัติ อายุ 71 ปี เป็นภูมิปัญญาที่ได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษรุ่นพ่อรุ่นแม่ตั้งแต่สมัยเด็ก แต่มาเริ่มทำในปี พ.ศ. 2552 จนถึงปัจจุบัน ในอดีตใช้ขนไม้ในการทำก็ในการสานเสื่อ ปัจจุบันก็ถูกพัฒนาให้มีขนาดเล็ก ทำให้ใช้สะดวกมากขึ้น ซึ่งได้ต้นแบบมาจาก อำเภอหนองหลวง และน้องสะใภ้เป็นคนทำมาให้

วัตถุดิบในการทอเสื่อ

ไผ่ พันธุ์ที่นำมาจาก อำเภอหนองจะหลวย จะแข็งแรงทนทาน ถ้าหากเป็นพันธุ์ที่นำมาจาก ตำบลโพธิ์ใหญ่ อำเภอวารินชำราบจะอ่อน นิ่มนวลและต้ง่ายกว่า ไผ่ที่ดีเคยใช้เคยในการตำ แต่ไม่ค่อยสวย จึงเลิกทำ

วัตถุดิบ ได้แก่ ต้นกก (ไผ่)หรือฝ่อ เชือกไนลอน สีย้อม ผ้าเย็บขอบเสื่อ

อุปกรณ์ ได้แก่ กี่ทอ เชือก ไม้คาน ลวด เข็ม-ด้าย ต้นทุนการผลิตผืนละประมาณ 50 -100 บาท/ผืน และมีอายุการใช้งานประมาณ 3 ปี

ขั้นตอนการย้อมสีไผ่ นำไผ่ไปแช่น้ำ 1 คืน จากนั้นนำมาต้มย้อมสี 1 ชั่วโมง นำมาตากแดดให้แห้ง (เพื่อให้สีติดดี) สามารถนำไปทอได้เลย

ตลาด/ช่องทางการจำหน่าย ที่ผ่านมามีการขายให้กับคนในหมู่บ้านและหมู่บ้านที่อยู่ละแวกใกล้เคียง คือ บ้านเดียวกับบ้านแฮหมามแห่ง ขนาดและราคาขาย ในการทอเสื่อจะมีทั้งสิ้น 3 ขนาด คือ

- 1) ขนาดเล็ก 100 บาท/ผืน
- 2) ขนาดกลาง 150 บาท/ผืน
- 3) ขนาดใหญ่ 200 บาท/ผืน

ปัญหาที่พบในการทำงาน

เชือกผูกก็ไม่ตึง (ทำให้เสื่อที่ทอออกมาไม่สวยเท่าที่ควร)
 ฝีมือน้อยเกินไป ทำให้ทอเสื่อได้ลายที่ไม่หลากหลาย (ต้องการสร้างลวดลายใหม่ ๆ เพิ่ม)

มีอุปสรรคในด้านการมองเห็น มองเห็นไม่ค่อยชัด

ใช้เวลาในการทำมาก

ไม่ค่อยได้เปลี่ยนอิริยาบถ (นั่งทอเป็นเวลานานๆ หลายชั่วโมง)

4.2.2.4 การทำข้าวหลาม

ข้าวหลาม เป็นอาหารชนิดหนึ่ง ซึ่งในสมัยก่อนคนไทยจะใช้กระบอกไม้ไผ่ในการหุงข้าวด้วย ข้าวที่ได้จะมีลักษณะเป็นทรงกระบอก เชื่อมกันด้วยเยื่อไผ่ทำให้เป็นรูปทรงสวยงาม แต่ในปัจจุบันนี้ คนไทยนิยมนำมารับประทานเป็นขนมหวาน โดยมีส่วนผสมคือ ข้าวเหนียว กะทิ และบางตำราจะมีการใส่ถั่วดำด้วย

วิธีทำข้าวหลาม

ส่วนประกอบ มะพร้าว ข้าวเหนียว น้ำตาล เกลือ กระบอกไม้ไผ่ น้ำกะทิ ใบตอง

วิธีทำ

1. นำมะพร้าวมาขูด คั้นเอาน้ำกะทิที่เข้มข้น
2. นำข้าวสาร (ข้าวเหนียว) มาแช่น้ำประมาณ 1 – 3 ชั่วโมง
3. นำหัวกะทิที่คั้นได้ มาปรุงรส โดยผสมกับ น้ำตาล เกลือเล็กน้อย เพื่อให้เกิดความกลมกล่อม จากนั้นนำไปผสมกับข้าวที่แช่น้ำ แต่ต้องรินน้ำที่แช่ข้าวอยู่แต่เดิมออกก่อน แล้วเทน้ำกะทิปรุงรส ผสมกับข้าวสารแช่ (ต้องไม่ทำให้ข้าวแฉะเกินไป)
4. นำไปกรองลงกระบอกไม้ไผ่ที่ตัดเตรียมไว้ ใส่ลงไปให้แน่นๆ จากนั้นก็นำใบตอง ยัดลงไปเพื่อปิดปลายกระบอก หรือทำเป็นฝาปิดนั่นเองแต่ต้องยัดปิดให้แน่น
5. เมื่อเสร็จขั้นตอนที่ 4 แล้ว ต้องนำไปเผาไฟให้หมดประมาณ 30 – 40 นาที (แต่การสุกช้าๆ ที่แน่นอนก็ต้องขึ้นอยู่กับขนาดของกระบอกไม้ไผ่ด้วย)
6. เมื่อเผาจนสุกแล้ว ก็ทิ้งไว้ให้เย็นก่อน แล้วนำมาปอกเอาเปลือกไม้ไผ่ส่วนที่ดำออก ให้เหลือไว้บ้าง
7. เสร็จแล้วก็นำออกไปจำหน่าย

การจำหน่าย

จำหน่ายในราคาตั้งแต่ 5 – 35 บาท ขึ้นอยู่กับขนาดของกระบอก แต่ละกระบอก จะขายตามหมู่บ้านต่างๆ รายได้ต่อวันได้วันละประมาณ 2,000 – 3,000 บาท การลงทุนแต่ละครั้งประมาณ 1,400 – 1,500 บาท

ในธุรกิจข้าวหลามของป้าปิ่น สมาชิกของกลุ่มก็จะมีเฉพาะสมาชิกในครอบครัวเท่านั้น ไม่ได้ทำเป็นกิจการขนาดใหญ่ เดิมป้าเป็นคนซุ่มแพและเคยทำข้าวหลามขายตั้งแต่อยู่ซุ่มแพ พอมาอยู่โนนเค็งนอกจากทำมาแล้ว ป้าปิ่นก็นำประสบการณ์ที่เคยทำข้าวหลามมาประกอบอาชีพ เพิ่มรายได้ในครัวเรือน อีกทางหนึ่ง

4.2.3 ข้อมูลรายได้

ในด้านรายได้ของครัวเรือน พบว่าครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อปีที่แตกต่างกันมาก ตั้งแต่ไม่เกิน 10,000 บาท ถึงไม่เกิน 500,000 บาท/ปี ดังตารางที่ 4.5 และรายได้เฉลี่ย แยกตามอายุ ดังตารางที่ 4.6

ตารางที่ 4.5 รายได้เฉลี่ยของครัวเรือน

รายได้	จำนวน	ร้อยละ
ไม่เกิน 10,000	7	12.5
10,000-ไม่เกิน 25,000	3	5.4
25,000-ไม่เกิน 50,000	11	19.6
50,000-ไม่เกิน 75,000	7	12.5
75,000-ไม่เกิน 100,000	7	12.5
100,000-ไม่เกิน 125,000	9	16.1
125,000-ไม่เกิน 150,000	2	3.6
150,000-ไม่เกิน 175,000	1	1.8
200,000-ไม่เกิน 250,000	5	8.9
400,000-ไม่เกิน 500,000	1	1.8
ไม่ระบุ	3	5.4
รวม	56	100

จากตาราง 4.5 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีรายได้เฉลี่ยต่อปี 25,000 - ไม่เกิน 50,000 บาท จำนวน 11 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 19.6 รองลงมา มีรายได้ระหว่าง 100,000 - ไม่เกิน 125,000 บาท จำนวน 9 ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 16.1 ถัดมา มีรายได้ 50,000-ไม่เกิน 75,000 บาท และ 75,000 - ไม่เกิน 100,000 บาท มีจำนวนเท่ากันคือ 7 ราย คิดเป็นร้อยละ 12.5

ตารางที่ 4.6 รายได้เฉลี่ยของสมาชิกชุมชนจำแนกตามช่วงอายุ

อายุ	จำนวน	ค่าเฉลี่ย	ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน
น้อยกว่า 30 ปี	4	83,000	61,980
30 – 35 ปี	3	148,000	90,070
35 – 40 ปี	6	90,670	80,270
40 – 45 ปี	8	116,300	49,650
45 – 50 ปี	9	61,230	33,300

ในด้านรายได้ของครัวเรือน พบว่าครัวเรือนมีรายได้เฉลี่ยต่อปีที่แตกต่างกันมาก ตั้งแต่ไม่เกิน 10,000 บาท ถึงไม่เกิน 500,000 บาท/ปี ดังตารางที่ 4.5 และรายได้เฉลี่ย แยกตามอายุ ดังตารางที่ 4.6

ตารางที่ 4.5 รายได้เฉลี่ยของครัวเรือน

50 – 55 ปี	12	99,500	112,010
55 – 60 ปี	5	123,200	103,640
60 – 65 ปี	3	112,070	97,270
65 – 80 ปี	6	25,870	17,300
รวม	56	859,840	-

จากตาราง 4.6 พบว่าครัวเรือนในชุมชนมีรายได้เฉลี่ยต่อปีรวม 859,840 บาท คิดเป็นรายได้เฉลี่ยต่อเดือนต่อครัวเรือน 1,280 บาท ซึ่งมีค่าเฉลี่ยสูงเกณฑ์มาตรฐานความยากจนเพียงเล็กน้อย

4.2.4 ปัญหาของครัวเรือน

สภาพปัญหาในการประกอบอาชีพของสมาชิกชุมชนบ้านโนนเค็ง นับว่าเป็นปัญหาที่มีความหลากหลาย ทั้งนี้เนื่องจากเป็นชุมชนชนบทที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม

ตารางที่ 4.7 ปัญหาครัวเรือน

ปัญหาที่มีในครัวเรือน	จำนวน	ร้อยละ
ขาดแคลนเงินทุน	38	28.6
ภาระหนี้สิน	13	9.8
ต้นทุนการผลิตสูง	11	8.3
ภัยแล้ง	11	8.3
ขาดเครื่องมือในการประกอบอาชีพ	11	8.3
สินค้าเกษตรราคาตกต่ำ	10	7.5
ขาดแคลนที่ดิน	10	7.5
ขาดแคลนแหล่งน้ำ	9	6.8
ขาดแคลนแรงงาน	8	6.0
ขาดความรู้และทักษะประกอบอาชีพ	7	5.3
ปัญหายาเสพติด	2	1.5
ปัญหาครอบครัว	2	1.5
ผลิตสินค้าแล้วขายไม่ได้	1	0.8

*หมายเหตุ : ตอบได้ม

จากตาราง
ครัวเรือนอันดับที่หนึ่ง
จำนวน 38 ราย
รองลงมาคือมีภาระหนี้สิน
คิดเป็นร้อยละ 9.8
ในการประกอบอาชีพ
การผลิตสูง มีจำนวน
เป็นร้อยละ 8.3
จากข้อ
เห็นถึงปัญหา
โดยเฉพาะปัญหา
สังคมเกษตรกรรม
การเกษตรสำหรับปลูก

การประกอบอาชีพจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร อีกทั้งเมื่อนำสินค้าไปจำหน่ายก็มักจะถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง เกษตรกรต้องขาดทุน และมีภาระหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมมาเพื่อการลงทุน

4.2.4 การทำบัญชีครัวเรือน

สำหรับประเด็นในเรื่องของการทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งเป็นเครื่องมือในการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงและการวิจัยนี้ จะทำให้สมาชิกได้รับทราบถึงรายรับและรายจ่ายของครอบครัวตนเอง อันจะนำไปสู่การวางแผนการใช้จ่ายเงินและการหารายได้เข้ามาเพิ่มเติมนับเป็น การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดีในการดำเนินชีวิตตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ในช่วงที่ผ่านมาจากที่นักวิจัยได้ลงไปทำงานกับชุมชนพบว่า เคยมีหน่วยงานมาให้คำแนะนำเกี่ยวกับการบันทึกรายรับรายจ่ายของครัวเรือน พร้อมกับเอาสมุดบันทึกมาให้ และมีสมาชิกกว่าร้อยละ 26 ของผู้ที่ตอบแบบสอบถามที่เคยทำและสรุป รายรับรายจ่ายของตนเอง พร้อมกับได้นำมาสรุปรายรับรายจ่ายของตนเองเป็นรายเดือน ซึ่งพบว่ารายรับกับรายจ่ายไม่สมดุลกัน กล่าวคือรายจ่ายมากกว่ารายรับเป็นประจำทุกเดือน แต่ก็ไม่มีหน่วยงานใดเข้ามาส่งเสริมเพื่อที่จะลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว จึงเกิดความท้อแท้ จึงเลิกบันทึกในเวลาต่อมา ดังคำกล่าวของแม่ปิ่น ปัสสุวรรณ ที่ว่า “...มีตั้งแต่จด เห็นแต่ตัวเลขรายจ่าย บัตรรายได้กับมี ในที่สุดก็เกิดความท้อแท้เลยเลิกลงบัญชี...” และมีเพียงร้อยละ 7.14 เท่านั้นที่ยังเห็นความสำคัญและเป็นประโยชน์ในการวางแผนชีวิต จึงเลือกทำอย่างต่อเนื่อง ดังตารางที่ 4.8

ตารางที่ 4.8 การจัดทำบัญชีครัวเรือน

การทำบัญชีครัวเรือน	จำนวน	ร้อยละ
ไม่ตอบ	2	3.57
ทำบัญชีครัวเรือนแต่เลิกทำแล้ว	22	39.28
ทำบัญชีครัวเรือนปัจจุบันยังทำอยู่	4	7.14
ไม่เคยทำ	27	48.21
รวม	56	100.00

จากตาราง 4.8 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่ไม่เคยทำบัญชีครัวเรือนเลย จำนวน 27 ราย คิดเป็นร้อยละ 48.21 รองลงมาเคยจัดทำบัญชีครัวเรือนแต่ในปัจจุบันได้เลิกทำแล้ว จำนวน 22 ราย คิดเป็นร้อยละ 39.28 ถัดมาคือ ทำบัญชีครัวเรือนและปัจจุบันยังทำอยู่ จำนวน 4 ราย คิดเป็นร้อยละ 7.14

จากข้อมูลด้านการบันทึกบัญชีครัวเรือนของสมาชิกชุมชนโนนเค็ง ดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นว่า ความรู้ความเข้าใจในหลักวิชาเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ กล่าวคือ การทำบัญชีครัวเรือนจะเป็นรายละเอียดที่บ่งบอกถึงพฤติกรรมการใช้จ่ายเงินภายในครอบครัว ซึ่งจะสะท้อนถึงความสมดุลระหว่างรายรับและรายจ่าย อันจะนำไปสู่การวางแผนการประกอบอาชีพในอนาคต ดังนั้นคนที่มีความเข้าใจก็สามารถที่จะเอาเครื่องมือตรงนี้ไปใช้ประโยชน์ได้เป็นอย่างดี แต่ในขณะเดียวกัน ต้องพิจารณาถึงความต่อเนื่องของเจ้าหน้าที่รัฐที่ลงไปส่งเสริมให้ชาวบ้านทำด้วย เมื่อหน่วยงานภาครัฐเองก็ไม่เข้าใจ และไม่ต่อเนื่องแล้ว ก็จะทำให้คนในชุมชนไม่อยากทำบัญชีครัวเรือนอีกต่อไป

4.2.5 ข้อมูลค่าใช้จ่าย

รายจ่ายเป็นต้นเหตุหนึ่งแห่งการเป็นหนี้ ดังนั้น ในการศึกษาครั้งนี้จึงจำเป็นต้องที่จะต้องวิเคราะห์ถึงรายจ่ายภาคครัวเรือนของชุมชน หรือพฤติกรรมของบุคคล เพื่อจะได้มาซึ่งข้อมูลแห่งการแก้ไขปัญหาหนี้สิน และจากการวิเคราะห์รายจ่ายของชุมชน พบว่า ในรอบปีที่ผ่านมารายครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งมีรายจ่ายมากกว่า 30 รายการ ซึ่งก็มีความแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา พบว่า รายจ่ายเฉลี่ยที่มากที่สุดรายครัวเรือนคือค่าอาหาร คิดเป็นร้อยละ 7 ของรายจ่ายทั้งหมด รองลงมาคือ ค่าเช่าหนี้ ธกส. และค่าน้ำมันเชื้อเพลิง คิดเป็นร้อยละ 6.98 และ 3.78 ตามลำดับ นอกจากนี้ยังพบว่าทุกครัวเรือนมีการออมเงินกับกองทุนคิดเป็นร้อยละ 0.07 ของรายจ่ายทั้งหมด ดังตารางที่ 4.9

ตารางที่ 4.9 ข้อมูลรายจ่ายครัวเรือน

ค่าใช้จ่าย	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ
อาหาร	13,610	7.09
ค่าเช่าหนี้ ธกส.	13,410	6.98
น้ำมันเชื้อเพลิง	7,270	3.78
ของใช้ในครัวเรือน	5,150	2.68
ข้าว	4,900	2.55
ผ่อนรถยนต์	4,890	2.55
จ่ายบุตร	5,800	3.02
ศึกษาบุตร	3,930	2.05
ค่าเช่าหนี้ กองทุนเงินล้าน	3,740	1.95
วัสดุเกษตร	3,620	1.88
โทรศัพท์	2,880	1.50
ค่าเช่าหนี้ กองทุนออมทรัพย์	2,350	1.22
ประกันชีวิต พรบ.	2,220	1.16
จ้างเก็บเกี่ยว	2,080	1.08
ไฟฟ้า	1,990	1.04
เสื้อผ้า	1,870	0.97
ผ่อนมอเตอร์ไซด์	1,700	0.89

ค่าใช้จ่าย	ค่าเฉลี่ย	ร้อยละ
จ้างทำนา	1,610	0.84
เหล้า บุหรี่	1,470	0.77
ภาษีสังคม	1,460	0.76
ชำระหนี้ กองทุน กขตจ	1,420	0.74
ฌาปนกิจสงเคราะห์	1,310	0.68
จ้างไถ	1,130	0.59
บันเทิง	1,050	0.55
ห่วย	960	0.50
น้ำ	670	0.35
เสริมสวย	540	0.28
ชำระหนี้ กลุ่มผลิตข้าว	460	0.24
ผ่อนสินค้าของใช้	290	0.15
จ้างขนข้าว	240	0.12
เช่าที่ดิน	180	0.09
ผ่อนสินค้าอื่นๆ	160	0.08
เงินออม	1,240	0.64
รวม	192,090	100.00

จากข้อมูลด้านรายจ่ายของครัวเรือนดังกล่าว ได้ชี้ให้เห็นว่ารายจ่ายของครัวเรือนนั้นว่าสูงพอสมควร และหากพิจารณารายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพแล้วยังพบว่ารายจ่ายของสมาชิกกลุ่มศึกษายังพบว่ามีรายจ่ายที่ต้องดูแลและเสี่ยงลูกหลานให้เรียนหนังสือที่ค่อนข้างจะสูง โดยเฉลี่ยประมาณ 9,730 บาท/ครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 5 ของรายจ่ายทั้งหมด แต่สิ่งที่สังเกตเห็นในหมวดของรายจ่ายภาคครัวเรือนของชุมชนแห่งนี้ ที่นับว่าเป็นจุดแข็งของสมาชิกชุมชน ถึงแม้จะมีรายได้น้อยแต่ก็มีกิจกรรมส่งเสริมการออม กล่าวคือ ทุกครัวเรือนจะมีการออมเงินกับสถาบันการเงินชุมชนทุกเดือน หรือที่เรียกว่าสัจจะออมทรัพย์ นับเป็นการสร้างวินัยทางการเงินที่ดีของชุมชน และสร้างภูมิคุ้มกันในการดำเนินชีวิตที่ดีตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

อย่างไรก็ตาม ในด้านข้อมูลด้านรายจ่ายของกลุ่มศึกษาจากแบบสอบถามซึ่งเป็นข้อมูลเชิงปริมาณนั้น ถือเป็นข้อมูลรายจ่ายในเบื้องต้นของการวิจัย อันจะได้นำไปวางแผนในการเก็บข้อมูลในเชิงคุณภาพ เพื่อจะได้เห็นถึงพฤติกรรมกรจ่ายของสมาชิกชุมชน ผู้วิจัยจึงได้ใช้กระบวนการสังเกต

ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม โดยเข้าไปร่วมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน อีกทั้งจัดเวที สันทนากลุ่มย่อย เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการร่วมด้วย เพื่อจะได้ เห็นถึงพฤติกรรมการจ่ายอย่างแท้จริง และจากการศึกษา รายจ่ายของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับ ประเพณีต่างๆ พบว่า

1. บุญผะเหวด พบว่า สมาชิกส่วนใหญ่ของชุมชนยังมีค่านิยมเกี่ยวกับการตีเครื่องตีมีที่ มีแอลกอฮอล์ (เหล้า) นับว่าเป็นค่าใช้จ่ายที่สูง นอกจากนั้นยังต้องจ่ายค่าอาหารอีกมาก แต่ก็เป็น ส่วนที่ดีในประเพณีมหรสพ ซึ่งในอดีตจะต้องจ้างมหรสพมาแสดงในงาน แต่ปัจจุบันไม่มีแล้ว เนื่องจากคนที่มาเที่ยวในงานเกิดการทะเลาะวิวาทกัน

2. งานบวช พิธีกรรมในการบวชยังเคร่งครัดเหมือนเดิม แต่ในเรื่องของรายจ่าย สมัยก่อนอุปกรณ์ที่ใช้ในการบวชชาวบ้านจะนำมาช่วยงาน แต่ปัจจุบันชาวบ้านต้องซื้อเอง (เอา เงินเป็นหลัก) และในการบอกกล่าวให้มาช่วยงานในอดีตจะเป็นการบอกกล่าว แต่ทุกวันนี้ต้อง แจกการ์ดทำให้เพิ่มค่าใช้จ่าย ซึ่งในอดีตมองว่างานบวชคือการเอาของไปร่วมทำบุญ แต่ทุกวันนี้ คนมาร่วมงานมาแต่ตัว มากินที่บ้านงาน จึงส่งผลให้ค่าใช้จ่ายในงานเพิ่มขึ้น

3. งานแต่งงาน การแต่งงานของสมาชิกในชุมชนในอดีต จะมีการดูฤกษ์ยามอย่าง เคร่งครัด มีพิธีกรรมมาก ใช้เวลานาน มีการผูกแขน ขอขมาผู้ใหญ่ สำหรับคนที่มาช่วยงานก็มา ช่วยเตรียมงานด้วยความสมัครใจ ไม่ได้มีการจ้างทำพาขวัญ (พานบายศรี) คนในชุมชนจะ ช่วยกันทำ แต่ปัจจุบัน ลดพิธีกรรม จะเน้นการเลี้ยงมากกว่า จึงทำให้ค่าสินสอดราคาสูง ประเพณีเปลี่ยนไป ต้องห่ออาหารให้ผู้มาร่วมงานด้วย จึงทำให้เกิดค่าใช้จ่ายมาก ประเพณีที่ว่า “จัดงานเสร็จมีหนี้สินทันที” ซึ่งต่างจากอดีตที่ไม่มี นับว่าเป็นปัญหาอย่างมากในสังคมปัจจุบัน

4. งานศพ การจัดงานศพภายในชุมชนพบว่า ยังมีความเคร่งครัดในพิธีกรรม ก่อนข้างมาก เพราะมีความเชื่อว่าหากทำไม่ถูกต้อง จะส่งผลกระทบต่อผู้ที่มีชีวิตอยู่ ดังนั้น ผู้นำ ชุมชนจึงให้ความสำคัญในประเด็นนี้ด้วย การจัดงานจะทำพิธีที่บ้าน แต่หากตายโหง หรือ อุบัติเหตุจะทำพิธีอย่างเคร่งครัด จะไม่ให้เอาศพไว้ที่บ้าน โดยเอาไปไว้ที่วัด และไปเผา หรือฝังที่ ป่าช้า ในการจัดงานศพนั้นจะมีค่าใช้จ่ายในการจัดการงานศพสูงกว่าเดิมในอดีตมาก เช่น ต้อง จ่ายค่าโลงศพ ค่าดอกไม้ ซึ่งในอดีตโลงศพจะทำกันเอง และดอกไม้ก็ใช้เฉพาะพิธีสงฆ์เท่านั้น แต่ปัจจุบันต้องมีการจัดดอกไม้หน้าโลงศพ ค่าเครื่องตีและเหล้ามาก มีการเล่นการพนัน ไพ่ ไฮโลที่เล่นเป็นอาชีพ ซึ่งสมัยก่อน การเล่นไพ่ ไฮโล เล่นเพื่อเป็นเพื่อนเจ้าภาพ แต่สมัยนี้เล่น เพื่อเงินทอง ซึ่งจะมีคนภายนอกหมู่บ้านมาเล่นด้วย (เดินสายเล่น)

5. ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว ปัจจุบันมีน้อย เนื่องจากการลงแขกเกี่ยวข้าวจะต้องมี รายจ่ายค่าอาหารที่คิดเป็นต้นทุนที่สูงกว่าการจ้างแรงงาน

4.2.6 หนี้สินของชุมชนที่กู้ยืมเงินจากกองทุน

จากการวิเคราะห์หนี้สินของชุมชนพบว่า หนี้สินของชุมชนสามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ หนี้สินจากสถาบันการเงินภายนอก และจากสถาบันการเงินภายในชุมชน สำหรับหนี้สินที่สมาชิกกู้ยืมจากกองทุนต่างๆ ซึ่งเป็นสถาบันการเงินในชุมชน จำนวน 5 กองทุน รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 2,390,600 บาท ดังตารางที่ 4.10

ตารางที่ 4.10 หนี้สินจากการกู้ยืมกองทุนต่างๆ ของชุมชน

กองทุน	จำนวน (บาท)
กองทุน กข คจ	312,500
กองทุนหมู่บ้าน	1,372,400
ศูนย์ผลิตพันธุ์ข้าว	98,700
กลุ่มแม่บ้าน	61,500
กลุ่มออมทรัพย์	545,500
รวม	2,390,600

4.2.7 เหตุผลในการกู้ยืมเงิน

ในการกู้ยืมเงินของสมาชิก พบว่า เหตุผลในการกู้ยืมเงินของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็ง ส่วนใหญ่เป็นการยืมมาเพื่อใช้ในการครองชีพ และการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ดังแสดงในตารางที่ 4.11

ตารางที่ 4.11 เหตุผลในการกู้ยืมเงินของครัวเรือน

เหตุผลการกู้ยืมเงิน	จำนวน	ร้อยละ
เพื่อการครองชีพ	23	29.5
เพื่อวัตถุประสงค์การเกษตร	22	28.2
เพื่อการศึกษบุตร	11	14.1
เพื่อซื้อสินทรัพย์	11	14.1
เพื่อรักษาโรค	6	7.7
เพื่ออื่นๆ	5	6.4

*หมายเหตุ : ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

จากตารางที่ 4.11 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีเหตุผลในการกู้ยืมเงินเพื่อใช้จ่ายในการครองชีพมีจำนวนมากที่สุด คือ 23 ราย คิดเป็นร้อยละ 29.5 รองลงมาคือ เพื่อซื้อวัตถุประสงค์การเกษตร

จำนวน 22 ราย คิดเป็นร้อยละ 28.2 ถัดมาคือ เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร และเพื่อซื้อสินทรัพย์ มีจำนวนเท่ากันคือ 11 ราย คิดเป็นร้อยละ 14.1 จากข้อมูลดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าความจำเป็นในการดำเนินชีวิตของครัวเรือนส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สิน ทั้งนี้เป็นผลมารายได้ในการประกอบอาชีพไม่เพียงพอต่อรายจ่ายในครัวเรือนที่มีมากกว่า อีกทั้งความจำเป็นในการใช้เงินก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดในสังคม

4.2.8 วิธีแก้ปัญหาในกรณีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย

เป็นการสอบถามเพื่อวิเคราะห์ถึงศักยภาพของสมาชิกในชุมชนถึงแนวทางในการจัดการกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นกับครอบครัวของตนเอง ซึ่งก็พบว่าสมาชิกในชุมชนก็มีการปรับตัวในการบริหารจัดการกับรายจ่ายที่แตกต่างกันออกไป โดยมุ่งหวังว่าจะทำให้วิถีชีวิตของตนเองให้ดีขึ้น ดังแสดงในตารางที่ 4.12

ตารางที่ 4.12 วิธีแก้ปัญหาในกรณีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่าย

วิธีแก้ปัญหา	จำนวน	ร้อยละ
ลดค่าใช้จ่ายการเกษตร	13	17.8
ลดค่าใช้จ่ายครองชีพ	26	35.6
หารายได้เสริม	27	37.0
กู้เงิน	5	6.8
อื่นๆ	2	2.7

*หมายเหตุ : ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ

จากตารางที่ 4.12 พบว่าครัวเรือนส่วนใหญ่มีวิธีแก้ปัญหาในกรณีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายโดยการหารายได้เสริม มีจำนวนมากที่สุด คือ 27 ราย คิดเป็นร้อยละ 37.0 รองลงมาคือ ลดค่าใช้จ่ายในการครองชีพ จำนวน 26 ราย คิดเป็นร้อยละ 35.6 ถัดมาคือ ลดค่าใช้จ่ายการเกษตร มีจำนวน 13 ราย คิดเป็นร้อยละ 17.8 อย่างไรก็ตามจากความพยายามของสมาชิกในชุมชนในการที่จะลดรายจ่าย และเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัวเป็นแนวคิดที่ดี แต่จากการที่ทีมวิจัยได้ลงไปทำงานร่วมกับชุมชนสามารถทำได้ยาก ทั้งนี้เนื่องจากความพยายามในการที่จะลดรายจ่ายลงก็ทำได้ยากลำบาก เนื่องจากทุกอย่างที่จ่ายไปสมาชิกชุมชนก็เห็นว่ามีความจำเป็นสำหรับการที่จะไปหาอาชีพเสริมอื่นที่จะก่อให้เกิดรายได้นั้นก็ทำได้ยาก เนื่องจากขาดความรู้ในการที่จะไปหางานทำ ดังนั้นในการพัฒนากระบวนการคิดจึงดำเนินการไปได้ช้า

4.3 สร้างความตระหนักรู้ด้วยการคืนข้อมูลสู่ชุมชน

หลังจากที่ทีมวิจัยได้ข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับอาชีพ รายได้ รายจ่าย และสถานะหนี้สินของชุมชน จึงได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลระหว่างทีมนักวิจัยหลัก ทีมนักวิจัยชุมชน ตลอดจนผู้นำชุมชน เพื่อจะได้เห็นสภาพและสร้างความเข้าใจร่วมในข้อมูลของชุมชนร่วมกัน จากนั้นจึงนำเสนอชุดข้อมูลทั้งหมดเกี่ยวกับชุมชน เพื่อให้สมาชิกชุมชนได้รับทราบ อันจะเป็นการยืนยันความถูกต้องของข้อมูล พร้อมกับข้อเสนอแนะในส่วนที่บกพร่องหรือสิ่งที่คาดว่าจะประโยชน์กับชุมชน โดยมีความคาดหวังว่าจะให้สมาชิกชุมชนได้ตระหนักและเห็นคุณค่าของการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ ตลอดจนได้รับทราบถึงสถานะการเป็นหนี้ของสมาชิกในชุมชน อันจะนำไปสู่การกำหนดทิศทางในการบริหารจัดการหนี้สินของตนเอง และของชุมชนต่อไป เพื่อให้ได้แนวทางในการลดจำนวนของหนี้สินลงและเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีของสมาชิกในชุมชนให้ดีขึ้น และจากแนวทางการดำเนินงานดังกล่าว ส่งผลต่อสมาชิกชุมชนในการที่จะนำไปสู่แนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้สินของสมาชิกชุมชน 4 ประเด็น ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 แนวทางสู่การเรียนรู้ของชุมชน

1. ชุมชนเปิดใจรับรู้ จากการถ่ายทอดข้อมูลของชุมชนย้อนกลับคืนสู่สมาชิกชุมชนโดยนักวิจัยได้สร้างความรู้ ความเข้าใจ และความประหลาดใจให้กับสมาชิกชุมชนในหลายประเด็น ซึ่งบางเรื่องไม่เคยได้ยินมาก่อน ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากการที่สมาชิกในชุมชนมีหลากหลายรุ่นหรือหลายช่วงอายุ (Generation) ดังนั้นการรับรู้ข้อมูลข่าวสารจึงอาจจะไม่เท่าเทียมกัน โดยเฉพาะข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ชุมชน หรือข้อมูลในอดีตซึ่งคนรุ่นใหม่จะไม่ค่อยได้รับรู้ และการได้ล่วงรู้ผ่านกระบวนการวิจัยที่มีการเก็บข้อมูลอย่างเป็นระบบ อีกทั้งทีมวิจัยที่มีความเป็น

กันเองกับชุมชนจึงสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นในชุมชน จึงนับว่าเป็นผลดีต่อสมาชิกในชุมชน ที่ไม่ต้องเสียเวลาในการเรียนรู้ นอกจากนั้นในการวิเคราะห์ข้อมูลในเรื่องของรายรับ รายจ่าย ตลอดทั้งในส่วนของหนี้สินและแนวทางการจัดการกับหนี้สิน นักวิจัยได้นำเสนออย่างแจ่มชัด และเข้าใจถึงความจริงของข้อมูลสมาชิกมากที่สุด ชุมชนจึงเปิดใจยอมรับข้อมูลที่เป็นผลจากการศึกษาดังกล่าว และสนใจในการที่จะเรียนรู้และหาแนวทางการใช้หนี้จะนำพาชีวิตไปสู่ความสุขต่อไป

2. ชุมชนเกิดความตระหนักรู้ “...โรคยา ปรมาลาภา...การไม่เป็นโรค เป็นลาภอันประเสริฐ) เป็นคำกล่าว ที่บ่งบอกถึงการมีสุขภาพร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เบียดเบียนซึ่งเป็นความปรารถนาของทุกๆ คนในชุมชนที่เรามักจะเคยได้ยินได้ฟังอยู่บ่อยๆ เช่นเดียวกันกับคำกล่าวของพ่อตา ไยอุ่น ที่ว่า “...การไม่เป็นหนี้เป็นสุขในโลก...” ซึ่งตรงข้ามกับพุทธภาษิตที่ว่า “...อิณา ทานํ ทุกขํ โลเก ...การเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก...” นอกจากนั้นพ่อตาได้เล่าให้ทีมวิจัยฟังว่า การเป็นหนี้มันเป็นเรื่องที่ยั่งยืน แต่ก็ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะคนเรายังมีความอยาก เพื่อสนองตอบความต้องการของตนเอง และคนในครอบครัว โดยหวังว่า จะทำให้ชีวิตมีความสุขมากขึ้น แต่สุดท้ายมันไม่ได้เป็นอย่างความคาดหวัง ต้องมานั่งใช้หนี้เขารำไป อย่างไรก็ตาม จากข้อมูลหนี้สินรายครัวเรือนดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงกิจกรรมของรายได้ และรายจ่ายของครัวเรือนที่ไม่สมดุลกัน ได้ส่งผลให้สมาชิกได้คิดทบทวนย้อนกลับถึงสิ่งที่เกิดขึ้นในอดีต ว่าเป็นไปได้อย่างไร รายจ่ายกว่า 30 รายการของครัวเรือนที่ต้องจ่ายในรอบปี ได้สร้างแรงกดดันใจให้กับสมาชิกในชุมชน ในการที่จะลุกขึ้นมาเพื่อต่อสู้ และเปลี่ยนแปลงกับวิถีชีวิตของตนเอง โดยมีความคาดหวังว่าจะทำให้หนี้สินลดลง รายได้เพิ่มขึ้น มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น พร้อมกับมีเครือข่ายการทำงานและการเรียนรู้ที่มากยิ่งขึ้น

3. ชุมชนต้องการเรียนรู้ ความต้องการเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนเป็นประเด็นที่เกิดจากเวทีการคืนข้อมูลชุมชน เพราะจากข้อมูลในเรื่องของรายได้นั้น พบว่า รายได้ส่วนใหญ่ของชุมชนมาจากอาชีพที่อยู่นอกภาคการเกษตร ในขณะที่เดียวกันอาชีพเกษตรกรรมซึ่งเป็นอาชีพที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นอาชีพหลักของชุมชนกลับมีรายได้ที่น้อยกว่าภาคการเกษตร แต่ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากสภาพพื้นที่การผลิต การตลาดที่ไม่เอื้ออำนวย แต่ก็เป็นอาชีพที่หล่อเลี้ยงคนในชุมชนให้มีความสุขได้ อย่างไรก็ตามในกระบวนการคิดของชุมชนในการที่จะหาทางออกให้กับตนเอง จึงเกิดกระบวนการตัดสินใจในการที่จะเรียนรู้ในการพัฒนาอาชีพของตนให้ดีขึ้น หาแนวทางในการเพิ่มรายได้ และลดรายจ่ายในสิ่งที่ไม่จำเป็น เพื่อให้มีเงินเหลือสำหรับการใช้หนี้ให้มากขึ้น

4. ชุมชนต้องการเครือข่าย เครือข่าย (Network) เป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเพื่อการแลกเปลี่ยน การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และการร่วมกันทำงานโดยมีฐานะเท่าเทียมกัน อีกทั้งเป็นกระบวนการเสริมแรงที่ส่งผลให้การทำงานประสบผลสำเร็จได้เร็วและส่งผลดีต่อหน่วยงาน องค์กร โดยเฉพาะงานด้านการพัฒนาได้มีการนำกระบวนการสร้างเครือข่ายมาใช้ในการพัฒนางานและเป็นที่ยอมรับในหมู่นักพัฒนาด้วยกัน

ว่าได้ผลจริง และมีผลสัมฤทธิ์สูง ดังนั้น สมาชิกของชุมชนจึงมองว่าการที่มีเครือข่ายการทำงาน จะได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน อีกทั้งยังเป็นการเสริมกำลังใจและช่วยเหลือซึ่งกันและกันได้

4.4 การจัดการปัญหาหนี้สินของชุมชน

หลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์ข้อมูลพร้อมกับได้นำเสนอให้กับชุมชนได้รับทราบเกี่ยวกับภาระหนี้ของตน ทุกคนต่างก็พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า “...ป่าด หนี้ก็ยังคือหลายแท้...” ซึ่งได้สะท้อนให้เห็นว่าการเป็นหนี้มันเกิดความเคยชินเสียแล้ว และชาวบ้านมักจะไม่ค่อยได้รวมหนี้ของตนที่มีอยู่ว่าเป็นยอดหนี้รวมทั้งหมดเท่าไร แต่ทุกคนก็ยอมรับ และเมื่อสะท้อนภาพของการเป็นหนี้ทั้งหมด ชุมชนจึงสนใจในการที่จะจัดการกับหนี้สินของตนเอง จึงเกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างทีมวิจัยกับชุมชน โดยการลงมือปฏิบัติ (Action Research) ด้วยกระบวนการ 4 กิจกรรม คือ การทำบัญชีครัวเรือน การศึกษาดูงาน การเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย และกิจกรรมการออม ดังนี้

4.4.1 การทำบัญชีครัวเรือน บัญชีครัวเรือนเป็นเสมือนคัมภีร์ในการใช้จ่ายเงินตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้รู้ถึงสถานะทางการเงินของตน อันจะนำไปสู่การสร้างภูมิคุ้มกันที่ดี และถ้าหากพิจารณาในแง่ของการทำธุรกิจ การทำบัญชีนับว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญ ซึ่งจะทำให้ผู้ประกอบการได้ทราบถึงสถานะทางการเงินของธุรกิจ ทราบถึงผลการดำเนินงาน ซึ่งการที่จะตอบสิ่งที่ต้องการทราบได้จะต้องอาศัยเครื่องมือซึ่งเครื่องมือที่ดีที่สุดคือการจัดทำบัญชี และแน่นอนการทำบัญชีไม่ใช่ใช้ได้เพียงแต่ในระดับภาคธุรกิจเท่านั้นแต่ยังสามารถนำมาใช้กับระดับภาคครัวเรือนได้ นั่นหมายความว่าหากครัวเรือนสามารถทราบได้ว่าครอบครัวมีรายรับ รายจ่ายเท่าใดในแต่ละเดือนจะทำให้สามารถวางแผนการใช้จ่ายเงินในครัวเรือนได้อย่างมีประสิทธิภาพ สามารถนำมาซึ่งวิธีการแก้ไขปัญหาทางการเงินของครัวเรือนได้เพราะทราบถึงค่าใช้จ่ายที่เกินความจำเป็นและทำให้เกิดการลดค่าใช้จ่ายส่งผลให้แก้ไขปัญหาหนี้สินที่มีอยู่ได้ นอกจากนี้เมื่อมีการนำบัญชีของแต่ละครัวเรือนมารวมกันในภาพของชุมชนหรือหมู่บ้านจะทำให้เห็นถึงรายรับ รายจ่ายรวมของชุมชน และสะท้อนให้เห็นถึงสิ่งที่ชุมชนต้องช่วยกันประหยัดหรือหาทางลดค่าใช้จ่ายซึ่งสามารถนำมาเป็นข้อมูลในการวางแผนพัฒนาชุมชนได้ต่อไป

บ้านโนนเค็งเป็นหมู่บ้านที่ยังคงเผชิญกับภาวะหนี้สินทั้งนี้เนื่องจากสภาวะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่มีค่าครองชีพที่สูงขึ้นในขณะที่รายรับไม่ได้สูงขึ้นตาม รายรับส่วนใหญ่ของคนในหมู่บ้านมาจากการทำนาและรับจ้างทั่วไป ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่จะเป็นช่องทางให้ชาวบ้านสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้คือจะต้องรู้ถึงสภาพของตัวเองเสียก่อนซึ่งสิ่งที่จะบอกกับชาวบ้านได้ดีที่สุดคือตัวของชาวบ้านเองโดยใช้เครื่องมือการจัดทำบัญชีครัวเรือนมาเป็นตัวบ่งบอก ผู้วิจัยได้ร่วมกันจัดทำกิจกรรมบัญชีครัวเรือนร่วมกับชาวบ้านซึ่งมีกระบวนการขั้นตอนดังนี้

ขั้นที่ 1 หาอาสาสมัคร

สิ่งสำคัญของการแก้ไขปัญหาต่างๆ ต้องมาจากความสมัครใจในขั้นแรกผู้วิจัยได้แจ้งกับนักวิจัยในพื้นที่ให้ติดต่อประสานงานกับชาวบ้านในหมู่บ้านถึงกิจกรรมบัญชีครัวเรือนโดยมีการนัดหมายวันที่จะมาร่วมกันทำกิจกรรม โดยในวันนี้นัดหมายนี้มีกิจกรรมสำหรับกลุ่ม 2 กิจกรรมคือ กิจกรรมบัญชีครัวเรือน และกิจกรรมปลูกเห็ด ซึ่งเมื่อถึงวันนัดหมายมีชาวบ้านให้ความสนใจประมาณ 20 คน ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง สังเกตได้ว่าส่วนใหญ่ที่มาให้ความสนใจกับการปลูกเห็ด แต่เนื่องจากผู้วิจัยได้นำกิจกรรมบัญชีครัวเรือนขึ้นมาทำก่อนซึ่งชาวบ้านก็ให้ความสนใจเป็นอย่างดีเนื่องจากผู้วิจัยได้นำ ซีดีของ สกว. โดยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการขับเคลื่อนประเทศไทยด้วยบัญชีครัวเรือน ของ ดร. ลีลาภรณ์ บัวสาย ซึ่งในเนื้อเรื่องเป็นการชี้ให้เห็นถึงประโยชน์ของการจัดทำบัญชีครัวเรือน ของชาวจังหวัดชัยนาท ที่ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชุมชนได้ทำให้มีการพัฒนาต่อยอดจากการรู้ข้อมูลบัญชีครัวเรือนของทุกครัวเรือนมาเป็นข้อมูลของหมู่บ้าน และเกิดเป็นแผนพัฒนาชุมชน เช่นมีการ เลี้ยงไก่ไข่ การทำปุ๋ยอินทรีย์ การทำพันธุ์ข้าวฯ ซึ่งล้วนเกิดจากการที่ชาวบ้านได้เห็นตัวเลขการใช้จ่ายของตนเองทำให้ตระหนักที่จะต้องหาวิธีการลดรายจ่ายต่างๆ โดยการทำผลิตภัณฑ์ขึ้นใช้เองภายในชุมชน เมื่อชาวบ้านได้ดูซีดีจบผู้วิจัยได้ซักถามถึงความรู้สึกต่างตอบเป็นเสียงเดียวกันว่าอยากให้หมู่บ้านโนนเค็งมีการพัฒนาได้อย่างที่เห็น ซึ่งสังเกตได้ว่าชาวบ้านมีความกระตือรือร้นมากขึ้น จากนั้นผู้วิจัยจึงได้ขออาสาสมัครที่จะทำกิจกรรมจัดทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งในครั้งแรกมีผู้สมัครใจไม่ถึง 10 คนเนื่องจากเกรงว่าจะจذبบันทึกไม่เป็น ผู้วิจัยจึงได้อธิบายว่าการบันทึกไม่ใช่เรื่องยาก โดยได้ทำการอธิบายวิธีการจดบันทึกให้ชาวบ้านและให้ซักถามข้อสงสัยนอกจากนี้แจ้งว่าหากคิดว่าตนเองลงบัญชีไม่ได้สามารถให้ลูกหลานในบ้านเป็นผู้มีหน้าที่จดบันทึกก็ได้ จึงทำให้มีผู้สนใจมากขึ้น ซึ่งได้มีการแจกสมุดบัญชีไปทั้งหมดประมาณ 17 เล่ม ต่อมาเมื่อมีการไปทัศนศึกษาดูงานที่บ้านหนองเอะ ผู้วิจัยได้ทำการซักถามชาวบ้านที่ร่วมเดินทางว่ามีใครสนใจที่จะทำกิจกรรมบัญชีครัวเรือนเพิ่มขึ้นหรือไม่ปรากฏว่ามีผู้สนใจเพิ่มขึ้นทำให้มีชาวบ้านร่วมกิจกรรมประมาณ 30 คน

ขั้นที่ 2 ติดตามผลของกิจกรรม

ช่วงที่ 1 มกราคม ถึง กุมภาพันธ์

เมื่อผ่านมาได้ 2 สัปดาห์ได้ทำการติดตามผลโดยซักถามปัญหาซึ่งส่วนใหญ่จะไม่เข้าใจค่าใช้จ่ายบางตัวควรจะลงช่องใดเนื่องจากสมุดบัญชีได้กำหนดช่องไว้เฉพาะ ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการอธิบายและช่วยแก้ไขปัญหานี้ นอกจากนี้ได้กำหนดให้ส่งสมุดบัญชีเพื่อนำมาประมวลผลโดยใช้เวลา 1 เดือนครึ่งสำหรับการบันทึกบัญชีในช่วงแรก ผลปรากฏว่ามีผู้บันทึกบัญชีอย่างสม่ำเสมอและนำมาส่งจำนวน 14 ราย ซึ่งผลในภาพรวมเป็นดังนี้

ตารางที่ 4.13 สรุปรายรับของครัวเรือนช่วงที่ 1

สรุปรายรับของครัวเรือนทั้งหมด	
รายได้อื่นๆ	146,199.00
เงินกู้ยืม	49,800.00
ค่าจ้าง/เงินเดือน	42,945.00
รับเงินจากลูกหลาน	27,600.00
ขายผลผลิต	9,430.00
ค้าขาย	4,468.00
เบี้ยยังชีพ/สวัสดิการต่างๆ	3,400.00
รวมรายรับ	283,842.00

จากตาราง 4.13 พบว่า ครัวเรือนมีรายรับทั้งหมด 283,842 บาทซึ่งรายรับที่สูงที่สุดมาจากรายได้อื่นๆ รองลงมาคือจากการกู้ยืม และค่าจ้างเงินเดือนตามลำดับ สำหรับการกู้ยืมที่มีเป็นจำนวนมากเนื่องจากเป็นช่วงที่สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์จะต้องทำการกู้ยืมเงินใหม่ในช่วงเดือนกุมภาพันธ์หลังจากที่จะต้องนำเงินที่กู้ยืมไปทั้งหมดชำระหนี้คืนในเดือนเดียวกัน

ตารางที่ 4.14 สรุปรายจ่ายของครัวเรือนช่วงที่ 1

สรุปรายจ่ายของครัวเรือนทั้งหมด	
รายจ่ายอื่นๆ	108,506.00
เงินออมทรัพย์	58,290.00
ค่าชำระคืนเงินกู้	42,547.00
ค่าของใช้	36,731.00
ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ	17,650.00
ค่าอาหาร	17,040.00
ค่าใช้จ่ายทางสังคม	14,959.50
ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา	10,668.00
ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์	6,969.56
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	5,823.00
ค่าล้อเตอะ/ห่วย	4,620.00
ค่าขนนม/เครื่องดื่ม	3,672.00
ค่ารักษาพยาบาล	1,652.00
รวมรายจ่าย	329,128.06

จากตาราง 4.14 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายทั้งหมด 329,128.06 บาท แต่หากไม่รวมเงินออมทรัพย์ซึ่งถือเป็นการฝาก ครัวเรือนจะมีรายจ่ายรวมทั้งหมด 270,838.06 บาท โดยรายจ่ายสูงที่สุดคือรายจ่ายอื่นๆ รองลงมาคือเงินออมทรัพย์ และค่าชำระค่าน้ำซึ่งในช่วงเดือนกุมภาพันธ์เป็นช่วงที่สมาชิกกลุ่มออมทรัพย์ต้องชำระหนี้ค่าน้ำทั้งหมดจึงจะสามารถกู้เงินใหม่ได้

ช่วงที่ 2 มีนาคม ถึง เมษายน

ในช่วงที่ 2 มีผู้มาส่งสมุดบัญชีครัวเรือนจำนวน 10 ราย ในจำนวนนี้เป็นผู้ที่จัดทำบัญชีมาตั้งแต่ต้นจำนวน 7 ราย ซึ่งผลของการจดบันทึกในภาพรวมเป็นดังนี้

ตารางที่ 4.15 สรุปรายรับของครัวเรือนช่วงที่ 2

สรุปรายรับของครัวเรือนทั้งหมด	
ค่าจ้าง/เงินเดือน	111,677.00
รับเงินจากลูกหลาน	45,381.00
รายได้อื่นๆ	14,820.00
ค้าขาย	7,415.00
ขายผลผลิต	4,075.00
เบี้ยยังชีพ/สวัสดิการต่างๆ	3,600.00
เงินกู้ยืม	2,100.00
รวมรายรับ	189,068.00

จากตาราง 4.15 พบว่า ครัวเรือนมีรายรับทั้งหมด 189,068 บาท ซึ่งรายรับที่สูงที่สุดมาจากค่าจ้างเงินเดือนรองลงมาคือ รับเงินจากลูกหลานตามลำดับ สำหรับการกู้ยืมมีจำนวนน้อยที่สุดเนื่องจากการกู้มักจะเกิดในช่วงเดือนกุมภาพันธ์เป็นส่วนใหญ่

ตารางที่ 4.16 สรุปรายจ่ายของครัวเรือนช่วงที่ 2

สรุปรายจ่ายของครัวเรือนทั้งหมด	
ค่าอาหาร	29,084.00
ค่าของใช้	26,292.00
ค่าใช้จ่ายทางสังคม	22,762.00
ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ	14,300.00
รายจ่ายอื่นๆ	13,865.00
เงินออมทรัพย์	13,495.00
ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา	10,387.00
ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์	8,402.50
ค่าชำระค่าน้ำ	7,200.00
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	2,170.00
ค่าลืตเตอรี/ห่วย	1,620.00
ค่ารักษาพยาบาล	1,585.00
ค่าขนม/เครื่องดื่ม	147.00
รวมรายจ่าย	151,309.50

จากตาราง 4.16 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายทั้งหมด 151,309.50 บาท แต่หากไม่รวมเงินออมทรัพย์ซึ่งถือเป็นการฝาก ครัวเรือนจะมีรายจ่ายรวมทั้งหมด 137,814.50 บาท โดยรายจ่ายสูงที่สุดคือค่าอาหาร รองลงมาคือค่าของใช้ และค่าใช้จ่ายทางสังคมเนื่องจากหมู่บ้านมีงานบุญฉลองใหญ่ในหมู่บ้านในช่วงเดือนมีนาคม

ขั้นสรุปผลกิจกรรม

จากระยะเวลา 3 เดือนครึ่ง สำหรับกิจกรรมบัญชีครัวเรือนพบว่าผู้เข้าร่วมทั้งหมดจำนวน 17 ครัวเรือนจากจำนวนสมุดบัญชีที่แจกไป 30 เล่ม ในจำนวนนี้มีผู้ที่อยู่ร่วมทำกิจกรรมตลอดโครงการจำนวน 7 ครัวเรือน จากการสัมภาษณ์ผู้ที่ทำตลอดเหตุเพราะต้องการทราบการใช้จ่ายจริงของตนเอง ส่วนผู้ที่ไม่ได้อยู่ตลอดโครงการให้เหตุผลว่า ไม่มีเวลาจดบันทึก ลืม และเมื่อเห็นค่าใช้จ่ายจำนวนมากๆ ทุกวันจึงไม่อยากจะจดบันทึก จากข้อมูลทั้งหมดตลอด 3 เดือนครึ่ง เมื่อนำมารวมกันทำให้ได้ข้อมูลรายรับรายจ่ายของครัวเรือนทั้งหมดดังนี้

ตารางที่ 4.17 สรุปรายรับของครัวเรือนทั้งหมด

สรุปรายรับของครัวเรือนทั้งหมด	
รายได้อื่นๆ	161,019.00
ค่าจ้าง/เงินเดือน	154,622.00
รับเงินจากลูก หลาน	72,981.00
เงินกู้ยืม	51,900.00
ขายผลผลิต	13,505.00
ค้าขาย	11,883.00
เบี้ยยังชีพ/สวัสดิการต่างๆ	7,000.00
รวมรายรับ	472,910.00

จากตาราง 4.17 พบว่า ครัวเรือนมีรายรับทั้งหมด 472,910 บาทซึ่งรายรับที่สูงที่สุดมาจากรายได้อื่น ๆ รองลงมาคือค่าจ้างเงินเดือนและรับเงินจากลูกหลานตามลำดับ

ตารางที่ 4.18 สรุปรายจ่ายของครัวเรือนทั้งหมด

สรุปรายจ่ายของครัวเรือนทั้งหมด	
รายจ่ายอื่นๆ	122,371.00
เงินออมทรัพย์	71,785.00
ค่า ของใช้	63,023.00
ค่าชำระค่าน้ำเงินกู้	49,747.00
ค่า อาหาร	46,124.00
ค่าใช้จ่ายทางสังคม	37,721.50
ค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ	31,950.00
ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษา	21,055.00
ค่าไฟฟ้า ค่าน้ำ ค่าโทรศัพท์	15,372.06
ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	7,993.00
ค่าลือตเตอร์/ห่วย	6,240.00
ค่ารักษาพยาบาล	3,237.00
ค่าขนม/เครื่องดื่ม	3,819.00
รวมรายจ่าย	480,437.56

จากตาราง 4.18 พบว่าครัวเรือนมีรายจ่ายทั้งหมด 480,437.56 บาท แต่หากไม่รวมเงินออมทรัพย์ซึ่งถือเป็นการฝาก ครัวเรือนจะมีรายจ่ายรวมทั้งหมด 408,652.56 บาท โดยรายจ่ายสูงที่สุดคือรายจ่ายอื่นๆ รองลงมาคือเงินออมทรัพย์และค่าของใช้ ตามลำดับ

ตารางที่ 4.19 แสดงการเปรียบเทียบรายรับ รายจ่ายเฉลี่ยต่อครัวเรือน

	ช่วงแรก	ช่วงหลัง	รวมทั้งหมด	การเปลี่ยนแปลง	แปลผล
รายจ่ายเฉลี่ยรวมค่าใช้จ่ายทั้งหมด	15,672.76	7,565.48	8,074.58	8,107.29	ลดลง
รายจ่ายเฉลี่ยไม่รวมเงินออม	12,897.05	6,890.73	6,868.11	6,006.33	ลดลง
รายจ่ายเฉลี่ยไม่รวมเงินออมและจ่ายชำระหนี้	10,871.00	6,530.725	6,032.03	4,340.28	ลดลง
รายรับเฉลี่ยรวมทั้งหมด	13,516.29	9,453.40	7,948.07	4,062.89	ลดลง
รายรับเฉลี่ยไม่รวมเงินจากการกู้ยืม	11,144.86	9,348.4	7,075.80	1,796.46	ลดลง

จากตาราง 4.19 เมื่อทำการเปรียบเทียบโดยเฉลี่ยต่อครัวเรือนในแต่ละเดือน ระหว่างช่วงแรก กับช่วงหลังพบว่า รายจ่ายเฉลี่ยต่อครัวเรือนในแต่ละเดือนมีจำนวนลดลงโดยหากพิจารณาจากรายจ่ายทั้งหมดช่วงหลังจะลดลงจากช่วงแรก 8,107.29 บาท และหากพิจารณาจากรายจ่ายเฉลี่ยจริง (ไม่รวมการชำระหนี้และการออม) รายจ่ายจะลดลงประมาณ 4,340.28 บาท ขณะที่รายรับเฉลี่ยจริง (ไม่รวมเงินจากการกู้ยืม) จะลดลงประมาณ 1,796 บาท ซึ่งลดลงไปในทิศทางเดียวกับรายจ่ายแต่ลดในอัตราที่น้อยกว่า

จากข้อมูลดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่า ในการทำบัญชีครัวเรือนของผู้เข้าร่วมในครั้งแรก 30 ครัวเรือน แต่มีชาวบ้านที่อยู่ทำกิจกรรมกลุ่มได้จริงจำนวน 17 ครัวเรือน ซึ่งจากจำนวน 17 ครัวเรือนสามารถสะท้อนให้เห็นรายรับ รายจ่าย รวมทั้งหมด และได้เห็นถึงประโยชน์ของการจัดทำบัญชีครัวเรือนทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รู้ถึงสถานะทางการเงินของตนเองและจะได้นำไปเป็นข้อมูลเพื่อที่จะวางแผนลดค่าใช้จ่ายได้ต่อไปซึ่งจากสรุปผลจะเห็นได้ว่าในช่วงหลังผู้เข้าร่วมกิจกรรมเริ่มตระหนักและมีการลดค่าใช้จ่ายลง อย่างเช่น ค่าของใช้และค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ จากกิจกรรมดังกล่าวหากสามารถนำไปจัดทำได้ทั้งหมดหมู่บ้านย่อมส่งผลให้หมู่บ้านได้เห็นถึงรายจ่ายของหมู่บ้าน ว่ามีค่าใช้จ่ายใดที่มีเป็นจำนวนมากเพื่อจะได้ไปหาทางลดรายจ่าย นอกจากนี้จะทำให้ทราบถึงจำนวนหนี้สินทั้งหมดของหมู่บ้านและจำนวนเงินออมของหมู่บ้านซึ่งจะเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์อย่างมากในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

4.4.2 กิจกรรมศึกษาดูงาน การศึกษาดูงานในโครงการวิจัยฯ มีกระบวนการในการจัดการ คือ การค้นหาความต้องการจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การระดมสมอง การสังเกตการพัฒนาการของสมาชิกชุมชน ประเด็นที่สนใจ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และการร้องขอของชาวบ้าน ซึ่งการศึกษาดูงานโครงการวิจัยได้วางขั้นตอนในการศึกษาดูงานแบบคร่าวๆ ไว้ คือ ขั้นแรก เป็นการเปิดโลกทัศน์ให้เห็นแนวทางการพึ่งตนเองในการผลิต ขั้นที่ 2 ให้เห็นวิธีการในการพึ่งตนเอง เช่น การผลิตแบบพึ่งตนเอง การรวมกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเองและพึ่งพากันเอง และขั้นที่ 3 ให้เห็นกระบวนการจัดการเพื่อยกระดับกิจกรรมด้านอาชีพและรายได้ของตนเองและกลุ่มในชุมชน พร้อมทั้งเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ ให้เกื้อหนุนกัน ก่อนการไปศึกษาดูงานจะต้องเตรียมผู้เข้าร่วมศึกษาดูงาน โดยคัดเลือกผู้ที่มีความสนใจและมีแนวคิดที่จะทำให้เกิดผลในเชิงรูปธรรม การจัดหาเอกสาร หรือสื่อต่างๆ เช่น วีซีดี เพื่อให้กลุ่มได้เรียนรู้ก่อน การค้นหาสถานที่ศึกษาดูงานที่สามารถสร้างความประทับใจ และสร้างแรงบันดาลใจในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของผู้ศึกษาดูงานได้ อีกทั้งในการศึกษาดูงานจะต้องสร้างบรรยากาศให้เกิดความอยากในการที่จะเรียนรู้และมีความประทับใจ และสร้างความเชื่อมั่นในการเปลี่ยนแปลงกระบวนการทัศน์ของผู้ศึกษาดูงานได้ นอกจากนั้นในระหว่างการเดินทางที่ทีมงานจะต้องสร้างบรรยากาศให้เกิดการตื่นตัวอยู่ตลอดเวลา หรือมีกิจกรรมสร้างความสัมพันธ์เพื่อให้เกิดความผูกพันกันให้มากขึ้น ทั้งระหว่างผู้ศึกษาดูงานด้วยกันเอง และผู้ศึกษาดูงานกับทีมวิจัย เพื่อจะได้ทำงานด้วยกันที่ง่ายขึ้น นอกจากนั้นสถานที่ในการศึกษาดูงานจะต้องมีบรรยากาศการเรียนรู้ที่เป็นกันเองด้วย สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนมีความสำคัญที่กระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมอยากเรียนรู้ เห็นการเรียนรู้เป็นเรื่องสนุก ซึ่งจะทำให้เมื่อถึงเวลาทบทวนกิจกรรมจะทำให้ผู้เข้าร่วมได้นึกถึงบรรยากาศก่อนที่จะนึกถึงเนื้อหาสาระหรือความรู้ที่ได้ก่อนเสมอ ดังนั้นถ้าหากการศึกษาดูงานที่ทำให้เขามีความประทับใจบรรยากาศของการเรียนรู้ได้ ก็จะเอื้อให้เขาได้ประทับใจความรู้ตามไปด้วย และอยากจะเรียนรู้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้วย สำหรับโครงการศึกษาดูงานโครงการวิจัยฯ ได้จัดให้สมาชิกชุมชนได้ไปเรียนรู้ 2 แห่ง ประกอบด้วย

4.4.2.1 ศึกษาดูงานหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง บ้านหนองเอะ หนองสิม ตำบลเกษม อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี การศึกษาดูงานครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาดูงานเกี่ยวกับการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ทั้งระดับครัวเรือนและระดับชุมชน บ้านหนองเอะ หนองสิม เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จัดตั้งปี 2552 เป็นแหล่งที่รวบรวมองค์ความรู้และกิจกรรมต่าง ๆ เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฝึกอบรมและศึกษาดูงานให้กับคนในชุมชนและชุมชนอื่น เช่น การเลี้ยงกบ ปลา การทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกพืชผักสวนครัว ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ ดังนี้

- 1) ด้านลดรายจ่าย ครั้วเรือนทำสวนครัวรั้วกินได้ปลูกทุกอย่างที่กินได้ มีการเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคและจำหน่าย เช่น สุกร โค กระบือ เป็ด ไก่ ปลา กบ เป็นต้น รวมทั้งคนในชุมชนมีการลดละเลิกอบายมุข มีบุคคลต้นแบบเป็นตัวอย่างให้กับคนในชุมชน
- 2) ด้านเพิ่มรายได้ ในหมู่บ้านมีกิจกรรมที่เพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้าน เช่น การทอดผ้า การจักสาน การเลี้ยงสัตว์เพื่อจำหน่าย เช่น ปลา กบ ไก่ สุกร โค กระบือ การทำขนม ฯลฯ
- 3) ด้านการเรียนรู้ มีกิจกรรมสืบทอดและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทอดผ้า การทอเสื่อ การทำพานบายศรี การอนุรักษ์ดินตไร่พื้นบ้าน พิณ แคน กลองยาว การจักสาน ฯลฯ มีศูนย์การเรียนรู้และมีการจัดกิจกรรม เป็นแหล่งรวบรวมองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกับชุมชนอื่น
- 4) ด้านการประหยัด ครั้วเรือนมีการออมทรัพย์ทุกครั้วเรือน ทั้งการออมในคຸ່ມ กลุ่มออมทรัพย์ของชุมชน สถาบันการจัดการเงินทุนชุมชน การออมในกระปุกออมสิน
- 5) ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีกิจกรรมปลูกต้นไม้ในวันสำคัญต่าง ๆ และร่วมกันทำความสะอาดตามถนนหนทางให้มีความเรียบร้อย เช่น วันเข้าพรรษา วันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ ฯลฯ มีการจัด/สร้างภูมิทัศน์และดูแลรักษาสภาพในชุมชนให้คงสภาพดีใช้งานได้เป็นปัจจุบัน
- 6) การเอื้ออารี มีการจัดกิจกรรมในวันสำคัญต่าง ๆ เช่น ทำบุญตักบาตรในวันสำคัญ ร่วมกิจกรรมวันเด็กแห่งชาติ วันสงกรานต์ วันแม่แห่งชาติ วันพ่อแห่งชาติ ฯลฯ มีการจัดงานตามประเพณีบุญฮีตสิบสอง คองสิบสี่ เช่น งานกฐินสามัคคี งานสงกรานต์ วันเข้าพรรษา งานบุญบั้งไฟ งานบุญพระเวสสันดร การแห่กัณฑ์หลอน และในหมู่บ้านมีกลุ่มอนุรักษ์วัฒนธรรมและประเพณี

4.4.2.2 การศึกษาฐานสวนเห็ดตระการ บ้านนาฉะแล่น ตำบลขามเปี้ย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี เป็นสวนเห็ดครบวงจร มีวัตถุประสงค์เพื่อ ให้สมาชิกชุมชนได้เกิดการเรียนรู้กิจกรรมเกี่ยวกับการเพาะเห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดนางฟ้า นางรม เห็ดบด เห็ดขอนขาวในถุงพลาสติก ตลอดจนการแปรรูปเห็ด เพื่อให้สมาชิกสามารถนำกลับมาเพาะกินในครั้วเรือน ซึ่งจะเป็นการลดค่าใช้จ่ายในหมวดอาหารได้ นอกจากนั้นหากมีความชำนาญมากขึ้นก็สามารถเพาะเป็นอาชีพเสริมหรือพัฒนาเป็นอาชีพหลักต่อไปได้

4.4.3 การเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย จากข้อมูลด้านการบันทึกบัญชีครั้วเรือนได้ชี้ให้เห็นว่า รายจ่ายที่สูงที่สุดในระดับครั้วเรือนคือรายจ่ายด้านอาหาร ดังนั้นโครงการวิจัย จึงได้ช่วยคิดและวิเคราะห์ร่วมกับชุมชน จึงพบว่าสมาชิกในชุมชนจะต้องเรียนรู้ในการที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์ขึ้นมามาทดแทนการนำเข้าจากชุมชนภายนอก และจากการพูดคุยพบว่า การเพาะเห็ดขอนขาว เลียนแบบธรรมชาติ เป็นรูปแบบของการเพาะเห็ดที่ง่ายทั้งวิธีการ การดูแลรักษา

ต้นทุนการผลิตต่ำ อีกทั้งมีนักวิจัยในโครงการเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในด้านนี้อยู่แล้ว สำหรับการเพิ่มรายได้ และลดรายจ่ายโครงการได้ดำเนินการดังนี้

4.4.3.1 การเพาะเห็ดในขอนไม้ การเพาะเห็ดในขอนไม้เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการผลิตที่เป็นการเลียนแบบธรรมชาติที่น่าสนใจ และจากแนวทางการพัฒนาอาชีพการเพาะเห็ดในขอนไม้ พบว่าเห็ดแต่ละชนิดก็จะเกิดดอกในขอนไม้ที่แตกต่างชนิดกันออกไป จึงได้ทำการทดลองเพาะเห็ดโดยใช้ไม้มะม่วง ผลจากการทดลองเรียนรู้และทดลองปลูก ทำให้ชาวบ้าน 20 ครอบครัว มีเห็ดรับประทาน และอีก 2 ครอบครัว สามารถเก็บเห็ดไปขายเพิ่มรายได้ในครัวเรือนได้

4.4.3.2 การปลูกป่าปลูกเห็ดพื้นบ้าน โดยปกติทั่วไปเห็ดป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มักจะเกิดดอกในช่วงต้นฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาว (พ.ค.-พ.ย.) และผู้คนก็ต่างแย่งเก็บมาบริโภค พร้อมกับการจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นกำเนิดของเห็ดได้ถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลโดยตรงต่อจำนวนปริมาณเห็ด ดังนั้นจึงมีกิจกรรมการปลูกต้นไม้และฟื้นฟูป่าเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และมีกิจกรรมเพาะเห็ดร่วมด้วย ผลจากการจัดกิจกรรมชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีเพาะเห็ดพื้นบ้าน โดยการเอาเชื้อเห็ดใส่ในต้นไม้ และมีเห็ดให้เก็บกินและเก็บขายสร้างรายได้ นอกจากนี้ยังมีป่าที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้นกว่าเดิม

4.3.4 กิจกรรมการออม บ้านโนนเค็งมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตซึ่งกลุ่มดังกล่าวมีกิจกรรมการออมเป็นประจำทุกวันที 7 ของเดือน ซึ่งมีสมาชิกประมาณ 278 คน จากการประชุมกิจกรรมร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันทำกิจกรรมพัฒนาการออมขึ้น โดยเริ่มจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของกลุ่มออมทรัพย์และหาแนวทางพัฒนาซึ่งจากการทำกิจกรรมพบว่ากลุ่มมีจุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค ดังนี้

4.3.4.1 จุดแข็ง

1. มีความพร้อมเพียงและสามัคคีกันในกลุ่ม
2. มีการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้ทราบตลอด
3. กรรมการมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่
4. มีการให้บริการเป็นกันเอง
5. สถานที่ให้บริการใกล้บ้านทำให้ลดค่าใช้จ่ายในการเดินทางและสะดวกในการใช้บริการ

6. ผู้นำ/คณะกรรมการมีความน่าเชื่อถือสมาชิกศรัทธามีความเชื่อมั่นในตัวผู้นำและคณะกรรมการ
7. ให้ผลตอบแทน(เงินปันผล)ที่สูง
8. มีสวัสดิการให้แก่สมาชิก
9. สมาชิกมีความรับผิดชอบต่อกลุ่ม
10. มีความมั่นคงทางการเงิน
11. กรรมการมีความโปร่งใส

4.3.4.2 จุดอ่อน

1. การปล่อยเงินกู้ต่อรายยังเป็นจำนวนเงินไม่มาก
2. การกู้ยืมมีความล่าช้า
3. การบริหารงานยังไม่เป็นระเบียบทำให้เมื่อมาใช้บริการเกิดความล่าช้าอีกทั้งสมาชิกบางคนไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบ
4. ไม่มีการจัดคิวการให้บริการทำให้เกิดปัญหาในการใช้บริการ
5. ควรมีการรับฝากได้ตลอดเวลา ไม่ควรจำกัดวันออม
6. สมาชิกบางคนยังไม่เข้าใจขั้นตอนการรับบริการในแต่ละเรื่องเช่นการกู้ยืม การถอน
7. สมาชิกไม่มาใช้บริการตามเวลาที่กำหนด
8. กลุ่มยังไม่มีสถานที่ทำการอย่างเป็นทางการ

4.3.4.3 โอกาส

1. มีหน่วยงานภายนอกเข้ามาให้การสนับสนุนทำให้ได้รับความรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการ เช่น มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี
2. จากนโยบายรัฐบาลทำให้มีรายได้ของชุมชนเพิ่มขึ้น (ประกันราคาข้าวค่าแรงขั้นต่ำ เบี้ยผู้สูงอายุ) ทำให้สมาชิกมีเงินมาฝากเพิ่มขึ้น
3. หมู่บ้านมีวัฒนธรรมการออมส่งผลให้ธนาคารมีคนมาฝากเงินอย่างต่อเนื่อง

4. เศรษฐกิจดีขึ้นทำให้สมาชิกมีเงินมาออมมากขึ้น

4.3.4.5 อุปสรรค

1. ค่าครองชีพสูงขึ้นทำให้การฝากเงินมีจำนวนน้อยลง
2. ราคาผลผลิตตกต่ำ ทำให้รายได้ลดลง
3. วิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนไปส่งผลต่อพฤติกรรมการใช้จ่ายทำให้การออมลดลงเนื่องจากหันไปซื้อสินค้าภายนอกบริโภคมากขึ้นจากเดิมที่เคยปลูกผัก เลี้ยงสัตว์ ไว้เป็นอาหาร หาปลา หากบในแหล่งน้ำ การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตในเรื่องการเกษตรหันมาซื้อขายปราบศัตรูพืช ซื้อปุ๋ยเคมี พฤติกรรมในเรื่องการซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยให้กับเยาวชน เช่น การใช้โทรศัพท์มือถือ มอเตอร์ไซด์ เกมคอมพิวเตอร์ เป็นต้น
4. การเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติส่งผลต่อวิถีชีวิต เช่น พื้นที่เพาะปลูกน้อยลงทำให้ต้องซื้อ มาบริโภค แหล่งน้ำมีสารเคมีปนเปื้อนทำให้การหาปลา ลดน้อยลง
5. การว่างงานของคนในชุมชน

4.3.4.6 แนวทางพัฒนาและการแก้ไข

1. การบริหารจัดการของกลุ่มยังไม่เป็นระบบทำให้การบริการเกิดความล่าช้าจึงควรปรับปรุงการให้บริการโดยการวางระบบการบริหารจัดการในแต่ละด้านอย่างชัดเจนและสะดวกรวดเร็ว
2. การให้บริการกู้ยืมยังมีน้อยทั้งนี้เนื่องจากกรรมการยังไม่กล้าที่จะปล่อยเงินกู้จำนวนมาก เนื่องจากไม่มีความมั่นใจในการปล่อยกู้เพราะยังไม่มีหลักเกณฑ์ที่ชัดเจนจึงต้องกำหนดหลักเกณฑ์ให้รัดกุมเพื่อให้สามารถปล่อยกู้ได้มากขึ้น
3. การเปิดให้บริการยังมีจำกัดเนื่องจากเปิดให้บริการเดือนละ 1 ครั้งส่งผลให้การหมุนเวียนของเงินมีน้อยทำให้รายได้ที่กลุ่มได้รับน้อยลงจึงควรกำหนดให้มีการเพิ่มการให้บริการมากขึ้นในหนึ่งเดือน
4. กำหนดให้สมาชิกถอนเงินได้เมื่อครบ 5 ปีส่งผลให้จำนวนคนฝากน้อยทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกบางคนไม่นำเงินมาฝากมากเพราะเกรงว่าเมื่อยามจำเป็นต้องใช้เงินไม่สามารถถอนเงินได้จึงควรแก้ไขโดยให้สมาชิกสามารถถอนเงินได้แต่ทั้งนี้ต้องมีการคงเงินฝากขั้นต่ำในกลุ่ม

5. กลุ่มยังไม่มีที่ทำการอย่างเป็นทางการจึงควรกำหนดให้มีสถานที่ประจำเพื่อสร้างความน่าเชื่อถือให้มากยิ่งขึ้น
6. สมาชิกบางคนยังไม่เข้าใจขั้นตอนการดำเนินงานของกลุ่มจึงควรมีการประชาสัมพันธ์อธิบายให้สมาชิกทราบ
7. ควรมีการส่งเสริมการออมให้มากขึ้นโดยเฉพาะกลุ่มเยาวชนในหมู่บ้าน

4.3.4.7 ผลการดำเนินงาน

หลังจากที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยทำให้เริ่มตระหนักถึงภาระหนี้สินและเห็นความสำคัญของการออมมากขึ้นซึ่งสังเกตได้จากการที่ยอดเงินออมเริ่มมีจำนวนมากขึ้นและมีชาวบ้านมาสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้น แต่สิ่งสำคัญที่เกิดกับกลุ่มออมทรัพย์คือมีการทำงานที่เป็นระบบมากขึ้นทั้งนี้เนื่องจากคณะกรรมการและผู้วิจัยได้ร่วมกันพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงานโดยเฉพาะระบบเอกสารซึ่งต้องมีการกำหนดแบบฟอร์มต่าง ๆ เช่น แบบฟอร์มใบนำฝาก แบบฟอร์มการถอนเงิน แบบฟอร์มการชำระหนี้เงินกู้ ทั้งนี้เพื่อสามารถให้กลุ่มทำงานได้รวดเร็วขึ้นและมีหลักฐานในการดำเนินงานที่ตรวจสอบได้ นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงสมุดบัญชีต่าง ๆ เพื่อสามารถเพิ่มประโยชน์ในการให้ข้อมูลได้มากขึ้นโดยเฉพาะการจัดทำยอดลูกหนี้รายตัว (ผู้กู้รายบุคคล) และยอดเจ้าหนี้รายตัว (ผู้ฝากรายบุคคล) ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของกิจการที่มีลักษณะเป็นธนาคารที่มีวัตถุประสงค์ในการรับฝากเงิน และปล่อยกู้ ซึ่งผลของการร่วมกันปรับปรุงทำให้กลุ่มสามารถให้บริการแก่สมาชิกได้รวดเร็วขึ้นจากเดิมสมาชิกต้องใช้เวลาในการมารับบริการและคณะกรรมการกว่าที่จะสรุปบัญชีเสร็จในแต่ละครั้งทำให้เสียเวลาเป็นอย่างมากแต่เมื่อได้นำระบบบัญชีที่พัฒนาร่วมกันมาใช้จึงทำให้การทำงานมีประสิทธิภาพและเป็นมาตรฐานมากขึ้นกลุ่มสามารถทราบยอดคงเหลือต่างๆ ทั้งลูกหนี้ เจ้าหนี้ และเงินสดทั้งหมดของกลุ่มได้ทันที นอกเหนือจากการพัฒนาระบบเอกสารและสมุดบัญชีต่างๆ แล้ว กลุ่มออมทรัพย์ยังคงต้องร่วมกันพัฒนาต่อไปโดยเฉพาะในเรื่องของการเปิดให้บริการที่ควรจะมีจำนวนเพิ่มขึ้นเนื่องจากปัจจุบันกลุ่มได้เปิดรับฝากเงินเดือนละหนึ่งครั้งทำให้การหมุนเวียนของการออมมีจำนวนไม่มากนักแต่หลังจากที่ได้เข้าร่วมกิจกรรมการออมทำให้ชาวบ้านและกรรมการต่างเห็นว่าอนาคตควรมีการเปิดให้บริการเพิ่มขึ้นเป็นเดือนละ 2 ครั้งและพัฒนาไปเป็นสัปดาห์ละครั้ง ซึ่งการที่ชาวบ้านมารวมกันบ่อยครั้งขึ้นจะทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนทั้งด้านความคิด การค้าขายสินค้าที่กลุ่มชาวบ้านบางกลุ่มที่เข้าร่วมกิจกรรมด้านต่าง ๆ ของโครงการวิจัยเช่น กลุ่มปลูกเห็ด ทำสบู่ แชมพู จะได้มีแหล่งนัดพบซื้อขายโดยอาศัยวันออมทรัพย์ของหมู่บ้านเป็นช่องทางในการจำหน่าย ทำให้เกิดเศรษฐกิจในชุมชนมีเงินทุนหมุนเวียนภายในชุมชนและเกิดการออมมากขึ้นตามมาส่งผลต่อการแก้ไขปัญหาหนี้สินและสามารถพัฒนาหมู่บ้านได้ต่อไปอย่างยั่งยืน

4.4.5 กิจกรรมปลูกพืชสวนครัว

หลังจากการศึกษาดูงานที่บ้านหนองเอาะ-หนองสิม ชาวบ้านโนนเค็งได้เกิดแนวคิดในการปลูกผักสวนครัวในกระถางลอยฟ้าซึ่งทำจากยางรถยนต์ เพื่อเก็บกินในครัวเรือนและแบ่งปันระหว่างเพื่อนบ้าน นอกจากนี้ยังมีการปลูกมะระกอเพื่อใช้ประกอบอาหาร และแบ่งขายหลังจากเหลือกิน

4.4.6 กิจกรรมปลูกป่าเพื่อรักษาพืชผักพื้นบ้านและสร้างสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้ชุมชนมีพื้นที่ป่ามากขึ้น เพื่อสร้างสิ่งแวดล้อมที่ดีและอนุรักษ์พืชผักพื้นบ้าน ให้ชาวบ้านสามารถเก็บกินพืชผักพื้นบ้าน เช่น ผักหวาน เห็ด หน่อไม้ และผักพื้นบ้านอื่นๆ หรือนำไปขายเพื่อสร้างรายได้เสริมให้ครัวเรือนอีกทางหนึ่ง

4.4.7 กิจกรรมการทำของใช้ครัวเรือนใช้เอง

1. กิจกรรมทำน้ายาล้างจาน

กิจกรรมทำน้ายาล้างจานใช้เอง มีวัตถุประสงค์เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้รับความรู้ในการทำจากชุมชนสันติอโศก มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งมีสมาชิกร่วมกิจกรรม 35 คน ได้ทดลองทำผลิตภัณฑ์ชุดแรกออกมาใช้ โดยใช้ส่วนผสมขั้นพื้นฐาน ไม่ใส่สีและกลิ่น พบว่าผลิตภัณฑ์สามารถใช้งานได้ แต่ชาวบ้านยังคงคุ้นเคยกับผลิตภัณฑ์ที่เคยซื้อใช้ ซึ่งมีกลิ่นหอมและสีเหลือง ชาวบ้านพบว่ากิจกรรมนี้ช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ และมีราคาถูกกว่าการซื้อผลิตภัณฑ์น้ายาล้างจานจากท้องตลาดมาใช้เยอะ ชาวบ้านจึงได้รวมกลุ่มกัน และซื้อส่วนผสมในการทำน้ายาล้างจานมาฝึกทดลองทำ และแบ่งกันไปใช้เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนลง

2. กิจกรรมการทำสบู่

กิจกรรมการทำสบู่ก็เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน เป็นการทำสบู่ก้อน มีสมาชิกร่วมกิจกรรม 30 คน โดยใช้ส่วนผสมเป็น ขมิ้น กลิ่น และสี ชาวบ้านมีความพอใจกับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้น สบู่มีฟองดี และมีกลิ่นหอม ซึ่งในอนาคตชาวบ้านคิดที่จะทำใช้เองอีก และอาจรวมกันทำผลิตภัณฑ์ราคาถูกขายในชุมชน เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการครองชีพ

3. กิจกรรมการทำแซลมู

อีกหนึ่งกิจกรรมที่ใช้ในการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน คือ กิจกรรมการทำแซลมู ซึ่งเป็นแซลมูสูตรมะกรูด มีสมาชิกร่วมกิจกรรม 32 คน ผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำมีคุณภาพพอใช้ได้ มีกลิ่นหอมของมะกรูด และมีฟองดี หลังจากทำเสร็จชาวบ้านได้แบ่งปันไปใช้

4.4.8 การสานต่อกิจกรรมเพื่อชุมชนของกลุ่มนักศึกษา

โครงการชีวิตติดลบ เป็นโครงการของนักศึกษาเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งดำเนินกิจกรรมสานต่อจากโครงการวิจัยของอาจารย์ เรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ นักศึกษาได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เรียนรู้การแก้ปัญหาจากกรณีศึกษาจริง และบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมี อาจารย์ณรงค์ศักดิ์ ชงอาษา ดร. อุทัย อันพิมพ์ อาจารย์รินทร์ภัส ชัยหิรัญกิตต์ อาจารย์พิทักษพงษ์ อุปมา และ ผศ. ดร. รุ่งรัศมี บุญดาว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ ส่วนทีมนักศึกษาประกอบด้วย นางสาววิจิตราภรณ์ จันทรภักดี นางสาวเกตุดี นิลปะกะ นางสาวธัญนิชา แก้วบัลลัง นางสาวนุจรินทร์ อินอ่อน นายรัฐภูมิ เวียงสมุทร และนายวรัญญู ราชบัณฑิต

จากชื่อของโครงการ “ชีวิตติดลบ” ซึ่งมีที่มาจากชีวิตของชาวบ้านในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีปัญหาเหมือนๆ กัน คือ ขาดแคลนเงินทุน มีปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย หนี้สินพอกพูน ทีมนักศึกษาจะต้องร่วมกันคิด วางแผน ลงมือทำ เพื่อหาทางออกว่าจะทำอย่างไรเพื่อเปลี่ยนทัศนคติด้านลบของคนในชุมชนที่มีต่อหนี้สินให้กลายเป็นด้านบวกเพื่อสร้างกำลังใจในการก้าวข้ามวิกฤตการณ์การเงินในครอบครัวอย่างยั่งยืน โดยได้ดำเนินกิจกรรมสืบเนื่องจากโครงการวิจัยรูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งฯ เช่น การติดตามการทำบัญชีครัวเรือนของชาวบ้านในชุมชนให้มีการจดบันทึกรายรับ รายจ่ายอย่างต่อเนื่อง คอยช่วยเหลือชาวบ้านที่ยังไม่เข้าใจการทำบัญชีครัวเรือนให้สามารถบันทึกบัญชีได้อย่างถูกต้อง สานต่อกิจกรรมในการลดค่าใช้จ่าย เช่น เพาะเห็ดกินเอง ปลูกผักกระถาง ทำน้ำยาล้างจาน สบู่ เป็นต้น จากกิจกรรมทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือนหันมาเพาะเห็ดรับประทานในครัวเรือนเพิ่มขึ้น มี 3 ครัวเรือนที่เริ่มเพาะเห็ดขายเพื่อเพิ่มรายได้ ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเพื่อทำน้ำยาล้างจาน และสบู่ ใช้อย่างไรก็ตาม ทั้งทำขายในชุมชนในราคาที่ถูกลงกว่าสินค้าตามท้องตลาดทั่วไป และมีการบันทึกบัญชีครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง นักศึกษาได้พยายามคิดหาอาชีพที่จะพัฒนาเป็นอาชีพใหม่ที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไปในอนาคต เช่น การเพาะเห็ดขอนขาว ผลิตภัณฑ์จากเสื่อ เป็นต้น

สรุปผลการวิจัย

ในความพยายามลดหนี้ของชุมชน ถ้าประเมินจากตัวเลขอาจจะยังไม่เห็นผลที่ชัดเจนนัก แต่งานวิจัยนี้ได้ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้น จากการจดบัญชีรายรับ-รายจ่าย ครอบรอบ 6 เดือน ทำให้พอจะทราบถึงสาเหตุที่ทำให้มีรายจ่ายมาก จึงมีการระดมความคิดเห็นเพื่อหาทางลดค่าใช้จ่ายและหนี้สินลง โดยผู้ใหญ่บ้านได้ติดตามชาวบ้านให้บันทึกบัญชีอย่างสม่ำเสมอ มีสมาชิกเข้าร่วมบันทึกบัญชีครัวเรือนกว่า 50 ครัวเรือน ชาวบ้านมีความเห็นพร้อมกันว่าจะรวมกันทำน้ำยาล้างจาน สบู่ และแชมพู เพื่อแบ่งปันกันใช้อีก และผลิตขายให้กับคนในชุมชนในราคาถูก รวมทั้งเพาะเห็ด ปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ เพื่อใช้รับประทานในครัวเรือน และรวมกลุ่มเป็นตลาดนัดชุมชนขึ้นเพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ในชุมชนมาขายในตลาด จากข้อมูลการออมพบว่าเงินออมชุมชนได้เพิ่มขึ้นจากเดือนละ 20,000 บาท เป็น 30,000 – 40,000 บาทต่อเดือน และรายจ่ายในครัวเรือนก็ลดลง นอกจากนี้ยังเกิดความร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้นในระหว่างทีมผู้นำชุมชนและชาวบ้านในการทำงานเพื่อส่วนรวมในชุมชน เช่น งานพัฒนาชุมชน งานบุญประเพณี และพัฒนาวัดของชุมชน ดังคำกล่าวของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า “เมื่อก่อนการมาร่วมแรงเพื่อการพัฒนาส่วนรวม มีคนมาร่วมน้อย แต่ปัจจุบันชาวบ้านหันมาสนใจและช่วยงานชุมชนกันมากขึ้น”

จากแนวทางและกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการตนเองและครอบครัวอันจะนำไปสู่การแก้ไขปัญหาหนี้สินของสมาชิกชุมชนบ้านโนนเค็งในครั้งนี้ สามารถสรุปรูปแบบของการจัดการหนี้สินได้ดังนี้

1. การทำบัญชีครัวเรือน
2. การศึกษาดูงาน
3. การเพิ่มรายได้และลดรายจ่าย
4. กิจกรรมการออม

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่องรูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีวัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์สถานภาพและภาวะหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
2. เพื่อศึกษาและวิเคราะห์เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการก่อเกิดและเพิ่มพูนหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง
3. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมการใช้จ่าย การออม และการลงทุนของชาวบ้านในชุมชนบ้านโนนเค็ง
4. เพื่อค้นหารูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง

งานวิจัยชิ้นนี้ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) โดยมีชาวบ้านโนนเค็งเป็นผู้ร่วมวิจัย แบ่งการวิจัยออกเป็น 3 ระยะ คือ ระยะเตรียมการ ระยะปฏิบัติการ และระยะสรุปผลและประเมินผล ใช้วิธีการเก็บข้อมูลโดยการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก แบบสอบถาม การสนทนากลุ่ม การสังเกต การจัดเวที การศึกษาดูงาน การทดลองปฏิบัติการ ซึ่งผลจากการวิจัยสรุปได้ดังนี้

5.1 สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยนี้เน้นกระบวนการตั้งแต่ค้นหาโจทย์วิจัยจนกระทั่งสิ้นสุดโครงการ โดยชาวบ้านโนนเค็งเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การค้นหาโจทย์วิจัย การพัฒนาโครงร่างวิจัย การเก็บข้อมูล การร่วมให้ความคิดเห็นในเวทีการคืนข้อมูลการวิจัย สิ่งที่ชาวบ้านโนนเค็งได้รับจากงานวิจัยนี้คือการค้นพบปัญหาและการแก้ไขปัญหาอย่างมีส่วนร่วมโดยชุมชนเอง

5.1.1 สภาพปัญหาหนี้สินชุมชนบ้านโนนเค็ง

บ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นหมู่บ้านหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กำลังประสบกับปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่ายที่เกิดขึ้น เนื่องจากบ้านโนนเค็งตั้งอยู่ใกล้กับมหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งเป็นสถาบันอุดมศึกษาของจังหวัดอุบลราชธานีที่ทำให้เกิดการพัฒนาด้านพื้นที่เป็นอย่างมาก ปัจจุบันชาวบ้านที่เป็นวัยแรงงานจะออกไปรับจ้างเป็นคณงานก่อสร้าง แม่บ้าน รับจ้างทำงานบ้านในตัวเมืองอุบลราชธานี และรอบๆ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานีซึ่งถือว่าเป็นแหล่งรายได้หลักของคนในชุมชน จากผลการศึกษาวิจัยพบว่าปัญหาของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งอันดับที่หนึ่ง คือ ขาดแคลนเงินทุน รองลงมาคือมีภาระหนี้สิน และถัดมาคือ ขาดเครื่องมือในการประกอบอาชีพ ภัยแล้ง และต้นทุนการผลิตสูง จากข้อมูลดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของเกษตรกรไทยโดยทั่วไป โดยเฉพาะ

ปัญหาของสังคมชนบทซึ่งเป็นสังคมเกษตรกรรมที่อาศัยน้ำฝนในการทำเกษตรสำหรับปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ ซึ่งการประกอบอาชีพจะไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร อีกทั้งเมื่อนำสินค้าไปจำหน่ายก็มักจะถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง สุดท้ายเกษตรกรต้องขาดทุน และมีการหนี้สินที่เกิดจากการกู้ยืมมาเพื่อการลงทุน

ผลการศึกษาข้อมูลชุมชนยังพบว่า รายจ่ายเป็นต้นเหตุหนึ่งแห่งการเป็นหนี้ของชุมชน จากการวิเคราะห์รายจ่ายของชุมชนในรอบปีที่ผ่านมาครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็งมีรายจ่ายมากกว่า 30 รายการ ซึ่งก็มีความแตกต่างกันออกไป อย่างไรก็ตาม จากการศึกษา พบว่ารายจ่ายเฉลี่ยที่มากที่สุดรายครัวเรือนคือค่าอาหาร รองลงมาคือ ค่าระหนี้ ธกส. และค่าน้ำมันเชื้อเพลิง ซึ่งชี้ให้เห็นว่ารายจ่ายของครัวเรือนนับว่าสูงพอสมควร และหากพิจารณารายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับการดำรงชีพแล้วยังพบว่ารายจ่ายของสมาชิกกลุ่มศึกษายังพบว่ามีรายจ่ายที่ต้องดูแลและเสี่ยงสูญหล่นให้เรียนหนังสือที่ค่อนข้างจะสูง

ภาระหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งสามารถจำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ หนี้สินจากสถาบันการเงินภายนอก และจากสถาบันการเงินภายในชุมชน สำหรับหนี้สินที่สมาชิกกู้ยืมจากกองทุนต่างๆ ซึ่งเป็นสถาบันการเงินในชุมชน จำนวน 5 กองทุน รวมเป็นเงินทั้งสิ้น 2,390,600 บาท ส่วนเหตุผลในการกู้ยืมเงินของครัวเรือนในชุมชนบ้านโนนเค็ง ส่วนใหญ่เป็นการยืมมาเพื่อใช้ในการครองชีพ และการลงทุนเพื่อการประกอบอาชีพเกษตรกรรม ถัดมาคือ เพื่อใช้จ่ายในการศึกษาบุตร และเพื่อซื้อสินทรัพย์ จากข้อมูลดังกล่าวได้ชี้ให้เห็นว่าความจำเป็นในการดำเนินชีวิตของครัวเรือนส่งผลให้เกิดภาวะหนี้สิน ทั้งนี้อันเป็นผลมาจากรายได้ในการประกอบอาชีพไม่เพียงพอต่อรายจ่ายในครัวเรือนที่มีมากกว่า อีกทั้งความจำเป็นในการใช้เงินก็ล้วนแต่เป็นสิ่งที่จำเป็นที่จะต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่อความอยู่รอดในสังคม

5.1.2 รูปแบบการแก้ปัญหาหนี้สินชุมชนบ้านโนนเค็ง

จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้พบว่ารูปแบบในการแก้ปัญหาหนี้สินโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนในพื้นที่ด้วยกัน 5 รูปแบบ ดังนี้

1. การทำบัญชีครัวเรือน

บ้านโนนเค็งเป็นหมู่บ้านที่ยังคงเผชิญกับภาวะหนี้สิน ทั้งนี้เนื่องจากสถานะเศรษฐกิจในปัจจุบันที่มีค่าครองชีพที่สูงขึ้นในขณะที่รายรับไม่ได้สูงขึ้นตาม รายรับส่วนใหญ่ของคนในหมู่บ้านมาจากการทำนาและรับจ้างทั่วไป ดังนั้นสิ่งหนึ่งที่จะเป็นช่องทางให้ชาวบ้านสามารถแก้ไขปัญหาหนี้สินของตนเองได้คือจะต้องรู้ถึงสภาพของตัวเองเสียก่อนซึ่งสิ่งที่ต้องบอกกับชาวบ้านได้ดีที่สุดคือตัวของชาวบ้านเองโดยใช้เครื่องมือการจัดทำบัญชีครัวเรือนมาเป็นตัวบ่งบอก ทีมวิจัยได้ร่วมกันจัดทำกิจกรรมบัญชีครัวเรือนร่วมกับชาวบ้าน ในครั้งแรกมีผู้สนใจไม่ถึง 10 คนเนื่องจากเกรงว่าจะจดบันทึกไม่เป็น ผู้วิจัยจึงได้อธิบายว่าการบันทึกไม่ใช่เรื่องยาก โดยได้ทำการอธิบายวิธีการจดบันทึกให้ชาวบ้านและให้ซักถามข้อสงสัย นอกจากนี้แจ้งว่าหาก

คิดว่าตนจะลงบัญชีไม่ได้สามารถให้ลูกหลานในบ้านเป็นผู้มีหน้าที่จดบันทึกให้ได้ จึงทำให้มีผู้สนใจมากขึ้น ซึ่งได้มีการแจกสมุดบัญชีไปทั้งหมดประมาณ 17 เล่ม ต่อมาเมื่อมีการไปทัศนศึกษาดูงานที่บ้านหนองเอะ ปรากฏว่ามีผู้สนใจร่วมกิจกรรมเพิ่มขึ้นประมาณ 30 คน จากกิจกรรมการบันทึกบัญชีครัวเรือนได้ชี้ให้เห็นว่า จำนวนผู้เข้าร่วมในครั้งแรก 30 ครัวเรือน แต่มีชาวบ้านที่อยู่ทำกิจกรรมกลุ่มได้จริงจำนวน 17 ครัวเรือน ซึ่งจากจำนวน 17 ครัวเรือนสามารถสะท้อนให้เห็นรายรับ รายจ่าย รวมทั้งหมด และได้เห็นถึงประโยชน์ของการจัดทำบัญชีครัวเรือนทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมได้รู้ถึงสถานะทางการเงินของตนเองและจะได้นำไปเป็นข้อมูลเพื่อที่จะวางแผนลดค่าใช้จ่ายได้ต่อไปซึ่งจากสรุปผลจะเห็นได้ว่าในช่วงหลังผู้เข้าร่วมกิจกรรมเริ่มตระหนักและมีการลดค่าใช้จ่ายลง อย่างเช่น ค่าของใช้และค่าใช้จ่ายในการประกอบอาชีพ จากกิจกรรมดังกล่าวหากสามารถนำไปจัดทำได้ทั้งหมดบ้านย่อมส่งผลให้หมู่บ้านได้เห็นถึงรายจ่ายของหมู่บ้าน ว่ามีค่าใช้จ่ายใดที่มีเป็นจำนวนมากเพื่อจะได้ไปหาทางลดรายจ่าย นอกจากนี้จะทำให้ทราบถึงจำนวนหนี้สินทั้งหมดของหมู่บ้านและจำนวนเงินออมของหมู่บ้านซึ่งจะเป็นข้อมูลที่มีประโยชน์อย่างมากในการวางแผนพัฒนาหมู่บ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพต่อไป

2. กิจกรรมศึกษาดูงาน

การศึกษาดูงานในโครงการวิจัยฯ มีกระบวนการในการจัดการ คือ การค้นหาความต้องการจากการพูดคุยแบบไม่เป็นทางการ การระดมสมอง การสังเกตการพัฒนาการของสมาชิกชุมชน ประเด็นที่สนใจ สถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน และการร้องขอของชาวบ้าน สำหรับโครงการศึกษาดูงานโครงการวิจัยฯ ได้จัดให้สมาชิกชุมชนได้ไปเรียนรู้ 2 แห่ง ประกอบด้วยศึกษาดูงานหมู่บ้านเศรษฐกิจพอเพียง บ้านหนองเอะ หนองสิม ตำบลเกษม อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี การศึกษาดูงานครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาดูงานเกี่ยวกับการน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต ทั้งระดับครัวเรือนและระดับชุมชน บ้านหนองเอะ หนองสิม เป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชนต้นแบบเศรษฐกิจพอเพียง จัดตั้งปี 2552 เป็นแหล่งที่รวบรวมองค์ความรู้และกิจกรรมต่าง ๆ เป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ ฝึกอบรมและศึกษาดูงานให้กับคนในชุมชนและชุมชนอื่น เช่น การเลี้ยงกบ ปลา การทำปุ๋ยชีวภาพ การปลูกพืชผักสวนครัว ฯลฯ นอกจากนั้นยังมีรูปแบบของการดำเนินกิจกรรมในด้านต่างๆ เช่น การลดรายจ่าย การเพิ่มรายได้ กิจกรรมสืบทอดและใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การออม การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และการช่วยเหลือกัน

สำหรับอีกแห่งหนึ่งคือการศึกษาดูงานสวนเห็ดตระการ บ้านนาดีแล่น ตำบลขามเปี้ย อำเภอดงเจริญ จังหวัดอุบลราชธานี เป็นสวนเห็ดครบวงจร มีวัตถุประสงค์เพื่อให้สมาชิกชุมชนได้เกิดการเรียนรู้กิจกรรมเกี่ยวกับการเพาะเห็ดชนิดต่างๆ เช่น เห็ดนางฟ้า นางรม เห็ดบด เห็ดขอนขาวในถุงพลาสติก ตลอดจนการแปรรูปเห็ด เพื่อให้สมาชิกสามารถนำกลับมาเพาะกินในครัวเรือน ซึ่งจะเป็นลดค่าใช้จ่ายในหมวดอาหารได้ นอกจากนั้นหากมีความชำนาญมากขึ้นก็สามารถเพาะเป็นอาชีพเสริมหรือพัฒนาเป็นอาชีพหลักต่อไปได้

3. การเพิ่มรายได้

จากข้อมูลด้านการบันทึกบัญชีครัวเรือนได้ชี้ให้เห็นว่า รายจ่ายที่สูงที่สุดในระดับครัวเรือนคือรายจ่ายด้านอาหาร ดังนั้นโครงการวิจัยฯ จึงได้ช่วยคิดและวิเคราะห์ร่วมกับชุมชน จึงพบว่าสมาชิกในชุมชนจะต้องเรียนรู้ในการที่จะพัฒนาผลิตภัณฑ์ขึ้นมาทดแทนการนำเข้าจากชุมชนภายนอก และจากการพูดคุยพบว่าการเพาะเห็ดขอนขาว เลียนแบบธรรมชาติ เป็นรูปแบบของการเพาะเห็ดที่ง่ายทั้งวิธีการ การดูแลรักษา ต้นทุนการผลิตต่ำ อีกทั้งมีนักวิจัยในโครงการเป็นผู้ที่มีความรู้และประสบการณ์ในด้านนี้อยู่แล้ว สำหรับการเพิ่มรายได้ และลดรายจ่ายโครงการได้ดำเนินการดังนี้

3.1 การเพาะเห็ดในขอนไม้

การเพาะเห็ดในขอนไม้เป็นอีกแนวทางหนึ่งของการผลิตที่เป็นการเลียนแบบธรรมชาติ ที่น่าสนใจ และจากแนวทางการพัฒนาอาชีพการเพาะเห็ดในขอนไม้ พบว่าเห็ดแต่ละชนิดก็จะเกิดดอกในขอนไม้ที่แตกต่างชนิดกันออกไป จึงได้ทำการทดลองเพาะเห็ดโดยใช้ไม้มะม่วง ผลจากการทดลองเรียนรู้และทดลองปลูก ทำให้ชาวบ้าน 20 ครัวเรือน มีเห็ดรับประทาน และอีก 2 ครัวเรือน สามารถเก็บเห็ดไปขายเพิ่มรายได้ในครัวเรือนได้

3.2 การปลูกป่าปลูกเห็ดพื้นบ้าน

โดยปกติทั่วไปเห็ดป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มักจะเกิดดอกในช่วงต้นฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาว (พ.ค.-พ.ย.) และผู้คนที่ต่างแ่งแย่งเก็บมาบริโภค พร้อมกับการจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นกำเนิดของเห็ดได้ถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลโดยตรงต่อจำนวนของประชากรเห็ด ดังนั้นจึงได้จัดกิจกรรมปลูกต้นไม้ และฟื้นฟูป่าเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ และมีกิจกรรมเพาะเห็ดร่วมด้วย ผลจากการจัดกิจกรรมชาวบ้านได้เรียนรู้วิธีเพาะเห็ดพื้นบ้าน โดยการเอาเชื้อเห็ดใส่ในต้นไม้ และมีเห็ดให้เก็บกินและเก็บขายสร้างรายได้ นอกจากนี้ยังมีป่าที่อุดมสมบูรณ์มากขึ้นกว่าเดิม

4. การลดรายจ่าย

4.1 กิจกรรมปลูกพืชสวนครัว

ชาวบ้านบ้านโนนเค็งได้เกิดแนวคิดในการปลูกผักสวนครัวในกระถางลอยฟ้าซึ่งทำจากยางรถยนต์ เพื่อเก็บกินในครัวเรือนและแบ่งปันระหว่างเพื่อนบ้าน นอกจากนั้นยังมีการปลูกมะระกอเพื่อใช้ประกอบอาหาร และแบ่งขายหลังจากเหลือกิน

4.2 กิจกรรมทำน้ายาล้างจาน

กิจกรรมทำน้ายาล้างจานใช้เอง มีวัตถุประสงค์เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน ได้รับความรู้ในการทำจากชุมชนสันติอโศก มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ซึ่งมีสมาชิกร่วมกิจกรรม 35 คน ได้ทดลองทำผลิตภัณฑ์ชุดแรกออกมาใช้ โดยใช้ส่วนผสมพื้นฐาน ไม้สัสีและกลิ่นพบว่าผลิตภัณฑ์สามารถใช้งานได้ แต่ชาวบ้านยังคงคุ้นเคยกับผลิตภัณฑ์ที่เคยซื้อใช้ ซึ่งมีกลิ่นหอม และสีเหลือง ชาวบ้านพบว่ากิจกรรมนี้ช่วยลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนได้ และมีราคาถูกกว่าการซื้อผลิตภัณฑ์น้ายาล้างจานจากท้องตลาดมาใช้เยอะ ชาวบ้านจึงได้รวมกลุ่มกัน และซื้อส่วนประสมในการทำน้ายาล้างจานมาฝึกทดลองทำ และแบ่งกันไปใช้เพื่อลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนลง

4.3 กิจกรรมการทำสบู่

กิจกรรมการทำสบู่ก็เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์เพื่อลดรายจ่ายในครัวเรือน เป็นการทำสบู่ก้อน มีสมาชิกร่วมกิจกรรม 30 คน โดยใช้ส่วนผสมเป็น ขมิ้น กลิ่น และสี ชาวบ้านมีความพอใจกับคุณภาพของผลิตภัณฑ์ที่ทำขึ้น สบู่มีฟองดี และมีกลิ่นหอม ซึ่งในอนาคตชาวบ้านคิดที่จะทำใช้เองอีก และอาจรวมกันทำผลิตภัณฑ์ราคาถูกลงในชุมชน เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการครองชีพ

4.4 กิจกรรมการทำแชมพู

เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่ใช้ในการลดค่าใช้จ่ายในครัวเรือน คือ กิจกรรมการทำแชมพู ซึ่งเป็นแชมพูสูตรมะกรูด มีสมาชิกร่วมกิจกรรม 32 คน ผลิตภัณฑ์ที่ทดลองทำมีคุณภาพพอใช้ได้ มีกลิ่นหอมของมะกรูด และมีฟองดี หลังจากทำเสร็จชาวบ้านได้แบ่งปันไปใช้

5. กิจกรรมการออม

บ้านโนนเค็งมีการจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตซึ่งกลุ่มดังกล่าวมีกิจกรรมการออมเป็นประจำทุกวัน 7 ของเดือน ซึ่งมีสมาชิกประมาณ 278 คน จากการประชุมกิจกรรมร่วมกันระหว่างทีมวิจัยและชาวบ้านได้ร่วมกันทำกิจกรรมพัฒนาการออมขึ้นโดยเริ่มจากการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมของกลุ่มออมทรัพย์และหาแนวทางพัฒนา

หลังจากที่ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัยทำให้เริ่มตระหนักถึงภาระหนี้สินและเห็นความสำคัญของการออมมากขึ้นซึ่งสังเกตได้จากการที่ยอดเงินออมเริ่มมีจำนวนมากขึ้นและมีชาวบ้านมาสมัครเป็นสมาชิกเพิ่มขึ้น แต่สิ่งสำคัญที่เกิดกับกลุ่มออมทรัพย์คือมีการทำงานที่เป็นระบบมากขึ้น ทั้งนี้เนื่องจากคณะกรรมการและผู้วิจัยได้ร่วมกันพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงานโดยเฉพาะระบบเอกสารซึ่งต้องมีการกำหนดแบบฟอร์มต่างๆ

สรุปผลการวิจัยในความพยายามลดหนี้ของชุมชน ถ้าประเมินจากตัวเลขอาจจะยังไม่เห็นผลที่ชัดเจนนัก แต่งานวิจัยนี้ได้ทำให้ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาหนี้สินที่เกิดขึ้น จากการจดบัญชีรายรับ-รายจ่าย ครบรอบ 3 เดือน ทำให้พอจะทราบถึงสาเหตุที่ทำให้มีรายจ่ายมาก จึงมีการระดมความคิดเห็นเพื่อหาทางลดค่าใช้จ่ายและหนี้สินลง โดยมีสมาชิกเข้าร่วม 32 คน ชาวบ้านมีความเห็นพร้อมกันว่าจะรวมกันทำน้ายาล้างจาน สบู่ และแชมพู เพื่อแบ่งปันกันใช้อีก และผลิตขายให้กับคนในชุมชนในราคาถูก รวมทั้งเพาะเห็ด ปลูกพืชผัก เลี้ยงสัตว์ เพื่อใช้รับประทานในครัวเรือน และรวมกลุ่มเป็นตลาดนัดชุมชนขึ้นเพื่อนำผลิตภัณฑ์ที่ผลิตได้ในชุมชนมาขายในตลาด นอกจากนี้ยังเกิดความร่วมมือร่วมใจกันมากขึ้นในระหว่างที่ผู้นำชุมชนและชาวบ้านในการทำงานเพื่อส่วนรวมในชุมชน เช่น งานพัฒนาชุมชน งานบุญประเพณี และพัฒนาวัดของชุมชน ดังคำกล่าวของผู้ใหญ่บ้านที่ว่า “เมื่อก่อนการมาร่วมแรงเพื่อการพัฒนาส่วนรวม มีคนมาร่วมน้อย แต่ปัจจุบันชาวบ้านหันมาสนใจและช่วยงานชุมชนกันมากขึ้น”

5.2 บทเรียนที่ได้

1. การตั้งโจทย์วิจัยโดยที่ผู้นำชุมชน และชาวบ้านไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาหนี้สินของตนเองอย่างแท้จริง ทำให้ทีมวิจัยมีความยากลำบากในการโน้มน้าวชาวบ้านให้เห็นความสำคัญของกิจกรรม
2. ทีมวิจัยไม่ได้ทำกิจกรรม ที่จะทำให้ชาวบ้านเห็นภาพและเกิดแรงบันดาลใจให้ชาวบ้านรู้สึกรักชุมชน และเห็นความสำคัญของความร่วมมือ ร่วมใจกันในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมืออย่างกระตือรือร้น ทำให้กิจกรรมการเก็บข้อมูลเพื่อนำมาวิเคราะห์ปัญหาหนี้สินชุมชน เป็นไปด้วยความล่าช้า

5.3 ปัญหา อุปสรรค

ปัญหาและอุปสรรคระหว่างการปฏิบัติการวิจัย เช่น ด้านทีมวิจัย ด้านการปฏิบัติการวิจัยในชุมชน ดังรายละเอียดในข้อ 5.3.1 และทีมวิจัยมีข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาอุปสรรคในการทำวิจัยครั้งต่อไป ดังรายละเอียดข้อ 5.3.2

5.3.1 ปัญหาอุปสรรค

1. ทีมวิจัยเพิ่งเคยทำการวิจัยแบบ PAR เป็นครั้งแรก จึงไม่มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยแบบ PAR ที่ลึกซึ้งเท่าที่ควร ทำให้การดำเนินการต่างๆ ในแต่ละขั้นตอนค่อนข้างช้า
2. ทีมวิจัยมีภาระงานมากและมีเวลาไม่ตรงกันไม่สามารถลงพื้นที่ได้สม่ำเสมอ ทำให้เกิดการทิ้งระยะห่างในการจัดเวทีชุมชน
3. ทีมวิจัยชุมชนและชาวบ้านไม่มีเวลา เนื่องจากบางช่วงของการปฏิบัติการวิจัยตรงกับช่วงของฤดูกาลเพาะปลูก ทำให้การนัดหมายต้องเลื่อนเวลาออกไป

4. ทีมวิจัยชุมชนบางคนยังไม่เข้าใจการวิจัยแบบ PAR และไม่มีความมั่นใจในการเก็บข้อมูล ทำให้ข้อมูลที่ได้ไม่ครบถ้วนสมบูรณ์
5. ประเด็นการวิจัยเรื่องนี้เป็นเรื่องละเอียดอ่อน ทำให้ต้องระมัดระวังในการเก็บข้อมูลและการสัมภาษณ์ชาวบ้าน
6. ทีมวิจัยชุมชนและชาวบ้านบางส่วนเข้าร่วมโครงการไม่สม่ำเสมอ ทำให้ขาดความต่อเนื่องในการเข้าร่วม ซึ่งส่งผลให้ขาดความรู้ความเข้าใจในการวิจัยแบบ PAR อย่างต่อเนื่อง

5.3.2 ข้อเสนอแนะ

1. ทีมวิจัยต้องร่วมกันจัดสรรเวลาการทำงานวิจัยในพื้นที่ให้เหมาะสม สอดคล้องกัน และทำความเข้าใจการวิจัยแบบ PAR ให้มากขึ้น เพื่อให้การปฏิบัติการวิจัยเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
2. การนัดหมายกับชาวบ้านโนนเค็งต้องวางแผนล่วงหน้า และกำชับวันเวลาในการลงพื้นที่อีกครั้ง เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปตามกำหนดการ
3. ทีมวิจัยต้องชี้แจงทำความเข้าใจเกี่ยวกับการวิจัยแบบ PAR และแบบสอบถามให้ผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่ให้เข้าใจมากขึ้น และมีการทบทวนก่อนเริ่มสัมภาษณ์
4. ทีมวิจัยต้องฝึกเทคนิคการจัด Focus Group ให้กับผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่ เพื่อให้ผู้ช่วยนักวิจัยในพื้นที่สามารถควบคุมวงสนทนาได้

5.4 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นหลังการวิจัย

5.4.1 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัยในพื้นที่

1. ทีมวิจัยชุมชนได้เรียนรู้การทำงานวิจัยแบบ PAR และมีความตื่นตัวในการทำวิจัยมากขึ้น โดยตระหนักว่าปัญหาที่ทำการวิจัยเป็นปัญหาของชุมชน และส่งผลกระทบต่อตนเองและชุมชน
2. ทีมวิจัยชุมชนและชาวบ้านเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ด้วยความเต็มใจ และให้ความเอาใจใส่ทุกกิจกรรมในงานวิจัยครั้งนี้
3. ทีมวิจัยรู้สึกดีใจที่มหาวิทยาลัยลงมาทำวิจัยในพื้นที่ เพื่อพัฒนาชุมชนบ้านโนนเค็งให้ดีขึ้น
4. ทีมวิจัยกล้าแสดงออกมากขึ้น มีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย กล้าเป็นวิทยากรและแสดงความคิดเห็นในกระบวนการวิจัยมากขึ้น
5. ทีมวิจัยเข้าใจและเรียนรู้ทักษะการทำกิจกรรมร่วมกับชุมชนมากขึ้น

5.4.2 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับนักวิจัย

1. ทีมวิจัยเรียนรู้การทำงานวิจัยแบบ PAR โดยการลงพื้นที่ปฏิบัติงานจริง และมองเห็นถึงความสำคัญของการวิจัยแบบ PAR ว่าสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการทำวิจัยได้จริง
2. ทีมวิจัยเรียนรู้การทำงานเป็นทีม ระหว่างอาจารย์ นักศึกษา นักวิจัยชุมชน ผู้นำชุมชน และชาวบ้านได้ดีขึ้น
3. ทีมวิจัยเรียนรู้การดำเนินงานในการจัดเวทีชุมชน การพูดในที่สาธารณะ การวางแผนการทำงาน ทำให้ทีมวิจัยมีทักษะมากยิ่งขึ้น
4. ทีมวิจัยเรียนรู้การปรับตัวในการทำงานนอกเหนือจากสาขาวิชาที่เรียนจบมา ทำให้มีมุมมองในการทำงานวิจัยเพื่อชุมชนมากยิ่งขึ้น

5.4.3 การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้ช่วยนักวิจัย และนักศึกษามหาวิทยาลัยที่ร่วมทำวิจัย

1. ผู้ช่วยนักวิจัยที่เคยเรียนรู้กระบวนการทำวิจัยแบบ PAR ในชั้นเรียนมาแล้ว ได้มีโอกาสลงพื้นที่ปฏิบัติจริง การลงพื้นที่ทำวิจัยทำให้ผู้ช่วยนักวิจัยและนักศึกษามหาวิทยาลัยที่ร่วมทำวิจัยได้เรียนรู้กระบวนการทำงานอย่างแท้จริง ทำให้สามารถนำกระบวนการวิจัยและความรู้ที่ได้รับไปใช้ในการทำรายงานในรายวิชาเรียน และนำเสนอโครงการเพื่อเข้าร่วมประกวดโครงการของนักศึกษา
2. ผู้ช่วยนักวิจัย และนักศึกษามีกระบวนการคิดวิเคราะห์ การเก็บข้อมูล การคิดเชื่อมโยงข้อมูล และทักษะการลงพื้นที่เพิ่มมากขึ้น
3. ผู้ช่วยนักวิจัย และนักศึกษาเรียนรู้การปรับตัวในการทำงานร่วมกับผู้อื่นมากขึ้น เช่น เพื่อนร่วมทีม อาจารย์ และชาวบ้าน

5.5 ข้อเสนอแนะต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

1. ควรส่งเสริมการทำวิจัยท้องถิ่นในกลุ่มนักวิชาการและคณาจารย์ ในสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษาให้มากขึ้น เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้การทำวิจัยแบบ PAR ในกลุ่มนักวิชาการและหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ควรเพิ่มงบประมาณในการทำวิจัยท้องถิ่น และกระจายงบประมาณอย่างทั่วถึงและเท่าเทียมกัน เพื่อให้เกิดกระบวนการวิจัยที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างแท้จริง

บรรณานุกรม

- ฉัตรมณี กลางสวัสดิ์. การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านการเงินของประชาชนที่จัดทำบัญชีครัวเรือน กรณีศึกษาในเขตพื้นที่ ตำบลอ่างทอง อำเภอเมือง จังหวัดกำแพงเพชร. สารนิพนธ์ บริหารธุรกิจมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนเรศวร. 2552.
- ญาณิศาส สารอินตา. การรวมกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพของสตรี : ศึกษาเฉพาะกรณีกลุ่มเครือข่ายสิ่งทอ อำเภอคลอง จังหวัดแพร่ . วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต (รัฐศาสตร์) มหาวิทยาลัยรามคำแหง. 2547.
- นภาพร ลิขิตวงศ์จร. บัญชีครัวเรือน: เครื่องมือสู่เศรษฐกิจพอเพียง.วารสารศูนย์บริการวิชาการมหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2550.
- ปริญญา สิงห์เรือง. ชุมชนเข้มแข็ง : กรณีศึกษาบ้านดอนหมู ตำบลขามเปี้ย อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสังคมศาสตร์และการพัฒนา คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี. 2551.
- ปราณี เนรมิตและคณะ. อิทธิพลของสื่อประชาสัมพันธ์ที่มีผลต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนของ เกษตรกรในเขตอำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์. มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์. 2552.
- มติชนออนไลน์. สสช.เก็บข้อมูลหนี้สิน พบหนี้ครัวเรือนไทยเพิ่ม 1.16 แสน. วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2552. www.matichon.co.th
- มยุรี กิม่วงสง. ปัจจัยที่มีผลต่อการจัดทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรสาขาบางน้ำเปรี้ยว จังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์สหกรณ์ มหาวิทยาลัยแม่โจ้. 2551.
- ภูซงค์ กนิษฐชาติ. การบริหารจัดการสวัสดิการชุมชนโดยองค์กรเครือข่ายชุมชน : กรณีศึกษา เครือข่ายชุมชนเมืองนครขอนแก่นในโครงการ SIF Menu 5 . วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการพัฒนา คณะมนุษยศาสตร์และ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น. 2548.
- ลลนา โสมะนะวัฒน์. การรวมกลุ่มและศักยภาพในการแก้ปัญหาของชุมชนชนบทภาคเหนือ วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตร์มหาบัณฑิต (การศึกษานอกระบบ) บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2541.
- วิมุตตินันทะ. (2551). การเป็นหนี้ เป็นทุกข์ในโลก. www.asoke.info/09Communication/Dharma.Publicize/Kid/k158/061.htm

วิลาวลัย กิตติโกสินทร์. การรวมกลุ่มเพื่อการพัฒนาของชุมชนชนบท : กรณีศึกษากลุ่ม
 ฅาปนกิจ บ้านก่อเอ้ ตำบลก่อเอ้ อำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดอุดรธานี.

วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร มหาบัณฑิต (สังคมศาสตร์และการพัฒนา) บัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. 2548.

รพีพร คำชุ่ม. ความรู้ความเข้าใจในการจัดทำบัญชีครัวเรือน กรณีศึกษา เกษตรกรใน
 เขตอำเภอ เมือง จังหวัดน่าน. สารนิพนธ์ บัณฑิตมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
 2550.

ศุภวุฒิ สายเชื้อ. (2546). เศรษฐศาสตร์จากร้าน. หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ วันที่ 13
 สิงหาคม2546. www.nidambe11.net/ekonomi

เศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย ขยายผล. สีสานกรณ บัวสาย (บรรณาธิการ) โดย
 สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิช
 ชิง. น. 8. 2549.

สุมาลี โพธิ์พยัคฆ์. (2543). มรดกหนี้ 2.3 แสนล้าน. www.seub.kse.net/Library/kt-150942-3.htm

สีลาภรณ์ บัวสาย. พลังท้องถิ่น : บทสังเคราะห์งานวิจัยด้านชุมชน กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุน
 สนับสนุนการวิจัย (สกว.) 2547.

สถาบันธรรมรัฐเพื่อการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม ในเศรษฐกิจพอเพียง ร่วมเรียนรู้ สานข่าย
 ขยายผล, สีสานกรณ บัวสาย (บรรณาธิการ) โดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
 กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิง (น.247-251). 2549.

สุคนธ์ เหลืออิงคะสุต . ความสัมพันธ์ของความรู้ความเข้าใจในปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตาม
 แนวพระราชดำริกับการบันทึกบัญชีครัวเรือนของประชาชนในเขตพื้นที่ตำบล
 หนองไผ่ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี. วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
 มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี. 2551.

สุพรรณิ ดอนรับ . การทำบัญชีครัวเรือนของเกษตรกรลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและ
 สหกรณ์การเกษตร ในจังหวัดเชียงใหม่. สารนิพนธ์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต
 (เกษตรศาสตร์) ส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2551.

สำนักงานกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมืองแห่งชาติ. (2551). รู้จักกองทุนหมู่บ้านและชุมชนเมือง.
www.villagefund.or.th/index

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานการสำรวจความเดือดร้อนและความต้องการของ
 ประชาชน. 2553.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. รายงานการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน. 2554.

อภิชัย พันธเสน บรรณาธิการ ใน สังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง.
 กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (น. 58). 2549.

Wright, Susan and Nici Nelson . **Power and_ Participatory Development: Theory and Practice_** London : Intermediate Technology Publications. 1995.

Claudio , Schuftan. "The community development dilemma : What is really empowering ?"
Community Development Journal. July Vol. 31 No.3. 1996.

Tengland , Per-Anders. " Empowerment: Aconceptual Discussion " **Health Care Annual** Vol.16 No.2. 2008.

Ugbomeh , M. M. George " Empowering womenn in agricultural education for sustainable rural development " **Community Development Journal.** October Vol. 36 No.4. 2001.

เว็บไซต์

[http:// www.issarachon.com](http://www.issarachon.com)

ภาคผนวก

ภาคผนวกที่ 1

AAR การลงพื้นที่

ครั้งที่ 1 วันที่ 7 เมษายน 2554 เปิดเวทีวิจัยประชุมชี้แจงทำความเข้าใจแก่ผู้เกี่ยวข้อง

วัตถุประสงค์/กิจกรรม ที่ทีมวิจัยทำในการลงพื้นที่

1. เพื่อสร้างความเข้าใจร่วมกันกับชุมชน
2. อธิบายถึงวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่จะทำร่วมกัน ผลที่คาดว่าจะเกิดขึ้น
3. ทำการหาทีมวิจัยพื้นที่เพิ่มเติม
4. กำหนดภาระหน้าที่ความรับผิดชอบให้นักวิจัยพื้นที่ โดยมีอาสาสมัคร 14 คนดังนี้.....

ผลของปฏิกิริยาชุมชน

1. ยังไม่ค่อยเข้าใจสิ่งที่นักวิจัยจะทำ
2. ยังไม่มั่นใจถึงผลที่จะเกิดขึ้น
3. ชาวบ้านที่เข้ามายังให้ความสนใจกับการออมมากกว่า

ความรู้สึกของนักวิจัยวิชาการ

1. รู้สึกหนักใจจะได้รับความร่วมมือเต็มที่หรือไม่เนื่องจากติดปัญหาเรื่องเวลา
2. ศักยภาพของคนในชุมชนซึ่งยังไม่มีประสบการณ์ในเชิงวิชาการ
3. เยาวชนซึ่งจะเป็นพลังในการขับเคลื่อนเข้ามามีส่วนร่วมน้อย

ปัญหา

1. ความพร้อมของสถานที่ เช่น หลอดไฟไม่ติด
2. ชาวบ้านมาช้าทำให้เริ่มประชุมช้ากว่ากำหนด
3. จัดร่วมกับกิจกรรมการออมทำให้ดึงความสนใจจากเวทีวิจัยไป

ครั้งที่ 2 วันที่ 6 พ.ค. 2554 จัดทำเครื่องมือ

กิจกรรม

1. ร่วมกันพัฒนาเครื่องมือ โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน ส่วนแรกเกี่ยวกับบริบทชุมชน ส่วนที่สอง ข้อมูลตามวัตถุประสงค์งานวิจัย
2. กำหนดผู้จัดเก็บข้อมูลแบ่งตามพื้นที่ ทั้งหมด 7 กลุ่ม และกำหนดผู้รับผิดชอบเก็บข้อมูลของบริบทชุมชน

ผลปฏิกิริยาชุมชน

1. นักวิจัยพื้นที่เข้าใจและมีการเสนอแนะคำถาม
2. แสดงออกถึงความร่วมมือและสนใจถึงผลข้อมูลที่จะได้รับ

ความรู้สึกของนักวิจัย

1. มีความมั่นใจ มีกำลังใจว่างานวิจัยน่าจะบรรลุเป้าหมาย ของการเก็บข้อมูล
2. มองเห็นภาพสะท้อนถึงสิ่งที่เป็นอยู่

ปัญหา

3. ทีมวิจัยมาไม่ครบ
4. การติดต่อสื่อสารเนื่องจากแบบสอบถามมีความซับซ้อน

แก้ไขปัญหา

1. ฝากให้นักวิจัยที่เข้าร่วมไปอธิบายถึงกิจกรรมและงานที่มอบหมาย
2. นักวิจัยวิชาการจะนัดเพื่อทดสอบและทำความเข้าใจเกี่ยวกับแบบสอบถามอีกครั้งหนึ่ง เพื่อปรับปรุงเครื่องมือ

ครั้งที่ 3 ทำการทดสอบเครื่องมือ

กิจกรรม

1. อธิบายเครื่องมือและวิธีการเก็บข้อมูล
2. อธิบายซักถามข้อสงสัย

ปฏิกิริยาชุมชน

นักวิจัยพื้นที่ให้ความสนใจดี ขอทดสอบเก็บแบบสอบถามก่อนหากมีปัญหาก็จะแจ้งให้ทราบในภายหลัง

ความรู้สึกของนักวิจัยวิชาการ

เห็นนักวิจัยพื้นที่มีความตั้งใจอยากจะทำและรู้สึกหนักใจนิดหน่อย

ครั้งที่ 4 ทำการแจกแบบสอบถามและนักวิจัยวิชาการทดลองเก็บข้อมูลเอง

กิจกรรม

1. นำแบบสอบถามไปให้นักวิจัยชุมชนเก็บแบบสอบถาม
2. ทดลองเก็บข้อมูล

ความรู้สึกของนักวิจัย

1. การเก็บข้อมูลแต่ละชุดต้องใช้เวลานาน
2. ต้องมีความอดทนในการเก็บมีศิลปะในการเก็บหรือสอบถาม
3. ต้องตรวจสอบข้อมูลที่ถามกับคำถามก่อนหน้านี้เพื่อเป็นการเช็คข้อมูล เนื่องจากบางคำถามผู้ตอบกังวลกับการตอบ

ปัญหาอุปสรรค

4. การเก็บข้อมูลต่อชุดต้องใช้เวลานาน
5. ผู้ให้ข้อมูลมีความรู้ความเข้าใจและประสบการณ์ต่างกันทำให้การหาคำตอบยากในบางครั้ง
6. ผู้เก็บข้อมูลต้องมีความรู้ความเข้าใจในชุดคำถามเป็นอย่างดี

แนวทางแก้ไข

7. ผู้เก็บข้อมูลต้องทำความเข้าใจข้อคำถามและต้องทำการทดสอบเก็บข้อมูลระหว่างกันเองของผู้เก็บข้อมูล

ครั้งที่ 5 ลงติดตามการเก็บข้อมูล

กิจกรรม

ติดตามผลการเก็บข้อมูล

ปัญหา

1. ยังไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ตามเป้าหมายเนื่องจากชาวบ้านติดฤดูกาลเพาะปลูก และมีกิจกรรมของหมู่บ้านเกิดขึ้น
2. ไม่สามารถเก็บข้อมูลบางส่วนได้เนื่องจากความคุ้นเคยของคนในชุมชนทำให้ไม่กล้าที่จะให้ข้อมูลเชิงลึก เช่น ข้อมูลหนี้สิน รายได้ ค่าใช้จ่าย

ผลที่ได้

ได้ข้อมูลบริบทชุมชน

ครั้งที่ 6 ลงติดตามการเก็บข้อมูล ครั้งที่ 1

กิจกรรม

ติดตามผลการเก็บข้อมูล

ปัญหา

ข้อมูลที่ได้รับยังไม่ครบ 100%

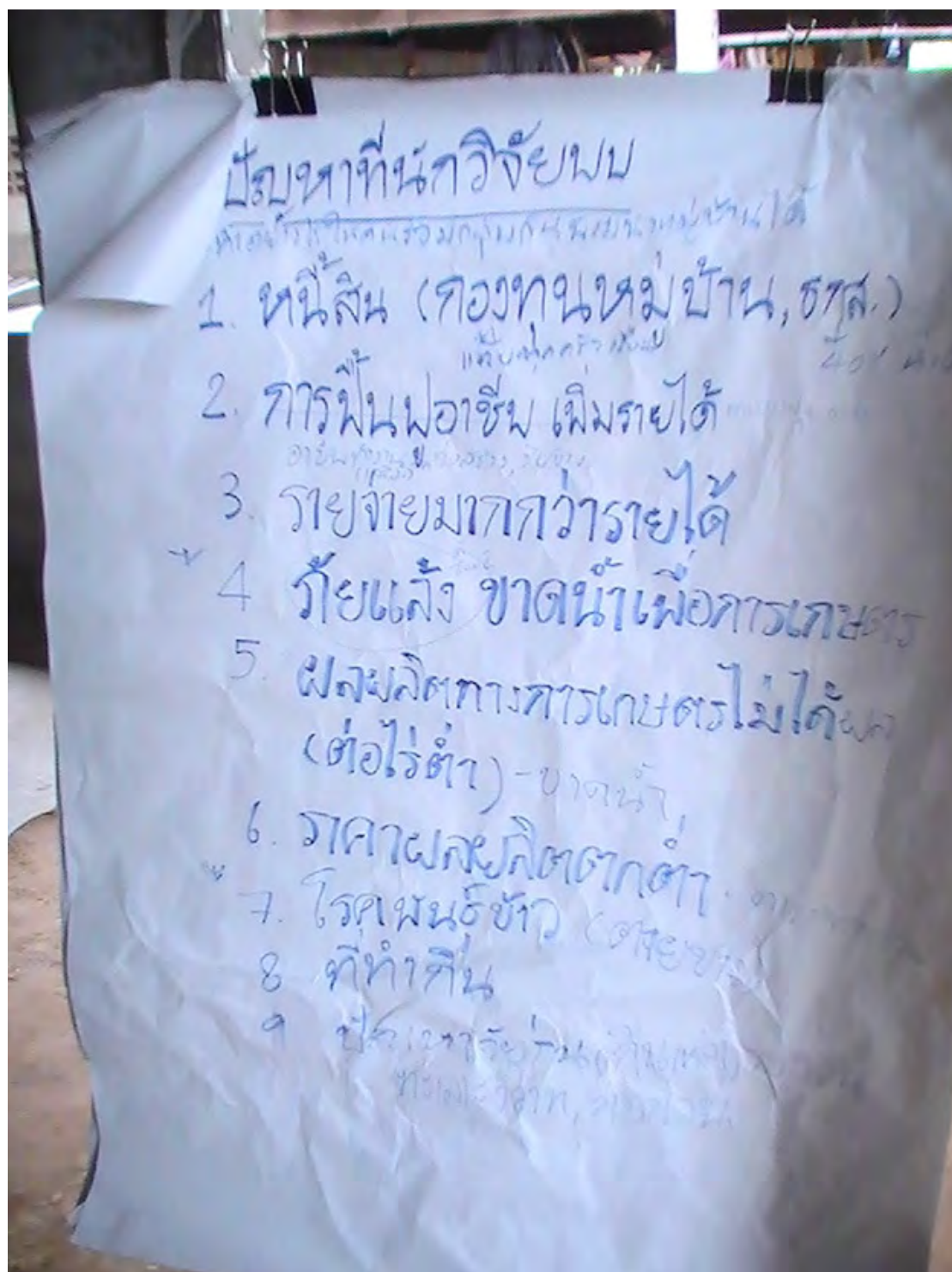
ผลที่ได้

ได้ข้อมูลที่เก็บจากแบบสอบถามซึ่งมีข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม รายได้ ค่าใช้จ่าย และหนี้สิน ประมาณ 60%

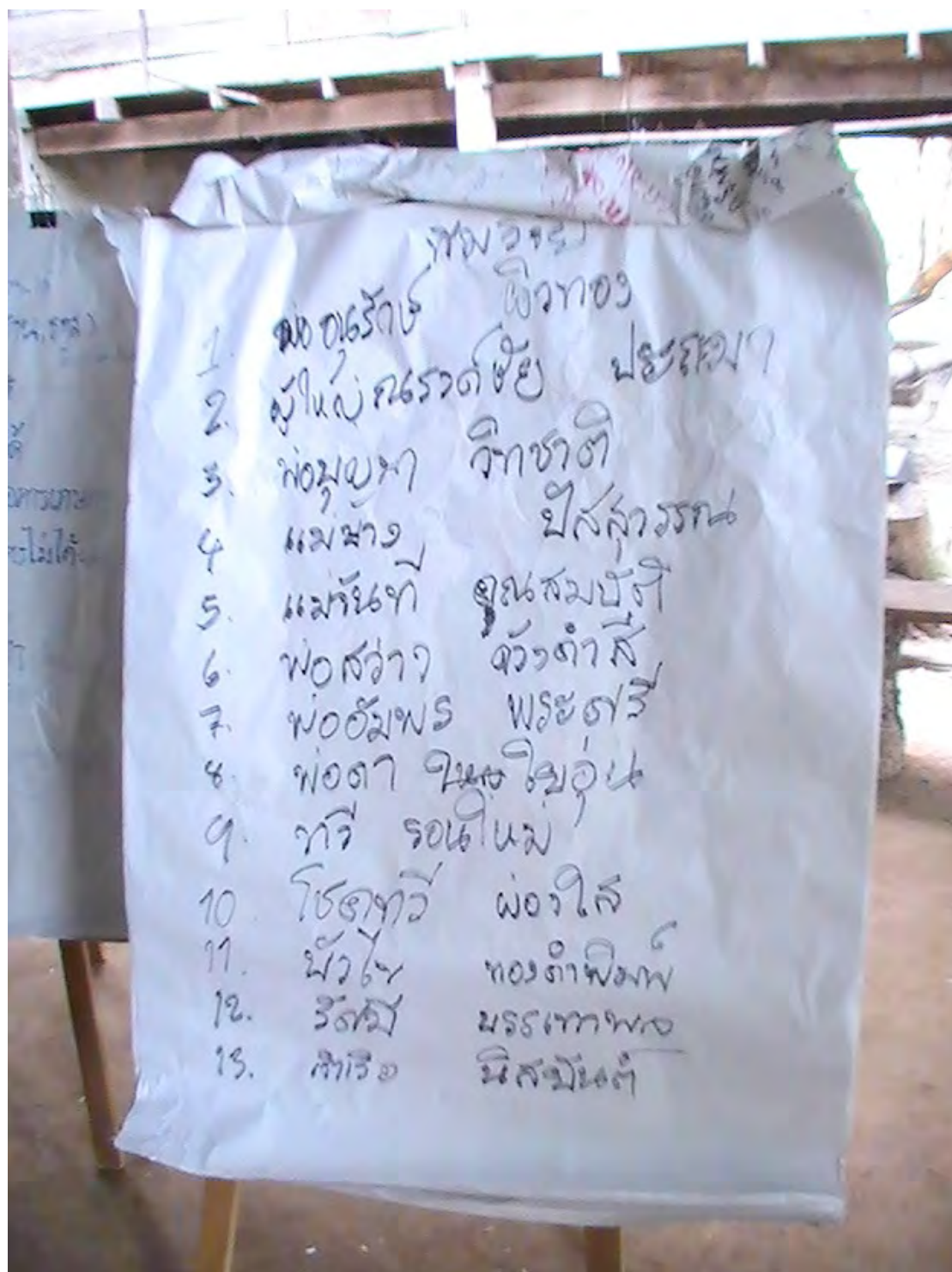
ภาคผนวกที่ 2 รูปภาพการลงพื้นที่

ลงพื้นที่เพื่อหาโจทย์วิจัย 1

ลงพื้นที่เพื่อหาโจทย์วิจัย 2

ลงพื้นที่เพื่อหาโจทย์วิจัย 3

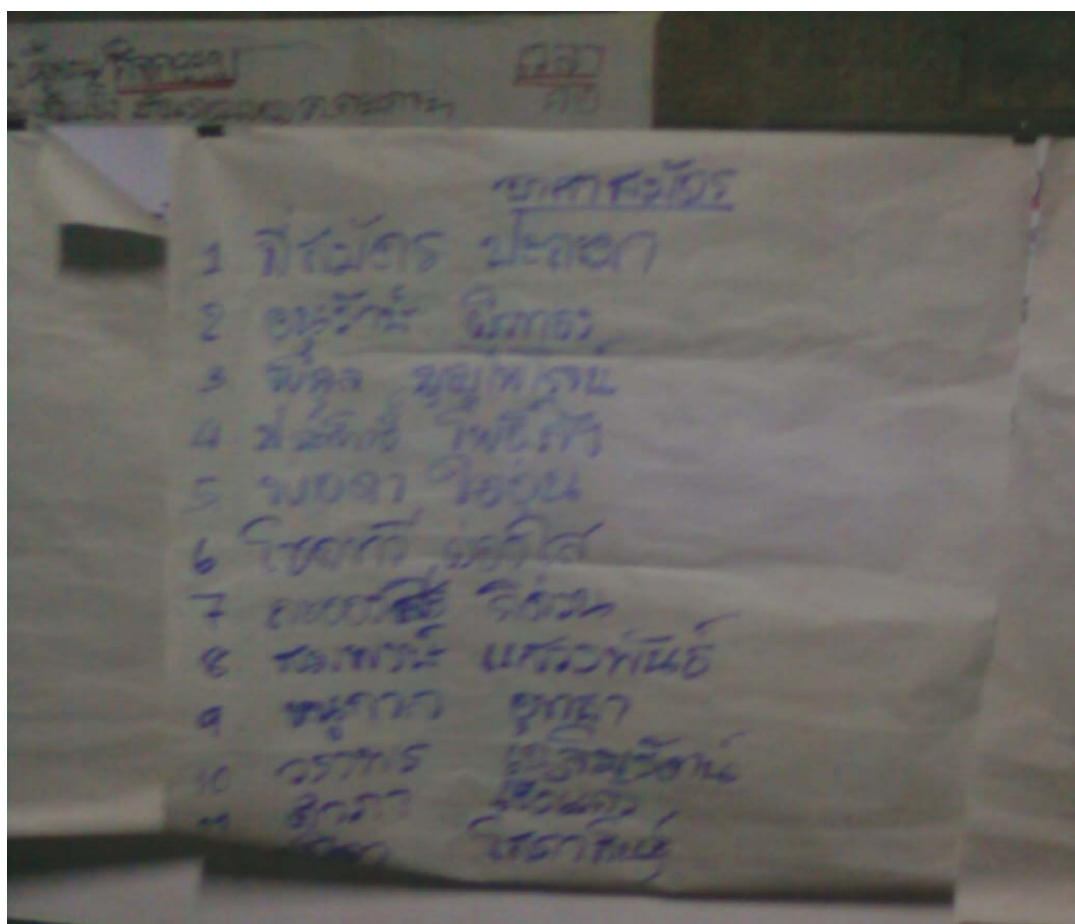
ลงพื้นที่เพื่อหาโจทย์วิจัย 4

เปิดเวที ชี้แจงโครงการ

หาอาสาสมัคร

รายชื่ออาสาสมัคร

ทดสอบเครื่องมือเก็บข้อมูล

เก็บข้อมูลแบบสอบถาม 1

เก็บข้อมูลแบบสอบถาม 2

เก็บข้อมูลแบบสอบถาม 3 เก็บข้อมูลแบบสอบถาม 2

ภาคผนวกที่ 3 ความรู้จากกิจกรรมการเพาะเห็ด

1. การเพาะเห็ดในขอนไม้ การเพาะเห็ดในขอนไม้จึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งของการผลิตที่เป็นการเลียนแบบธรรมชาติที่น่าสนใจ และจากแนวทางการพัฒนาอาชีพการเพาะเห็ดในขอนไม้ที่ผ่านมา พบว่าเห็ดแต่ละชนิดก็จะเกิดดอกในขอนไม้ที่แตกต่างชนิดกันออกไป เช่น เห็ดบด จะเกิดดอกได้ดีในไม้ พะยอม บาก พลวง แคน มะค่าแต้ เต็ง ก่อ เป็นต้น เห็ดขอนขาว จะเกิดดอกได้ดีในไม้มะม่วง บาก เหลื่อม ตั้ว เป็นต้น และสำหรับเห็ดหูหนู เกิดดอกได้ดีในไม้แค ขนุน น้อยหน่า และไม้ตระกูลไทร เป็นต้น ซึ่งมีเทคนิคและวิธีการดังนี้

1) การเตรียมขอนไม้ และอุปกรณ์ การเพาะเห็ดในขอนไม้สามารถใช้ได้ทั้งไม้สดและไม้แห้ง แต่จากการศึกษาพบว่า ไม้ที่ยังสดจะสามารถทำได้ง่ายและสะดวกกว่า แต่ถ้าเป็นไม้แห้งต้องนำไปแช่น้ำก่อน ประมาณ 1-2 คืน จึงนำขึ้นมาเพื่อใส่เชื้อเห็ดเข้าไป หากเป็นไม้สดก็สามารถใส่เชื้อเห็ดเข้าไปได้เลย และช่วงเวลาที่เหมาะสมในการตัดกิ่งไม้มาเพาะเห็ดคือฤดูใบไม้ร่วง เนื่องจากต้นไม้จะมีการสะสมอาหารที่มากกว่า สำหรับวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการเพาะประกอบด้วย อุปกรณ์เจาะรูขอนไม้ ข้อน จุกปิด และเชื้อเห็ดที่ดี มีความแข็งแรง

2) ขนาดและความยาวของไม้ ไม้ที่นำมาเพาะเห็ดนั้นสามารถนำมาใช้ได้ทุกขนาดแต่ให้คำนึงถึงความสะดวกในการปฏิบัติงานโดยปกติแล้วจะนิยมใช้ไม้ที่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 10-20 ซม. ยาวประมาณ 1 เมตร เจาะรูลึกประมาณ 1 นิ้ว ห่างกันประมาณ 1 ฝ่ามือ หรือ ประมาณ 10 ซม. โดยใช้เหล็กเจาะรู หรือสว่านขนาด 4-5 หุน หลังจากนั้นใส่เชื้อเห็ดที่เลี้ยงบนขี้เลื่อย หรือในเมล็ดข้าวฟ่างก็ได้ ใส่ลงไปจนเต็มใช้ไม้ที่สะอาดกดลงไปให้แน่นพอประมาณ แล้วปิดรูด้วยจุกไม้ที่ได้จากเหล็กเจาะเปลือกออกมา หรือ ฝาพลาสติกสำหรับเพาะเห็ดในขอนไม้ที่มีขายโดยเฉพาะ หรือใช้ฝาจิบขวดน้ำอัดลมหรือเบียร์ ปิดแทนก็ได้

3) การปักและบ่มขอนเชื้อเห็ด หลังจากใส่เชื้อเห็ดเรียบร้อยแล้วให้ปักขอนเชื้อเห็ดเพื่อให้เชื้อเห็ดเจริญเติบโตเข้าไปในเนื้อไม้มากที่สุด โดยวางปักในพื้นที่สะอาด มีการถ่ายเทอากาศสะดวก ลมไม่โกรก และควรมีความชื้นพอสมควร ซึ่งอาจจะเป็นไต้รมไม้ หรือในโรงเรือนที่มีหลังคา กันแสงแดดได้ ท่อนเชื้อไม้ควรสัมผัสกับดินโดยตรง ควรหาวัสดุรองรับ การวาง ให้วางแบบหมอนรถไฟ โดยเอาท่อนไม้ขนาดใหญ่กว่าไว้ด้านนอก ท่อนเล็กไว้ด้านใน เนื่องจากท่อนไม้เล็กจะแห้งเร็วในระหว่างการปักท่อนเชื้อมีข้อควรระวังคือ อย่าให้เชื้อจุลินทรีย์อื่นขึ้นบนท่อนเชื้อ เช่น ราเขียว วัชเห็ด หรือเห็ดที่เพาะเกิดดอกก่อนในช่วงปักท่อนเชื้อ โดยใช้มิดหรือเหล็กแหลมขูดออกให้หมด นอกจากนี้ข้อควรระวังอีกข้อคือความชื้นในท่อนไม้หลังจากวางท่อนเชื้อไว้ประมาณ 10-15 วัน ให้สังเกตดูความชื้นของท่อนไม้ เพราะเมื่อเห็ดเจริญเข้าไปในเนื้อไม้ ความชื้นของท่อนไม้จะลดลงซึ่งมีผลต่อการเจริญของเห็ด ดังนั้นให้รดน้ำช่วยแต่ไม่มากเกินไป ประมาณสัปดาห์ละ 1-2 ครั้ง จนกว่าเชื้อจะเดินเต็มท่อนไม้ และควรกลับกองทุกครั้งที่รดน้ำโดย

เอาท่อนเชื้อที่อยู่ด้านล่างขึ้นด้านบน และท่อนเชื้อที่อยู่ด้านบนลงด้านล่าง ที่อยู่ข้างนอกเข้าด้านใน ที่อยู่ด้านในออกด้านนอก ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้เส้นใยเห็ดเดินทั่วท่อนไม้ได้เร็วยิ่งขึ้น ประมาณ 40-60 วัน เชื้อจะเดินเต็มท่อนไม้

4) การทำให้เกิดดอก หลังจากเชื้อเดินเต็มท่อนไม้ให้นำท่อนเชื้อไปแช่น้ำทิ้งไว้ 24-48 ชั่วโมง (ถ้าแช่น้ำเย็นอุณหภูมิ 15-18 °C จะกระตุ้นให้เกิดดอกเร็วขึ้น) โดยหาวัสดุที่หนัก ๆ มาทับน้ำให้จมน้ำไว้เพื่อให้ท่อนไม้ดูดซึมน้ำได้เต็มที่ จากนั้นใช้ฆ้อนตีแรง ๆ ที่ปลายทั้งสองด้านของท่อนไม้ เพื่อกระตุ้นให้เนื้อเยื่อของไม้ขยายตัว และอากาศเข้าไปในเนื้อไม้ได้ จากนั้นจึงนำไปวางในโรงเรือนแบบเผาข้าวหลาม หากเป็นเห็ดบด เห็ดขอนขาวให้เปิดดอกในโรงเรือนที่ร้อนขึ้น สำหรับเห็ดหูหนู ให้เปิดดอกในโรงเรือนที่เย็นขึ้น คลุมด้วยผ้าพลาสติกหรือกระสอบปุ๋ย รดน้ำทุกวัน ๆ ละ 2-3 ครั้ง ตอนเช้า บ่าย และเย็น ประมาณ 7-14 วัน จะเกิดตุ่มเห็ดเล็ก ๆ ขึ้นหลังจากนั้นประมาณ 2-5 วัน ก็สามารถเก็บดอกเห็ดได้ และสามารถเก็บผลผลิตไปได้เรื่อย ๆ หากสังเกตเห็นว่าดอกเห็ดเล็กลง และมีจำนวนน้อย ให้ทำการบ่มเชื้อใหม่โดยเอาไปฝังลมด้านนอกโรงเรือนไม่ต้องรดน้ำ 10-15 วัน จากนั้นนำไปแช่น้ำตีกระตุ้นด้วยฆ้อน แล้วจึงนำกลับเข้าโรงเรือนเปิดดอกใหม่ ทำเช่นนี้เรื่อย ๆ จนกว่าท่อนไม้จะผุหมด

2. การปลูกป่าปลูกเห็ดพื้นบ้าน โดยปกติทั่วไปเห็ดป่าที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติมักจะเกิดดอกในช่วงต้นฤดูฝนถึงต้นฤดูหนาว (พ.ค.-พ.ย.) และผู้คนก็ต่างแก่งแย่งเก็บมาบริโภค พร้อมกับการจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้เป็นอย่างดี แต่ในปัจจุบันป่าไม้ที่เป็นแหล่งต้นกำเนิดของเห็ดได้ถูกทำลายไปอย่างรวดเร็ว จึงส่งผลโดยตรงต่อจำนวนของประชากรเห็ด ดังนั้นถึงเวลาแล้วที่เราต้องปลูกต้นไม้และฟื้นฟูป่าเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติ

เห็ดพื้นบ้านกับวิถีของชุมชน “เห็ดพื้นบ้าน” คือเห็ดที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเมื่อมีสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม มีทั้งเห็ดที่กินได้ (Edible mushrooms) เช่น เห็ดโคน (เห็ดปลวก) เห็ดเผาะ เห็ดระโงก เห็ดผึ้ง เห็ดไค เห็ดแดง เห็ดน้ำหมาก เห็ดถ่าน ฯลฯ และเห็ดที่กินไม่ได้ (Poisonous mushroom) หรือที่เราเรียกว่าเห็ดพิษ เช่น เห็ดสะงาก (ระโงกหิน) ซึ่งเป็นเห็ดที่มีพิษร้ายแรงมากในบรรดาเห็ดด้วยกัน เห็ดคันจ้อง และเห็ดน้ำหมึก เป็นต้น ซึ่งจะมีปริมาณมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับสภาพแวดล้อม และความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศที่มีความแตกต่างกันไป แล้วคนในชุมชนก็จะเก็บและคัดสรรมาเพื่อการบริโภค และการจำหน่าย ปัจจุบันพบว่าเห็ดที่นิยมบริโภคเรียงตามลำดับจากมากไปน้อย ได้แก่ เห็ดโคน (เห็ดปลวก) เห็ดเผาะหนั ง เห็ดเผาะฝ้าย เห็ดระโงกเหลือง เห็ดระโงกขาว เห็ดบด เห็ดขอนขาว เห็ดผึ้งสีทอง และเห็ดไค เห็ดแดง เห็ดน้ำหมาก เห็ดผึ้งทาม เห็ดผึ้งทองชาด ฯลฯ เนื่องจากเห็ดดังกล่าวเป็นเห็ดที่มีรสชาติดี มีกลิ่นหอม รสหวานเล็กน้อย ขวนรับประทาน ราคาซื้อขายโดยทั่วไปในท้องตลาดประมาณ 70 - 300 บาท/กก. ขึ้นอยู่กับปริมาณของเห็ดที่ออกสู่ตลาดในแต่ละวันซึ่งจะมีความสัมพันธ์กับฤดูกาล คือ ต้นฤดูกาลปริมาณเห็ดมีน้อยราคาจะสูง และในช่วงฤดูกาลปริมาณ

เห็ดมีมาราคาจะถูกลง ซึ่งเป็นวงจรเช่นนี้ทุกปี นอกจากเห็ดทั้งสิบสามชนิดดังที่กล่าวมาข้างต้น ยังมีเห็ดพื้นบ้านอีกหลายชนิดที่ชาวบ้านนิยมเก็บมาเพื่อการบริโภคได้แก่ เห็ดก่อ เห็ดผึ้งข้าวสาร เห็ดผึ้งแยะ เห็ดยาง เห็ดถ่าน เห็ดหน้าแหล่ เห็ดบานคำ เห็ดตีนแรด เห็ดมันปู เห็ดหัวหญ้า เห็ดแทด เห็ดทา เห็ดขี้ไก่เดือน เห็ดตะป้อ เห็ดตะปู้ เห็ดตาโล่ และเห็ดห้าฟาน เป็นต้น

แนวทางการปลูกเห็ดร่วมกับไม้ยืนต้น จากความสัมพันธ์ระหว่างเห็ดกับต้นไม้ ที่ผู้วิจัยพยายามเชื่อมโยงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ แสดงให้เห็นว่าเห็ดกับต้นไม้อยู่อาศัยกันแบบเอื้อประโยชน์ซึ่งกันและกันชนิดที่ว่า “ที่ไหนมีป่าที่นั่นมีเห็ด” อย่างไรก็ตามจากความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงได้มีนักวิชาการกลุ่มอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ตัวอย่างเช่น อาจารย์ตีพร้อม ไชยวงศ์เกียรติ ผศ.ดร.อุทัยวรรณ แสงวนิช ผศ.ดร.ชรีดา ปุกหุด อาจารย์ไพบุลย์ พูลทอง คุณอนุลย์ ดีอ้อม และผู้เขียน ต่างก็ได้ใช้ความพยายามในการศึกษาถึงความเป็นไปได้ในการที่จะอนุรักษ์ ป่า และแนวทางการเพาะเห็ดป่าเหล่านี้ให้เป็นแหล่งอาหารรายได้และอาชีพของพี่น้องเกษตรกร ตลอดระยะเวลาที่สิบปีที่ได้ศึกษากันมา จึงพบว่าเห็ดป่าดังกล่าวสามารถพัฒนาการเกิดดอกได้โดยการปลูกร่วมกับต้นไม้ในป่าเดิม และต้นไม้ในแปลงปลูกใหม่ แต่จะมีระยะเวลาในการออกดอกแตกต่างกันไปตั้งแต่หกเดือนถึงสามปี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของเห็ด และชนิดของต้นไม้ จึงนับได้ว่าเป็นชุดความรู้ใหม่ที่สามารถพัฒนาการปลูกเห็ดป่าให้เป็นเห็ดเศรษฐกิจได้ และจากการศึกษาในเบื้องต้นพบว่าต้นไม้อาศัยของเห็ดระโงก เห็ดเผาะ เห็ดผึ้ง เห็ดแดง เห็ดน้ำหมาก ได้แก่ ต้นยางนา ชาด สะแบง พะยอม กะบาก ก่อ มะกอกน้ำ ตั้วท่อม เป็นต้น อย่างไรก็ตามหากท่านต้องการปลูกเห็ดป่าดังกล่าวท่านสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง โดยไม่ต้องไปซื้อเชื้อเห็ดมาจากที่อื่น หรือไม่รอให้ใครเอาเชื้อเห็ดมาหลอกขายให้ท่าน สำหรับหัวเชื้อเห็ดพื้นบ้านนั้นท่านสามารถนำมาได้จากหลายแหล่งหรือหลายวิธี ซึ่งแต่ละวิธีมีวิธีการเพาะที่แตกต่างกัน ดังนี้

1. การใช้ดินเชื้อ (Soil inoculums) ในอดีตการใช้ดินหัวเชื้อเห็ดพื้นบ้านซึ่งเก็บจากบริเวณแหล่งกำเนิดของต้นไม้ที่มีเชื้อเห็ดอยู่ในธรรมชาติ เป็นวิธีปฏิบัติอย่างได้ผลดีมานาน และในปัจจุบันก็ยังเป็นที่นิยมใช้กันอยู่ วิธีการ คือ นำดินเชื้อเห็ดพื้นบ้านที่บริเวณโดยรอบต้นไม้ที่เคยเกิดเห็ดมาก่อน ชุตลึกประมาณ 10-20 ซม. ให้มีรากเดิมติดมาด้วย แล้วนำไปใช้ทันที หรืออาจเก็บไว้ในที่ร่มไม่เกิน 7 วัน เชื้อเห็ดที่ติดอยู่กับดินโดยนำไปคลุกกับดินเพาะปลูกอัตรา 1:5 แล้วเพาะเมล็ดหรือต้นกล้าไม้ที่เป็นที่เกาะอาศัยของเห็ดชนิดนั้นๆ ดังได้กล่าวไปแล้ว วิธีนี้มีข้อดีคือประหยัดเสียค่าใช้จ่ายน้อย ไม่ต้องใช้วิธียุ่งยากซับซ้อน ง่ายต่อการปฏิบัติ ข้อเสียคือดินมีน้ำหนักรวมมาก ขนย้ายระยะทางไกลๆ ไม่สะดวก เราไม่สามารถทราบชนิดเชื้อเห็ดพื้นบ้านที่เหมาะสมกับต้นกล้าได้ และดินอาจมีเชื้อโรคติดมากระบาดต้นกล้าได้ง่าย วิธีการแก้ไข ต้องเลือกดินจากรากต้นแม่ที่สมบูรณ์ปราศจากโรค และควรปิดกวดซากพืชหน้าดินออกให้สะอาดก่อนชุดเอาดินไปใช้ในการเพาะต้นกล้า

2. การใช้สปอร์ (Spore inoculums) สปอร์ของเห็ดราบางชนิดสามารถเก็บได้ในปริมาณมาก เช่น เห็ดแป้ง เห็ดลูกฟูก เห็ดเผาะ และเห็ดทรงกลมอื่นๆ สามารถนำสปอร์ไป

ละลายน้ำหรือใช้สปอร์คลุกโดยตรงกับเมล็ดพันธุ์ก่อนเพาะกล้า หรือนำสปอร์มาละลายน้ำในอัตราส่วน 1:500 แล้วนำไปรดหรือฉีดพ่นกับต้นกล้าในแปลงเพาะ หรืออาจจะนำไปคลุกกับเมล็ดก่อนเพาะก็ได้ ข้อดี วิธีการนี้คือ นำไปปฏิบัติได้ง่าย ได้พันธุ์เห็ดที่ทราบเชื้อชนิดพันธุ์ได้ แต่มีข้อเสียคือ เราไม่สามารถเก็บสปอร์ในปริมาณมากๆ ได้ ไม่สามารถคัดเลือกสายพันธุ์ที่ดี มีประสิทธิภาพสูง และสปอร์มีระยะพักตัว มีการงอกที่ไม่สม่ำเสมอ สปอร์บางชนิดมีอัตราการงอกต่ำ ต้องใช้วิธีการกระตุ้นเป็นพิเศษจึงจะสามารถงอกได้

3. การใช้ดอกเห็ด (Sporocarp inoculums) การใช้ดอกเห็ดหรือชิ้นส่วนของดอกเห็ดนำไปบดให้ละเอียดโดยเครื่องปั่นน้ำผลไม้ให้มีขนาดเล็กแล้วนำไปผสมน้ำที่สะอาดอัตราส่วน 1:100 นำไปรดบนเมล็ดพันธุ์ หรือต้นกล้าในแปลงเพาะหรือต้นไม้ใหญ่ เป็นวิธีการที่ได้ผลดีแต่มีข้อเสียตรงที่การเก็บดอกเห็ดต้องรอช่วงฤดูฝน จึงจะสามารถเก็บดอกเห็ดในปริมาณมากๆ ได้ และวิธีการนี้ต้องรีบนำดอกเห็ดมาใช้ทันทีมิฉะนั้นดอกเห็ดจะเน่าสลายเสียก่อน

4. การใช้เส้นใย (Mycelial inoculums) การเลี้ยงขยายเชื้อจากดอกเห็ดเป็นวิธีการที่นิยมกันมากในปัจจุบัน เพราะเราสามารถคัดเลือกสายพันธุ์เห็ดราไมคอร์ไรซาพันธุ์ดี นำไปเลี้ยงเชื้อในอาหารเลี้ยงเชื้อ เช่น พี ดี เอ โดยเติมวิตามินบี 1 จำนวน 1 เม็ด และเติมภูไมท์ซัลเฟต 30 กรัม เลี้ยงเชื้อได้ภายใน 3-4 เดือน จากนั้นนำเอาหัวเชื้อไปคลุกดิน หรือนำไปปั่นผสมน้ำแล้วนำไปรดต้นกล้า วิธีการนี้มีข้อเสียคือ ต้องใช้เทคนิคเครื่องมือและอุปกรณ์ค่อนข้างซับซ้อนและต้องการความรู้และความชำนาญเป็นพิเศษจึงดำเนินการได้ แต่ข้อดีก็คือ หัวเชื้อที่ได้จะบริสุทธิ์ปราศจากเชื้อปนเปื้อน และได้สายพันธุ์เชื้อราเห็ดที่เป็นพันธุ์ดี ผ่านการคัดเลือกสายพันธุ์ที่มีความเหมาะสมแล้ว

อย่างไรก็ตามจากแนวทางการนำเชื้อมาใช้ทั้ง 4 วิธีดังกล่าวข้างต้นเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งพี่น้องเกษตรกรจะสามารถที่จะเลือกใช้ได้ตามความสะดวก แต่ที่สำคัญในการนำมาใช้จะต้องปลูกร่วมกับการปลูกต้นไม้ทุกครั้ง ดังนั้น ถ้าท่านต้องการที่จะกินเห็ดพื้นบ้าน ท่านจะต้องปลูกต้นไม้เสียก่อน เมื่อต้นไม้เจริญเติบโตเชื้อเห็ดพื้นบ้านก็จะขยายควบคู่ไปกับการเจริญเติบโตของต้นไม้ไปด้วย ครั้นเมื่อต้นไม้โตขึ้นหรือมีอายุประมาณ 3 ปีขึ้นไป สภาพดินฟ้าอากาศเหมาะสมเราจะสังเกตเห็นเห็ดพื้นบ้านที่เราใส่เข้าไปเกิดขึ้นมาให้เราได้เห็น และจะเกิดมากขึ้นตามการเจริญเติบโตของต้นไม้ และความอุดมสมบูรณ์ของดินและป่าไม้ นอกจากนั้นยังมักจะมีคำถามเสมอเมื่อครั้งที่ผู้เขียนได้ลงพื้นที่ คือ ถ้ามีต้นไม้อยู่แล้ว หรือมีป่าอยู่แล้วเราสามารถปลูกเห็ดพื้นบ้านได้หรือไม่ และทำอย่างไร คำตอบก็คือ สามารถทำได้ และยิ่งเห็นผลเร็วขึ้น โดยให้พี่น้องเกษตรกรนำเชื้อจาก 4 วิธี ดังกล่าวข้างต้นวิธีใดก็ได้ที่สะดวก จากนั้นใช้จอบไปขุดรอบๆ ต้นไม้ที่เป็นพืชอาศัยของเห็ดชนิดนั้นๆ ลึกประมาณ 10-20 ซม. (ให้เห็นราก) จำนวน 3-4 จุด จากนั้นให้นำเชื้อเห็ดใส่ลงไปในหลุมที่ขุด หากเป็นเชื้อที่ละลายน้ำแล้วให้ใส่จุดละประมาณ 1 แก้ว (100 ซีซี) จากนั้นให้กลบด้วยปุ๋ยคอกประมาณ 1 กำมือ กลบทับด้วยดินและเศษใบไม้ผุ เพื่อเร่งให้รากไม้มากขึ้นอาหารและดึงเชื้อเห็ดไปอยู่ด้วยเร็วขึ้น หากเป็นฤดูแล้งควร

รดน้ำเพื่อให้ความชื้นต้นไม้ที่ปลูกเชื้อเห็ดซึ่งจะทำให้การเกาะติดของเชื้อดีและเร็วขึ้น หากมีความอุดมสมบูรณ์เพียงพอจะสามารถเกิดดอกเห็ดได้ภายใน 1 ปี

ระยะเวลาของการเกิดดอกเห็ดร่วมกับต้นไม้ที่ปลูก จากการศึกษาชนิดและการเกิดของดอกเห็ดชนิดต่างๆ ร่วมกับป่าไม้หรือไม้ยืนต้นด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่แปลงของเกษตรกรและปราชญ์ชนในภาคอีสาน 7 พื้นที่ ของอาจารย์อุทัย อันพิมพ์ และผศ.ดร.ชริดา ปุกहुต (2554) พบว่า หลังจากได้มีการใส่เชื้อเห็ดพื้นบ้านเข้าไปในแปลงสามารถที่จะชักนำหรือส่งเสริมการเกิดดอกของเห็ดในพื้นที่การสร้างป่าใหม่หรือเพิ่มปริมาณของเชื้อในป่าเดิมที่มีอยู่แล้วได้ และจากการข้อมูลการศึกษาพบว่าหลังจากมีการใส่เชื้อเห็ดไปแล้วเห็ดจะสามารถพัฒนาการเจริญเติบโตของเส้นใยร่วมกับต้นไม้หรือปลวกได้โดยใช้เวลาตั้งแต่ 6-36 เดือน ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปตามชนิดและวิธีการปลูกเชื้อ ดังตารางที่ 1

ระยะเวลาการเกิดของเห็ดร่วมกับต้นไม้ที่ปลูก

ชนิดเห็ด	ชนิดของต้นไม้ที่เกิดร่วมและลักษณะพื้นที่	ระยะเวลาการเกิด
เห็ดระโงกขาว	ยางนา ชาด พยอม ตั้ว ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดระโงกเหลือง	ยางนา ชาด กะบาก ตั้ว ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดระโงกเหลือง	ยางนา ในลักษณะดินร่วนเหนียวที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 12 เดือน
เห็ดเผาะ	ยางนา ชาด พยอม ตั้ว ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดผึ้ง	มะกอกน้ำ แคบ้าน ห่ม ยางนา ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน
เห็ดแดง	ชาด ยางนา พะยอม ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดก่อ, เห็ดน้ำหมาก	ยางนา พะยอม ชาด ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 24 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดไค	ต้นหมี่ ต้นตั่ว ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	ต้นโต 6 เดือน ต้นกล้า 36 เดือน
เห็ดปลวกไก่อ้น้อย	กระถินณรงค์ ลักษณะดินร่วนปนทรายที่อุดมสมบูรณ์	12 เดือน
เห็ดปลวกข้าวตอก	ได้ต้นไม้ใหญ่ในลักษณะดินร่วนเหนียวที่อุดมสมบูรณ์	8 เดือน
เห็ดปลวกตาบ	ได้ต้นไม้ใหญ่ในลักษณะดินร่วนเหนียวที่อุดมสมบูรณ์	18 เดือน

จากแนวทางการปลูกเห็ดปลูกป่าร่วมกับไม้ยืนต้นดังกล่าว นับเป็นชุดความรู้หนึ่งที่สามารถสร้างความสมดุลทางธรรมชาติให้กลับคืนมา อีกทั้งเป็นการสร้างแหล่งอาหารอันโอชะสำหรับสมาชิกในครัวเรือน และชุมชน ตลอดจนการสร้างรายได้ในครัวเรือนและชุมชนได้เป็นอย่างดี และจากการวิจัยเชิงปฏิบัติการด้วยการใส่เชื้อเห็ดชนิดต่างๆ ลงไปในพื้นที่ป่าเดิมที่มีความอุดมสมบูรณ์ หรือกับต้นไม้ที่ปลูกใหม่ในแปลงของเกษตรกรหรือป่าชุมชน ได้ชี้ให้เห็นแล้วว่าสามารถส่งเสริมให้เกิดดอกเห็ดระโงก เห็ดเผาะ เห็ดผึ้ง เห็ดแดง เห็ดน้ำหมาก เห็ดโคล และปลวกได้ และต้นไม้ที่สามารถเอื้อประโยชน์ต่อการเกิดเห็ดพื้นบ้านเหล่านี้มากมาย โดยเฉพาะต้นยางนา (*Dipterocarpus* sp.) เป็นต้นไม้ที่เอื้อต่อการเกิดดอกเห็ดได้มากที่สุด ดังนั้นเกษตรกรจึงควรที่จะหันมาปลูกยางนาพร้อมกับการปลูกเห็ดร่วมด้วย เนื่องจากต้นยางนาเป็นต้นไม้ที่จัดได้ว่าเป็นราชินีแห่งป่าไม้ เป็นไม้ที่โตเร็ว ใช้ประโยชน์ในการปลูกสร้างบ้านเรือนได้ดี และหากท่านตัดสินใจปลูกตั้งแต่วันนี้ท่านจะมีสวนเห็ดพื้นบ้านที่หลากหลายไว้บริโภค มีเห็ดขาย และที่สำคัญเมื่อต้นไม้โตขึ้นท่านยังมีโอกาสเป็นเจ้าของบ่อน้ำมัน (ยางนา) ที่ผลิออกมาใช้ในครัวเรือนโดยไม่ต้องพึ่งพาใคร อีกทั้งเมื่อแก่ตัวลงหากไม่มีใครมาเลี้ยงดู ท่านยังสามารถแปรรูปไม้ยางนาขายเป็นบ้านอายุชีวิตให้กับตนเองได้เป็นอย่างดีนับว่าเป็นคนแก่ที่มีความสุขที่สุดในโลก

ภาคผนวกที่ 4 เรื่องเล่าจากงานวิจัยเรื่องที่ 1

ยุทธการปลดหนี้ ณ บ้านโนนเค็ง

ผู้นำเสียสละ ชาวบ้านร่วมใจ จดบัญชี ปลุกเห็ด ลดรายจ่าย

ห่างจากตัวเมืองอุบลราชธานีราว 13 กิโลเมตร มีหมู่บ้านแห่งหนึ่งได้ถูกก่อตั้งขึ้นเมื่อประมาณปี 2400 โดยมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งต้องการหาพื้นที่เพาะปลูกใหม่ที่มีความอุดมสมบูรณ์มากกว่าเดิม จนกระทั่งมาถึงบริเวณทุ่งหญ้า ซึ่งมีหนองน้ำ และป่าไม้เค็ง จึงตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “บ้านโนนเค็ง” ปัจจุบันบ้านโนนเค็ง ตั้งอยู่ที่หมู่ 4 ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี มีพื้นที่หมู่บ้านรวม ประมาณ 3,600 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่เกษตร 1,783 ไร่ ที่เหลือเป็นพื้นที่อาศัย ป่าชุมชนและพื้นที่สาธารณประโยชน์ มีประชากรประมาณ 583 คน 149 ครัวเรือน ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตรที่เน้นหนักไปทางการทำนา นอกจากนั้นจะมีเลี้ยงสัตว์ รับจ้าง ทอเสื่อ ทำเทียน และอื่นๆ แม้ชาวบ้านจะทำงานหนัก ขยันหมั่นเพียร แต่ปัญหาที่เหมือนกับหมู่บ้านทั่วไปในชนบท คือ หนี้สิน โครงการวิจัย “รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” จึงเริ่มขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินชุมชนแบบมีส่วนร่วม ก่อนโครงการวิจัยจะเข้าไปในบ้านโนนเค็งซึ่งเป็นชุมชนหนึ่งที่หนี้ไม่พ้นปัญหาเดิมๆ ซึ่งเชื่อว่าเกือบทุกหมู่บ้านก็มีปัญหาเหมือนกัน คือ ขาดแคลนเงินทุน มีปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย หนี้สินพอกพูน ชาวบ้านขาดการรวมตัวกันเพื่อดำเนินกิจกรรมต่างๆ ทีมวิจัยได้เลือกวิธีการวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเริ่มจากการเก็บข้อมูลบริบทชุมชน ข้อมูลรายรับ รายจ่าย สินทรัพย์ และหนี้สินของครัวเรือนในชุมชน การเปิดเวทีเพื่อคืนข้อมูล ร่วมกันวิเคราะห์ หาแนวทางการแก้ปัญหาหนี้สิน โดยร่วมกันคิดหาทางออกว่าจะทำอย่างไรให้สามารถลดค่าใช้จ่าย เพิ่มรายได้ และลดหนี้สินให้หมดไปจากชุมชน

สิ่งแรกที่พยายามเริ่มดำเนินการคือการให้ชาวบ้านที่เป็นครอบครัวอาสาสมัครได้เริ่มทำบัญชีครัวเรือน เพื่อให้รู้รายรับ รายจ่าย ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน หลังจากนั้นได้เริ่มกิจกรรมในการลดค่าใช้จ่าย เช่น เพาะเห็ดกินเอง ปลุกผักกระถาง ทำน้ำยาล้างจาน สบู่ เป็นต้นและด้วยการเสียสละทั้งเวลา และร่างกายจากทีมผู้นำชุมชน นำโดยผู้ใหญ่บ้าน นายณรงค์ชัย ปะทะมา ในการเป็นแกนนำที่เข้มแข็งในการให้ข้อมูล ข่าวสาร นัดประชุม กระตุ้นให้ชาวบ้านตื่นตัวและเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการปลดหนี้

จุดเปลี่ยนที่สำคัญในการพัฒนา คือ การไปศึกษาดูงานชุมชนเศรษฐกิจพอเพียง บ้านหนองเอะ หนองสิม อำเภอตระการพืชผล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งได้สร้างแรงบันดาลใจให้กับทีมผู้นำหมู่บ้าน และชาวบ้านที่ร่วมเดินทางไปด้วยกันจำนวนประมาณ 50 คน ที่ได้เรียนรู้ วิธีการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง เช่น การปลูกผักสวนครัวในกระถาง การเลี้ยงหมูหลุม การเพาะเห็ด รวมทั้งอาชีพเสริมต่างๆ ที่ทำในชุมชน หลักเกณฑ์ในการปล่อยกู้และติดตามหนี้ของกองทุนในชุมชน การจัดตั้งธนาคารชุมชน การแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน และการพัฒนาชุมชนให้มีความเจริญ ซึ่งทีมผู้นำบ้านโนนเค็งและชาวบ้านได้เห็นถึงความสามัคคีของชาวบ้านในชุมชนต้นแบบและนำมาประยุกต์ใช้ในชุมชนตนเอง

ถึงวันนี้ชาวบ้านเริ่มตื่นตัว และให้ความสนใจในการทำบัญชีครัวเรือนมากขึ้น จาก 30 คน เพิ่มขึ้นเป็นเกือบ 50 คน ใส่ใจในการคืนเงินที่กู้ยืมมาจากกองทุนในหมู่บ้าน ต้องการลดค่าใช้จ่าย หารายได้เพิ่ม และหันมาร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมมากขึ้น ดังคำพูดของผู้ใหญ่บ้าน“ตอนที่ทีมวิจัยลงมาในชุมชนครั้งแรก ผมคิดว่าจะก็จะเหมือนหน่วยงานอื่นๆ ที่มาทำอะไรนิดหน่อยแล้วก็ไป ไม่ได้ทำให้เกิดผลอะไรกับชุมชน เพียงแต่ทำไปเพื่อผลงานและหน้าที่ของตนเอง แต่การเข้ามาร่วมกับทีมวิจัยของมหาวิทยาลัยอุบลราชธานีและสกว. ฝ่ายท้องถิ่น ทำให้เกิดการ

เปลี่ยนแปลงมากกว่าที่คิดไว้ ในตอนเริ่มต้นงานวิจัย ไม่มีใครกล้าพูดและยอมรับเรื่องหนี้สิน และคิดว่าเป็นเรื่องปกติที่คนมีหนี้สินไม่ได้เป็นปัญหาอะไร เมื่อปีที่แล้วมีคนในชุมชนค้างหนี้ของกองทุนเงินล้านมากกว่า 10 ราย แต่ปีนี้ทุกคนที่กู้ยืมเงินกองทุนของหมู่บ้าน เข้ามาพูดคุยกล้าเข้ามาทักทายทีมผู้นำของหมู่บ้าน ตามเกี่ยวกับหนี้สิน ปีนี้ 2555 ผมคิดว่าจะไม่มีคนค้างหนี้ของกองทุนหมู่บ้านเลย”

ภาคผนวกที่ 5 เรื่องเล่าจากงานวิจัยเรื่องที่ 2

ชีวิตติดลบ...ที่ประสบความสำเร็จ

“ชีวิตติดลบ” บ่อยครั้งที่คำนี้มักถูกใช้เพื่อเปรียบเปรยถึงคนที่เพ่งผิดหวังหรือผิดพลาดจากเรื่องราวต่างๆ ในชีวิต สำหรับในโลกทางการเงิน ความหมายคงไม่ผิดเพี้ยนเท่าใดนัก หากจะกล่าวว่า ผู้ที่มีหนี้สินล้นพ้นตัวก็อาจจะเข้าข่ายของการเป็นผู้มีชีวิตติดลบได้เช่นกัน

เมื่อราวปลายปี 2554 ณ คณะบริหารศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี มีนักศึกษากลุ่มหนึ่งที่พยายามมองหาพื้นที่ในการทำโครงการเพื่อพัฒนาชุมชน ซึ่งประจวบเหมาะๆกับโครงการวิจัยของอาจารย์ เรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็ง ตำบลคำขวาง อำเภวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” ที่กำลังมองหานักศึกษาเข้ามาร่วมกิจกรรมวิจัยเพื่อท้องถิ่น โครงการชีวิตติดลบจึงถือกำเนิดขึ้นในบัดนั้น โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้นักศึกษาได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน เรียนรู้การแก้ปัญหาจากกรณีศึกษาจริง และบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม โดยมีอาจารย์ณรงค์ศักดิ์ ธงอาษา ดร. อุทัย อันพิมพ์ อาจารย์รินทร์ลภัส ชัยหิรัญกิตต์ อาจารย์พิทักษ์พงษ์ อุปมา และ ผศ. ดร. รุ่งรัศมี บุญดาว เป็นอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการ ส่วนทีมนักศึกษาประกอบด้วย นางสาววิจิตราภรณ์ จันทร์ภักดิ์ นางสาวเกตุวดี นิลปะกะ นางสาวธัญธิดา แก้วบัลลัง นางสาวนุชรินทร์

นายรัฐภูมิ เวียงสมุทร และนายวิญญู ราชบัณฑิต

จากชื่อของโครงการ “ชีวิตติดลบ” ซึ่งมีที่มาจากชีวิตของชาวบ้านในชนบทภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่มีปัญหาเหมือนๆ กัน คือ ขาดแคลนเงินทุน มีปัญหารายได้ไม่พอกับรายจ่าย หนี้สินพอกพูน ทีมนักศึกษาจะต้องร่วมกันคิด วางแผน ลงมือทำ เพื่อหาทางออกว่าจะทำอย่างไรเพื่อเปลี่ยนทัศนคติด้านลบของคนในชุมชนที่มีต่อหนี้สินให้กลายเป็นด้านบวกเพื่อสร้างกำลังใจในการก้าวข้ามวิกฤตการณ์การเงินในครอบครัวอย่างยั่งยืน โดยได้ดำเนินกิจกรรมสืบเนื่องจากโครงการวิจัย รูปแบบการบริหารจัดการหนี้สินของชุมชนบ้านโนนเค็งฯ เช่น การติดตามการทำบัญชีครัวเรือนของชาวบ้านในชุมชนให้มีการจดบันทึกรายรับ รายจ่ายอย่างต่อเนื่อง คอยช่วยเหลือชาวบ้านที่ยังไม่เข้าใจการทำบัญชีครัวเรือนให้สามารถบันทึกบัญชีได้อย่างถูกต้อง สานต่อกิจกรรมในการลดค่าใช้จ่าย เช่น เพาะเห็ดกินเอง ปลูกผักกระถาง ทำน้ายาล้างจาน สบู่ เป็นต้น

จากกิจกรรมทำให้ชาวบ้านหลายครัวเรือนหันมาเพาะเห็ดรับประทานในครัวเรือนเพิ่มขึ้น มี 2 ครัวเรือนที่เริ่มเพาะเห็ดขายเพื่อเพิ่มรายได้ ชาวบ้านมีการรวมตัวกันเพื่อทำน้ายาล้างจาน และสบู์ใช้เอง รวมทั้งทำขายในชุมชนในราคาที่ถูกกว่าสินค้าตามท้องตลาดทั่วไป และมีการบันทึกบัญชีครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง นักศึกษาได้พยายามคิดหาอาชีพที่จะพัฒนาเป็นอาชีพใหม่ที่ยั่งยืนของชุมชนต่อไปในอนาคต เช่น การเพาะเห็ดขอนขาว ผลิตภัณฑ์จากเสื่อ เป็นต้น

วิจิตราภรณ์ จันทร์ภักดิ์ ซึ่งเป็นนักศึกษาสาขาการเงินการธนาคาร กล่าวว่า “ได้เรียนรู้กรณีศึกษาจริงในการแก้ปัญหาการเงินของชุมชน” โดยการทำหน้าที่ติดตามการบันทึกบัญชีของชาวบ้าน เกตุดี นิลปะกะ นักศึกษาสาขาเศรษฐกิจพอเพียงซึ่งได้เรียนรู้การประยุกต์ทฤษฎีเศรษฐกิจพอเพียงในการดำเนินชีวิตจริง และการประกอบอาชีพของชาวบ้านในชุมชน กล่าวว่า “รู้สึกสนุกและดีใจที่ได้ร่วมกิจกรรมเพื่อทำประโยชน์ให้กับชุมชน และต้องการร่วมกิจกรรมอีกในปีต่อไป” ขณะเดียวกัน ดร.อุทัย อันพิมพ์ อาจารย์ประจำสาขาวิชาเศรษฐกิจพอเพียง และเป็นหนึ่งในทีมอาจารย์ที่ปรึกษาโครงการกล่าวว่า “การลงพื้นที่ทำงานกับชุมชนของนักศึกษานับว่าเป็นการทดลองในห้องแล็บที่มีชีวิต เมื่อพวกเขาเหล่านี้จบการศึกษาออกไปก็จะสามารถนำความรู้ความสามารถ และประสบการณ์ที่ได้รับจากการทำงานไปเชื่อมต่อเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและชุมชนได้เป็นอย่างดี”

โครงการชีวิตติดลบได้ส่งเข้าประกวดแข่งขันใน 2012 National Exposition 8th Annual Community Outreach Project Competition จัดโดย SIFE THAILAND (Students in Free Enterprise) คือโครงการจิตอาสาพัฒนาชุมชนของนักศึกษาในระดับอุดมศึกษา โดยใช้ความรู้ในห้องเรียนจากหลายสาขามาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชนมากที่สุด ซึ่งจัดเมื่อวันที่ 28 – 30 กรกฎาคม 2555 ณ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ทีม SIFE UBON มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี คว่ำรางวัลดีเด่น “โครงการพัฒนาชุมชนตามแนวพระราชดำริ” โดยมีตัวแทนจากสถาบันอุดมศึกษา 26 แห่งทั่วประเทศที่เข้าร่วมนำเสนอผลการดำเนินโครงการพัฒนาชุมชนในครั้งนี้

ทีมนักศึกษากล่าวว่า รู้สึกภาคภูมิใจมากกับรางวัลที่ได้รับมา และจะทำดีต่อไป “สำหรับการสานต่อโครงการจากนี้ เราจะขยายเครือข่ายการทำงาน และเพิ่มพื้นที่ชุมชนโดยรอบมหาวิทยาลัย และจัดเป็นโครงการบริการวิชาการของมหาวิทยาลัยด้วย ส่วนประโยชน์ที่ได้จากการทำงานร่วมกับชุมชนเป็นการฝึกให้นักศึกษาได้ใช้ความรู้และสามารถถ่ายทอดให้กับชุมชน” ทีมอาจารย์ที่ปรึกษากล่าว

ภาคผนวกที่ 6

นำเสนอผลงานวิจัยในที่ประชุมวิชาการ มอบ. วิจัย ครั้งที่ 6
การพัฒนาท้องถิ่นสู่ภูมิภาคอาเซียน : การเปลี่ยนแปลงของโลกและ

ภัยธรรมชาติ

25 -27 กรกฎาคม 2555

ณ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี

โรงแรมสุโขทัยแกรนด์ แอนด์ คอนเวนชันเซนเตอร์

จังหวัดอุบลราชธานี